

VIRGIL

The Parnassus Library of Greek and Latin Texts

P. VERGILI MARONIS
OPERA

Vergilius Maro, Publius

P. VERGILI MARONIS

BUCOLICA GEORGICA AENEIS

EDITED BY

T. E. PAGE, M.A.

Formerly Fellow of St. John's College, Cambridge
Assistant Master at Charterhouse

London

MACMILLAN AND CO.

AND NEW YORK

1895

training which has left such a profound impress on the literature of the succeeding century.

On completing his education he seems to have returned home, and some of the minor poems ascribed to him—*Ciris*, *Copa*, *Culex*, *Dirae*, *Moretum*—may be in reality youthful attempts of his composed during this period. Our first certain knowledge, however, of his poetic career begins in B.C. 42, when, after the defeat of Brutus and Cassius at Philippi, the Roman world passed into the hands of the triumvirs Octavian, Antony, and Lepidus. They had promised their victorious veterans the lands of eighteen cities in Italy, among which was Cremona, and subsequently it became necessary to include the neighbouring district of Mantua.[1] Virgil's father was threatened with the loss of his farm,[2] but the youthful poet had secured the favour of C. Asinius Pollio, governor of Cisalpine Gaul, and of L. Alfenus Varus, his successor (B.C. 41), whose assistance he invokes in the sixth Eclogue. Pollio, himself a scholar and poet,[3] accepted the dedication of his earliest Eclogues,[4] and secured for him an introduction to Octavian at Rome,[5] as a result of which he obtained the restoration of the farm. His gratitude to the youthful triumvir finds expression in the Eclogue which he prefixed to the others, and which now stands at their head.

[1] Ecl. 9. 28 *Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.*

[2] The date of this is usually given as 41 B.C., but a year or two later (say B.C. 39) seems more probable: see Class. Rev. vi. p. 450.

[3] Hor. Od. 2. 1.

[4] Ecl. 8. 11 *a te principium.*

[5] Schol. Dan. on Ecl. 9. 10 *carmina quibus sibi Pollionem intercessorem apud Augustum conciliaverat.*

From this time Virgil lived at Rome or Naples enjoying the bounty and friendship of the Emperor and forming part of the select circle of distinguished men, which his minister Maecenas—the great literary patron of the day—gathered round him in his mansion on the Esquiline. It was at the request of Maecenas[1] that he composed the four Books of the Georgics, written between 37 B.C. and 30 B.C., and dedicated to him.[2] We know little of his life, but it was he who introduced Horace to Maecenas,[3] and in Horace's writings we catch an occasional glimpse of him, notably in the description of the famous 'journey to Brundisium,' when he joined the party of Maecenas at Sinuessa, and, along with Plotius and Varius, is classed by his brother-poet in a memorable phrase among 'the fairest souls and dearest friends on earth,'[4] while on another occasion Horace makes his starting for a tour in Greece the occasion for an Ode, in which he prays that the ship which bears so dear a trust may restore it safe to the shores of Italy, 'and preserve the half of my life.'[5]

In the opening lines of the third Georgic Virgil had already announced his intention of attempting a loftier theme and producing a great national epic, of which Augustus should be the central figure, and the Emperor

[1] Georg. 3. 41.

[2] Georg. 1. 2.

[3] Hor. Sat. 1. 6. 54 *optimus olim | Vergilius, post hunc Varius dixere quid essem.*

[4] Sat. 1. 5. 41 *animae, quales neque candidiores | terra tulit neque quis me sit devinctior alter.*

[5] Od. 1. 3. 8 *et serves animae dimidium meae.* Those who choose can suppose that there were two Virgils thus dear to Horace.

himself is said to have written to him from Spain (B.C. 27) encouraging him to publish the poem, which he was known to have in hand, and which Propertius a year or two later heralds as 'something greater than the Iliad.'[1] While he was engaged on its composition in B.C. 23, Marcellus, the nephew and destined heir of Augustus, died, and Virgil introduced into the sixth Book the famous passage (860-887) in which he is described, and of which the story is told that when the poet recited it in the presence of Octavia, the bereaved mother fainted away.[2] In B.C. 20 he visited Greece and met Augustus, who was returning from Samos, at Athens, whence he accompanied him homewards, but his health, which had been long weak, broke down, and he died at Brundisium Sept. 22, B.C. 19.

He was buried at Naples on the road which leads to Puteoli. The inscription said to have been inscribed on his tomb refers to the places of his birth, death, and burial, and to the subjects of his three great works:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Virgil was largely read in his own day, and his works, like those of Horace, at once became a standard text-book in schools,[3] and were commented on by numerous critics and grammarians, of whom Aulus Gellius in the second century and Macrobius and

[1] Prop. 3. 26. 65 *Cedite Romani scriptores, cedite Grai,*
Nescio quid maius nascitur Iliade.

[2] Donatus, § 47 *Octavia, cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus,* Tu Marcellus eris, *defecisse fertur atque aegre refocillata dena sestertia pro singulo versu Vergilio dari iussit.*

[3] Juv. Sat. 7. 226.

Servius in the fourth are the most important. The early Christians in the belief, still unquestioned in the days of Pope,[1] that the fourth Eclogue contained a prophecy of Christ, looked upon him almost with reverence, and it is not merely as the greatest of Italian singers, but also as something of a saint, that Dante claims him as his master and guide in the *Inferno*. In popular esteem he was long regarded as a wizard (possibly owing to his description of the Sibyl and the under world in the sixth Aeneid), and it was customary to consult his works as oracles by opening them at random and accepting the first lines which were chanced upon as prophetic. The emperor Alexander Severus thus consulted the *Sortes Vergilianae*, and opened at the words Aen. 6. 852 *tu regere imperio populos, Romane, memento*, while Charles I. in the Bodleian Library at Oxford came upon the famous lines Aen. 4. 615-620:

at bello audacis populi vexatus et armis,
finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
auxilium imploret, videatque indigna suorum
funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.

In considering Virgil's writings, it must be borne in mind that, with the exception of satire, Roman poetry is entirely modelled on Greek. Terence copies Menander, Lucretius Empedocles, Horace Alcaeus and Sappho, Propertius Callimachus, and so on. Virgil in his Eclogues professedly imitates Theocritus, in his Georgics Hesiod, and in the Aeneid Homer. The

[1] See his 'Messiah, a sacred Eclogue in imitation of Virgil's Pollio.'

cultured circle of readers for whom he wrote would probably have turned aside with contempt from a poem which relied wholly on native vigour, and did not conform, at any rate outwardly, to one of the accepted standards of literary excellence. They relished some happy reproduction of a Greek phrase, which was 'caviare to the general,' much in the same way that English scholars sometimes dwell with peculiar satisfaction on passages of Milton which it needs a knowledge of Latin to appreciate. Horace in his treatise on Poetry (l. 268) lays down the law which was considered universally binding on all poets :

vos exemplaria Graeca
nocturna versate manu, versate diurna ;

and Seneca (Suas. 3) tells us that Virgil borrowed from the Greeks *non surripiendi causa, sed palam imitandi, hoc animo ut vellet adgnosci.*

The Bucolics (Βουκολικά 'songs about herdsmen') consist of ten short poems commonly called Eclogues (*i.e.* 'Selections') and belong to the class of poetry called 'pastoral.' They are largely copied from Theocritus, a Greek poet who flourished during the first half of the third century B.C., and who, though born at Cos and for some time resident in Alexandria, spent the chief portion of his life in Sicily. His poems, called 'Idylls' (Εἰδύλλια) or 'small sketches,' are descriptive for the most part of country life and often take the form of dialogue. Their origin is to be traced to that love of music and song which is developed by the ease and happiness of pastoral life in a southern clime (Lucr. 5. 1379 *seq.*), and to the singing-matches and improvisations common at village feasts, especially among the

Dorians who formed so large a proportion of the colonists of Sicily. The Idylls, however, differ from the Eclogues in a marked manner. They are true to nature; the scenery is real; the shepherds are 'beings of flesh and blood';[1] their broad Doric has the native vigour of the Scotch of Burns. The Eclogues, on the other hand, are highly artificial. They are idealised sketches of rustic life written to suit the taste of polished readers in the metropolis of the world. 'Grace and tenderness' are, as Horace notes,[2] their chief characteristics, and the *Lycidas* of Milton is an enduring monument of his admiration for them, but true pastoral poetry can scarcely be written under such conditions. The shepherds and shepherdesses of the Eclogues, like those depicted on Sèvres porcelain or the canvases of Watteau, are 'graceful and tender,' but they are imaginary and unreal.

The Georgics (Γεωργικά) are, as their name implies, a 'Treatise on Husbandry' consisting of four Books (containing in all 2184 lines), of which the First deals with husbandry proper, the [redacted] with the rearing of stock, the [redacted] with the cultivation of trees, and the Fourth with bee-keeping. They profess to be an imitation[3] of Hesiod, a very ancient poet of Ascra in Boeotia, whose poem entitled 'Works and Days'[4]

[1] Fritzsche, Theocr. Introd.

[2] Sat. 1. 10. 44 *molle atque facetum | Vergilio annuerunt gaudentes rure Camenae.*

[3] G. 2. 176 *Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.* Virgil, however, borrows largely from other writers, *e.g.* from the Diosemeia and Phaenomena of the astronomical poet Aratus, from Eratosthenes of Alexandria, and from the Θηριακά of Nicander.

[4] Ἔργα καὶ Ἡμέραι.

consists of a quantity of short sententious precepts thrown into a poetic form. Such poetry is called 'didactic' because its aim is to convey instruction. In early ages, when writing is unknown or little used, proverbs and precepts are naturally cast into a poetic mould for the simple reason that they are thus rendered less liable to alteration and more easy of recollection.[1] Even when prose writing has become common a philosopher or a preacher may endeavour to render his subject more attractive by clothing it in poetic dress,[2] and shortly before Virgil began to write Lucretius had so embodied the philosophic system of Epicurus in his *De Rerum Natura.* That splendid poem was constantly in Virgil's mind when he wrote the Georgics, but, though he found in Lucretius a source of inspiration and in Hesiod a model, he differs widely from them both. Hesiod wrote didactic poetry because in his day it was practically useful, Lucretius wrote it in the interests of what he believed to be philosophical truth ; Virgil's object is on the other hand not primarily to instruct but to please. What he writes is excellent sense, for he thoroughly understood his subject, and his love for agriculture and the 'divine country' is undoubtedly genuine, but he writes to gratify the artistic and literary tastes of his readers and not with any practical aim. The characteristic indeed of the Georgics is their consummate art. They are written with slow[3] and elaborate care. Each line

[1] The use of rhyming rules is known to all boys.

[2] Cf. Lucr. 1. 934 *Musaeo contingens cuncta lepore.*

[3] Allowing seven years for their composition, we get an average of less than a line a day.

has been polished to the utmost perfection, or, to use a phrase attributed to Virgil,[1] 'licked into shape like a bear's cub.' The Aeneid is conventionally spoken of as Virgil's greatest work, and, possibly, the dramatic power of the fourth Book and the imaginative grandeur of the sixth surpass anything in the Georgics, but as a monument of his literary skill they stand unequalled.[2]

The Aeneid consists of twelve books, and is an epic poem professedly modelled on Homer.[3] The first six books describe the wanderings and the second six the wars of Aeneas, so that the whole work constitutes a Roman Odyssey and Iliad in one.

Book I. relates how Aeneas, a Trojan prince, son of Venus and Anchises, while sailing with his fleet from Sicily, encounters a storm stirred up by Aeolus at the request of Juno, who, still cherishing the wrath first aroused in her by the fatal judgment of Paris, desires to destroy the last remnant of the Trojan race, and so prevent their founding in Italy a second and mightier empire. Cast ashore on the African coast Aeneas and his followers are hospitably welcomed by Dido, the Phoenician queen, who is just completing the building of Carthage. At a banquet given in their honour Dido, who through the schemes of Venus has become

[1] Vita Donati, '*carmen se ursae more parere dicens, et lambendo demum effingere.*'

[2] This statement may be definitely tested in one point. Let any one take the first Georgic and examine the exquisite finish of rhythm exhibited in lines 27, 65, 80, 85, 108, 181, 199, 281-3, 293, 295, 320, 328-334, 341, 356, 378, 388, 389, 406-9, 449, 468, 482, There is nothing like it in the Aeneid.

[3] Large portions are also copied from the Argonautica of Apollonius Rhodius, an Alexandrine poet (222-181 B.C.)

enamoured of Aeneas, invites him to tell her his history.

In Book II. Aeneas relates[1] the storm and sack of Troy and his own escape, along with his father Anchises and his son Ascanius.[2]

In Book III. the narrative is continued, and Aeneas describes how, in pursuit of that 'Western Land' (*Hesperia*) which had been promised him by an oracle, he had wandered to Thrace, Crete, Epirus, and Sicily, where his father had died.

Book IV. resumes the main narrative from the end of Book I. Dido's passion for Aeneas becomes overmastering, and he accepts her love, lingering in Carthage unmindful of his quest, until Jupiter sends Mercury to bid him depart at once. In spite of Dido's pleading he sets sail, and she stabs herself.

In Book V. Aeneas reaches Sicily on the anniversary of his father's death, and celebrates elaborate funeral games in his honour. Juno persuades the matrons to set fire to the ships, but Aeneas prays for rain, which stays the flames, and then, leaving the less adventurous among his followers behind, he sets sail for Italy.

In Book VI. Aeneas lands at Cumae, and with the help of the Sibyl discovers the 'golden bough,' which is a passport through the under world. Through it he passes, guided by the Sibyl, and finally finds Anchises, who points out to him the souls of those who are

[1] This favourite device of beginning a story in the middle and then making some one relate the preceding events in the form of a narrative is borrowed from Homer, who in Books 9-12 of the Odyssey makes Ulysses relate the earlier history of his wanderings to Alcinous. Hence the phrase ὕστερον πρότερον Ὁμηρικῶς.

[2] Otherwise called Iulus, the legendary ancestor of the *gens Iulia*.

destined to become great Romans and describes their future fortunes, after which Aeneas returns safely to the upper air.

Books VII.-XII. describe how Aeneas allied himself with Latinus, king of the Latins, and received the promise of the hand of his daughter Lavinia, and how Turnus, king of the Rutuli, a former suitor for Lavinia's hand, opposed him, but was at last defeated and slain.

The Aeneid, it will thus be seen, is a sort of national epic intended to connect the origin of the Romans (and especially of the Julian family) with the gods and heroes of Homeric song, and incidentally serving to dignify many Roman customs and ceremonies by identifying them with the customs and ceremonies of the heroic age. At the same time Aeneas and his followers, as through difficulties and dangers, putting their trust in heaven, they steadily press forward to success, afford a visible personification of those virtues which had slowly and surely secured for Rome the empire of the world, while Aeneas himself 'as a fatherly ruler over his people, their chief in battle, their law-giver in peace, and their high-priest in all spiritual relations,'[1] is clearly a type of Augustus, the founder of the new monarchy.[2]

As a story of war and adventure the Aeneid cannot compete in freshness and life with the Iliad and the Odyssey. It could hardly do so. Between the bard who chants the 'glory of heroes' at the feasts of

[1] Sellar's Virgil, p. 344.

[2] Nor is it unreasonable to see in Dido a type of those seductive charms coupled with unfeminine ambition which the Romans dreaded and detested in Cleopatra.

warrior chiefs in a primitive age and the studious poet who expects the patronage of Augustus and the criticism of Maecenas there is a gulf which nothing can bridge. Indeed the Aeneid and the Homeric poems, though they challenge comparison by their similarity of form, are really so profoundly different in spirit and character that they ought never to be compared. It would be as easy to compare *Chevy Chase* with the *Idylls of the King*. The one is a natural growth, the other an artistic creation. The one describes men who live and breathe as they appeared to men of like passions in their own day; the other attempts to give animation to the ghosts of the past, and make them interesting to men whose thoughts, tastes, and tempers are wholly different. To the Homeric story-teller and his hearers the story is the chief thing and its literary form the second; to Virgil and his readers literary art is the first thing, and the actual facts of the story are comparatively unimportant.

Moreover, Virgil is unhappy in his hero. Compared with Achilles his Aeneas is but the shadow of a man.[1] He is an abstraction typifying the ideal Roman, in whom reverence for the gods (*pietas*) and manly courage (*virtus*) combine, and who therefore ultimately achieves what he aims at in spite of 'manifold mischances and all the risks of fortune.'[2] Indeed throughout the Aeneid he is so regulated by 'fate,' visions, and

[1] The difference is like that between Tennyson's 'Knights of the Round Table' and 'the Dog[illegible] who
'Swapt toge[illegible]
With [illegible]an.'

[2] Aen. i. 22[illegible] *[illegible]rerum.*

superintending deities that it is hard to take any real interest in his acts and doings. But he is not only unreal and uninteresting; he is displeasing. *Sum pius Aeneas* is how he introduces himself,[1] and all through he goes about with that painful adjective ostentatiously tied round his neck, doing what he ought to do and saying what he ought to say from first to last. Once only he exhibits human frailty, and then it is to show that as a human being he is contemptible. He accepts the love of Dido and then abandons her to despair and death. There is no need to emphasise his crime; Virgil himself has done that sufficiently. The splendid passage (4. 305-392) which describes the final interview between Aeneas and the queen is a masterpiece. To an appeal which would move a stone Aeneas replies with the cold and formal rhetoric of an attorney. Then Dido bursts into an invective which, for concentrated scorn, nervous force, and tragic grandeur, is almost unequalled. Finally, sweeping from the room, she sinks swooning into the arms of her attendants, while Aeneas is left stammering and 'preparing to say many things'—a hero who had, one would think, lost his character for ever. But Virgil seems unmoved by his own genius, and begins the next paragraph quite placidly *at pius Aeneas* . . . ! How the man who wrote the lines placed in Dido's mouth could immediately afterwards speak of 'the good Aeneas etc.' is one of the puzzles of literature, and even the fact that the Aeneid was never finished does not

[1] 'Can you bear this?' was the observation of Charles James Fox, a warm admirer of Virgil, but who describes Aeneas as 'always either insipid or odious.'

explain so glaring an inconsistency. The point is inexplicable, but we ought in fairness to remember that the chilling shadow of imperial patronage rested upon Virgil. He was not only a poet but a poet-laureate. It is the poet who pens the speeches of Dido, while the poet-laureate describes the 'good Aeneas' to gratify a prince who in order to found an empire—*dum conderet urbem*—would certainly not have let a woman's ruin stand in the way of state policy or his own ambition.

Although, however, as an epic poem the Aeneid is wanting in vitality and human interest, the praise of eighteen centuries is sufficient evidence of its striking merits. What those merits are has been already partly indicated in referring to the Georgics. Virgil is a master of melodious rhythm, and he is a master of literary expression. The Latin hexameter, which in Ennius, the father of Latin poetry, is cumbrous and uncouth, and in Lucretius, though powerful and imposing, still lacks grace and versatility, has been moulded by Virgil into a perfect instrument capable of infinite varieties and responsive to every phase of emotion; while as regards his literary power it is impossible to read ten lines anywhere without coming across one of those felicitous phrases the charm of which is beyond question as it is beyond analysis. But these external graces are not all. Virgil is a man of deep though controlled feeling. He is a patriot who loves his country with a love 'far brought from out the storied past,' and his pride in her imperial greatness animates the whole poem and lives in many a majestic line.[1]

[1] Aen. 3. 157-9; 6. 852-4; 9. 448, 9.

He has pondered long and painfully on the vicissitudes and shortness of human life, but his sadness (which some have censured as 'pessimism'), while it lends pathos to his style, never degenerates into despair, and the lesson which he draws from the certainty of death is the necessity of action.[1] He is deeply religious and a firm believer in an overruling Power who rewards the good[2] and requites the evil,[3] but the riddle of 'all-powerful Chance and inevitable Doom'[4] is ever before his mind, and this blending of belief and doubt, of faith and perplexity, congenial as it is to human nature, has a singular attractiveness.

It is unnecessary, after what has been already said about the fourth Book, to point out what a strength of rhetorical force, what a reserve of passionate emotion, underlies the habitual quiet and reflectiveness of Virgil's temper. That book indeed reveals an intensity of feeling and a dramatic power, of which the rest of his writings afford little sign; but there is another book of the Aeneid which rises to a still higher level and places Virgil in the foremost ranks of poetry. The sixth Book is beyond praise; to it Virgil chiefly owes his fame; it is here that he exhibits, in fullest measure, the highest poetic powers of imagination and invention; it is here that we find the Virgil who is worthy to walk side by side with Dante, and with whom John Bunyan

[1] Aen. 10. 467

stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus
omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
hoc virtutis opus.

[2] Aen. 1. 603.

[3] Aen. 2. 535.

[4] Aen. 8. 334 *Fortuna omnipotens et ineluctabile Fatum.*

and John Milton are to be compared. As we pass with him into the under world, by the sole force of genius he makes a dream seem to us a living fact; he commands our thoughts to follow whithersoever he leads them, and they obey; under his guidance we tread with ghostly but unhesitating footsteps that dim and unknown highway which extends beyond the grave.

For an ordinary man, however, to criticise Virgil is almost an impertinence. It needs a poet to appreciate a poet, and the judgment of Alfred Tennyson outweighs that of a host of critics and commentators. There could be no more just and happy tribute from one master to another than the following Ode addressed by the English to the Roman Virgil.[1]

[1] Printed by permission.

TO VIRGIL

WRITTEN AT THE REQUEST OF THE MANTUANS FOR THE NINETEENTH CENTENARY OF VIRGIL'S DEATH.

I

Roman Virgil, thou that singest
 Ilion's lofty temples robed in fire,
Ilion falling, Rome arising,
 wars, and filial faith, and Dido's pyre;

II

Landscape-lover, lord of language
 more than he that sang the Works and Days,
All the chosen coin of fancy
 flashing out from many a golden phrase;

III

Thou that singest wheat and woodland,
 tilth and vineyard, hive and horse and herd;
All the charm of all the Muses
 often flowering in a lonely word;

IV

Poet of the happy Tityrus
 piping underneath his beechen bowers;
Poet of the poet-satyr
 whom the laughing shepherd bound with flowers;

V

Chanter of the Pollio, glorying
 in the blissful years again to be,
Summers of the snakeless meadow,
 unlaborious earth and oarless sea;

VI

Thou that seëst Universal
 Nature moved by Universal Mind;
Thou majestic in thy sadness
 at the doubtful doom of human kind;

VII

Light among the vanish'd ages;
    star that gildest yet this phantom shore;
Golden branch amid the shadows,
    kings and realms that pass to rise no more;

VIII

Now thy Forum roars no longer,
    fallen every purple Caesar's dome—
Tho' thine ocean-roll of rhythm
    sound for ever of Imperial Rome—

IX

Now the Rome of slaves hath perish'd,
    and the Rome of freemen holds her place,
I, from out the Northern Island
    sunder'd once from all the human race,

X

I salute thee, Mantovano,
    I that loved thee since my day began,
Wielder of the stateliest measure
    ever moulded by the lips of man.

P. VERGILI MARONIS

B U C O L I C A

ECLOGA I

TITYRUS

MELIBOEUS. TITYRUS.

M. TITYRE, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui Musam meditaris avena ;
nos patriae fines et dulcia linquimus arva :
nos patriam fugimus ; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.
T. o Meliboee, deus nobis haec otia fecit.
namque erit ille mihi semper deus ; illius aram
saepe tener nostris ab ovilibus inbuet agnus.
ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
ludere quae vellem calamo permisit agresti.
M. non equidem invideo, miror magis : undique totis
usque adeo turbatur agris. en ipse capellas
protinus aeger ago : hanc etiam vix, Tityre, duco.
hic inter densas corylos modo namque gemellos,
spem gregis, a, silice in nuda conixa reliquit.
saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,

12 turbamur.

de caelo tactas memini praedicere quercus.
sed tamen iste deus qui sit da, Tityre, nobis.
T. urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic parvis componere magna solebam.
verum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
quantum lenta solent inter viburna cupressi.
M. et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi?
T. libertas, quae sera tamen respexit inertem,
candidior postquam tondenti barba cadebat,
respexit tamen et longo post tempore venit,
postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
nec spes libertatis erat nec cura peculi.
quamvis multa meis exiret victima saeptis,
pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.
M. mirabar quid maesta deos, Amarylli, vocares;
cui pendere sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. ipsae te, Tityre, pinus,
ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant.
T. quid facerem? neque servitio me exire licebat
nec tam praesentes alibi cognoscere divos.
hic illum vidi iuvenem, Meliboee, quotannis
bis senos cui nostra dies altaria fumant.
hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
'pascite ut ante boves, pueri; submittite tauros.'
M. fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
et tibi magna satis. quamvis lapis omnia nudus
limosoque palus obducat pascua iunco,
non insueta graves temptabunt pabula fetas,
nec mala vicini pecoris contagia laedent.
fortunate senex, hic inter flumina nota
et fontes sacros frigus captabis opacum.
hinc tibi, quae semper, vicino ab limite saepes

Hyblaeis apibus florem depasta salicti
saepe levi somnum suadebit inire susurro:
hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes
nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
T. ante leves ergo pascentur in aequore cervi,
et freta destituent nudos in litore pisces;
ante pererratis amborum finibus exsul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore vultus.
M. at nos hinc alii sitientes ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.
en umquam patrios longo post tempore fines,
pauperis et tuguri congestum caespite culmen
post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?
inpius haec tam culta novalia miles habebit?
barbarus has segetes? en quo discordia cives
produxit miseros! his nos consevimus agros!
insere nunc, Meliboee, piros; pone ordine vites.
ite meae, felix quondam pecus, ite capellae.
non ego vos posthac viridi proiectus in antro
dumosa pendere procul de rupe videbo;
carmina nulla canam; non, me pascente, capellae,
florentem cytisum et salices carpetis amaras.
T. hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis;
et iam summa procul villarum culmina fumant,
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

65 Cretae.

ECLOGA II

ALEXIS

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini, nec quid speraret habebat.
tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
adsidue veniebat. ibi haec incondita solus
montibus et silvis studio iactabat inani:
'o crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
nil nostri miserere? mori me denique coges.
nunc etiam pecudes umbras et frigora captant,
nunc virides etiam occultant spineta lacertos,
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
allia serpyllumque herbas contundit olentes;
at mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
nonne fuit satius, tristes Amaryllidis iras
atque superba pati fastidia? nonne Menalcan,
quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses?
o formose puer, nimium ne crede colori;
alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
despectus tibi sum, nec qui sim quaeris, Alexi,
quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans:
mille meae Siculis errant in montibus agnae;
lac mihi non aestate novum, non frigore defit.
canto, quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
iudice te metuam, si numquam fallit imago.
o tantum libeat mecum tibi sordida rura
atque humiles habitare casas, et figere cervos,
haedorumque gregem viridi compellere hibisco,

27 fallat.

mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primum calamos cera coniungere plures
instituit, Pan curat oves oviumque magistros.
nec te paeniteat calamo trivisse labellum:
haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
est mihi disparibus septem compacta cicutis
fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim
et dixit moriens: "te nunc habet ista secundum":
dixit Damoetas, invidit stultus Amyntas.
praeterea duo nec tuta mihi valle reperti
capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;
bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Nais,
pallentes violas et summa papavera carpens,
narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
tum casia atque aliis intexens suavibus herbis
mollia luteola pingit vaccinia caltha.
ipse ego cana legam tenera lanugine mala
castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
addam cerea pruna; honos erit huic quoque pomo;
et vos, o lauri, carpam et te, proxima myrte,
sic positae quoniam suaves miscetis odores.
rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
heu heu! quid volui misero mihi? floribus Austrum
perditus et liquidis inmisi fontibus apros.
quem fugis, a, demens? habitarunt di quoque silvas
Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces
ipsa colat; nobis placeant ante omnia silvae.
torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
florentem cytisum sequitur lasciva capella,
te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,
et sol crescentes decedens duplicat umbras:

me tamen urit amor : quis enim modus adsit amori ?
a Corydon, Corydon, quae te dementia cepit ?
semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
viminibus mollique paras detexere iunco ?
invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.'

ECLOGA III

PALAEMON

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

M. Dic mihi, Damoeta, cuium pecus ? an Meliboei ?
D. non, verum Aegonis ; nuper mihi tradidit Aegon.
M. infelix o semper oves pecus ! ipse Neaeram
dum fovet ac ne me sibi praeferat illa veretur,
hic alienus oves custos bis mulget in hora,
et sucus pecori et lac subducitur agnis.
D. parcius ista viris tamen obicienda memento.
novimus, et qui te, transversa tuentibus hircis,
et quo—sed faciles Nymphae risere—sacello.
M. tum, credo, cum me arbustum videre Miconis
atque mala vites incidere falce novellas.
D. aut hic ad veteres fagos cum Daphnidis arcum
fregisti et calamos : quae tu, perverse Menalca,
et cum vidisti puero donata, dolebas,
et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
M. quid domini faciant, audent cum talia fures ?
non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis, multum latrante Lycisca ?
et cum clamarem 'quo nunc se proripit ille ?
Tityre, coge pecus !' tu post carecta latebas.
D. an mihi cantando victus non redderet ille
quem mea carminibus meruisset fistula caprum ?

si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
M. cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera
iuncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
stridenti miserum stipula disperdere carmen?
D. vis ergo inter nos quid possit uterque vicissim
experiamur? ego hanc vitulam—ne forte recuses,
bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus—
depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. de grege non ausim quicquam deponere tecum:
est mihi namque domi pater, est iniusta noverca;
bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
verum, id quod multo tute ipse fatebere maius—
insanire libet quoniam tibi—pocula ponam
fagina, caelatum divini opus Alcimedontis:
lenta quibus torno facili super addita vitis
diffusos hedera vestit pallente corymbos.
in medio duo signa, Conon et—quis fuit alter,
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
necdum illis labra admovi, sed condita servo.
D. et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentes;
necdum illis labra admovi, sed condita servo.
si ad vitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.
M. numquam hodie effugies; veniam quocumque vocaris.
audiat haec tantum—vel qui venit, ecce, Palaemon.
efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
D. quin age, si quid habes, in me mora non erit ulla,
nec quemquam fugio: tantum, vicine Palaemon,
sensibus haec imis—res est non parva—reponas.
P. dicite, quandoquidem in molli consedimus herba,
et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
nunc frondent silvae, nunc formosissimus annus.

incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.
alternis dicetis; amant alterna Camenae.
D. ab Iove principium, Musae; Iovis omnia plena;
ille colit terras; illi mea carmina curae.
M. et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me
munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.
D. malo me Galatea petit, lasciva puella,
et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
M. at mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas,
notior ut iam sit canibus non Delia nostris.
D. parta meae Veneri sunt munera: namque notavi
ipse locum, aëriae quo congessere palumbes.
M. quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
aurea mala decem misi; cras altera mittam.
D. o quotiens et quae nobis Galatea locuta est!
partem aliquam, venti, divom referatis ad aures!
M. quid prodest quod me ipse animo non spernis, Amynta,
si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?
D. Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit,
et longum 'formose, vale, vale,' inquit, Iolla.
D. triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.
M. dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
M. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.
D. qui te, Pollio, amat, veniat quo te quoque gaudet;
mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
M. qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi,
atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.
D. qui legitis flores et humi nascentia fraga,
frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

M. parcite, oves, nimium procedere: non bene ripae
creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.
D. Tityre, pascentes a flumine reice capellas:
ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
M. cogite oves, pueri; si lac praeceperit aestus,
ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
D. heu heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!
idem amor exitium pecori pecorisque magistro.
M. his certe neque amor causa est: vix ossibus haerent.
nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
D. dic, quibus in terris—et eris mihi magnus Apollo—
tres pateat caeli spatium non amplius ulnas.
M. dic, quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores, et Phyllida solus habeto.
P. non nostrum inter vos tantas componere lites.
et vitula tu dignus et hic, et quisquis amores
aut metuet dulces aut experietur amaros.
claudite iam rivos, pueri: sat prata biberunt.

ECLOGA IV

POLLIO

Sicelides Musae, paulo maiora canamus!
non omnes arbusta iuvant humilesque myricae;
si canimus silvas, silvae sint consule dignae.
ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
iam nova progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.

teque adeo decus hoc aevi, te consule, inibit,
Pollio, et incipient magni procedere menses;
te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
inrita perpetua solvent formidine terras.
ille deum vitam accipiet divisque videbit
permixtos heroas, et ipse videbitur illis,
pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
at tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
errantes hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera, nec magnos metuent armenta leones.
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
occidet et serpens, et fallax herba veneni
occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.
at simul heroum laudes et facta parentis
iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus,
molli paulatim flavescet campus arista,
incultisque rubens pendebit sentibus uva,
et durae quercus sudabunt roscida mella.
pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
delectos heroas; erunt etiam altera bella,
atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
hinc, ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non vinea falcem;
robustus quoque iam tauris iuga solvet arator;
nec varios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
murice, iam croceo mutabit vellera luto;
sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
'talia saecla,' suis dixerunt, 'currite,' fusis
concordes stabili fatorum numine Parcae.

adgredere o magnos—aderit iam tempus—honores,
cara deum suboles, magnum Iovis incrementum.
aspice convexo nutantem pondere mundum,
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
aspice, venturo laetantur ut omnia saeclo.
o mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
spiritus et quantum sat erit tua dicere facta,
non me carminibus vincat nec Thracius Orpheus,
nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.
incipe, parve puer, risu cognoscere matrem;
matri longa decem tulerunt fastidia menses.
incipe, parve puer; cui non risere parentes,
nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

ECLOGA V

DAPHNIS

Menalcas. Mopsus.

Me. Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
Mo. tu maior; tibi me est aequum parere, Menalca,
sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
sive antro potius succedimus. aspice, ut antrum
silvestris raris sparsit labrusca racemis.
Me. montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.
Mo. quid, si idem certet Phoebum superare canendo?
Me. incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignes
aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri.
incipe; pascentes servabit Tityrus haedos.
Mo. immo haec, in viridi nuper quae cortice fagi

52 laetentur. 53 tum. 55 vincet.

carmina descripsi et modulans alterna notavi,
experiar : tu deinde iubeto ut certet Amyntas.
Me. lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
sed tu desine plura, puer ; successimus antro.
Mo. exstinctum Nymphae crudeli funere Daphnim
flebant ; vos coryli testes et flumina Nymphis ;
cum complexa sui corpus miserabile nati
atque deos atque astra vocat crudelia mater.
non ulli pastos illis egere diebus
frigida, Daphni, boves ad flumina ; nulla neque amnem
libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
interitum montesque feri silvaeque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigres
instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
et foliis lentas intexere mollibus hastas.
vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis,
tu decus omne tuis. postquam te fata tulerunt,
ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
infelix lolium et steriles nascuntur avenae ;
pro molli viola, pro purpureo narcisso
carduus et spinis surgit paliurus acutis.
spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
pastores ; mandat fieri sibi talia Daphnis ;
et tumulum facite, et tumulo super addite carmen :
'Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
formosi pecoris custos, formosior ipse.'
Me. tale tuum carmen nobis, divine poeta,
quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
nec calamis solum aequiperas, sed voce magistrum.
fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim

dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
Mo. an quicquam nobis tali sit munere maius?
et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
iam pridem Stimichon laudavit carmina nobis.
Me. candidus insuetum miratur limen Olympi
sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
ipsi laetitia voces ad sidera iactant
intonsi montes; ipsae iam carmina rupes,
ipsa sonant arbusta: 'deus, deus ille, Menalca.'
sis bonus o felixque tuis! en quattuor aras:
ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.
pocula bina novo spumantia lacte quotannis
craterasque duo statuam tibi pinguis olivi;
et multo in primis hilarans convivia Baccho,
ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
saltantes Satyros imitabitur Alphesiboeus.
haec tibi semper erunt, et cum sollemnia vota
reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
dum iuga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
agricolae facient; damnabis tu quoque votis.
Mo. quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
nam neque me tantum venientis sibilus Austri
nec percussa iuvant fluctu tam litora, nec quae
saxosas inter decurrunt flumina valles.
Me. hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
haec nos 'formosum Corydon ardebat Alexim,'
haec eadem docuit 'cuium pecus? an Meliboei?'

Mo. at tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
non tulit Antigenes—et erat tum dignus amari—
formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

ECLOGA VI

VARUS

Prima Syracosio dignata est ludere versu
nostra neque erubuit silvas habitare Thalia;
cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
vellit et admonuit: 'pastorem, Tityre, pingues
pascere oportet oves, deductum dicere carmen.'
nunc ego—namque super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant et tristia condere bella—
agrestem tenui meditabor harundine Musam.
non iniussa cano. si quis tamen haec quoque, si quis
captus amore leget, te nostrae, Vare, myricae,
te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ulla est,
quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
  pergite, Pierides. Chromis et Mnasyllos in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho:
serta procul tantum capiti delapsa iacebant,
et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
adgressi—nam saepe senex spe carminis ambo
luserat—iniciunt ipsis ex vincula sertis.
addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
Aegle, Naiadum pulcherrima, iamque videnti
sanguineis frontem moris et tempora pingit.
ille dolum ridens 'quo vincula nectitis?' inquit.
'solvite me, pueri; satis est potuisse videri.
carmina quae vultis cognoscite; carmina vobis,
huic aliud mercedis erit.' simul incipit ipse.
tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
ludere, tum rigidas motare cacumina quercus:
nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,

nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
namque canebat, uti magnum per inane coacta
semina terrarumque animaeque marisque fuissent
et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
tum durare solum et discludere Nerea ponto
coeperit et rerum paulatim sumere formas;
iamque novum terrae stupeant lucescere solem
altius, atque cadant submotis nubibus imbres;
incipiant silvae cum primum surgere, cumque
rara per ignaros errent animalia montes.
hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert volucres furtumque Promethei.
his adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
clamassent, ut litus 'Hyla Hyla' omne sonaret;
et fortunatam, si numquam armenta fuissent,
Pasiphaën nivei solatur amore iuvenci.
a virgo infelix, quae te dementia cepit?
Proetides inplerunt falsis mugitibus agros,
at non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
concubitus, quamvis collo timuisset aratrum,
et saepe in levi quaesisset cornua fronte.
a virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
ille latus niveum molli fultus hyacintho
ilice sub nigra pallentes ruminat herbas,
aut aliquam in magno sequitur grege. 'claudite, Nymphae,
Dictaeae Nymphae, nemorum iam claudite saltus,
si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
errabunda bovis vestigia; forsitan illum
aut herba captum viridi aut armenta secutum
perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.'
tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
tum Phaëthontiadas musco circumdat amarae
corticis, atque solo proceras erigit alnos.
tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum

33 ex omnia; ex ordia. 40 ignotos.

Aonas in montes ut duxerit una sororum,
utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
ut Linus haec illi divino carmine pastor
floribus atque apio crines ornatus amaro
dixerit: 'hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos.
his tibi Grynei nemoris dicatur origo,
ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.'
quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est
candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto
a, timidos nautas canibus lacerasse marinis:
aut ut mutatos Terei narraverit artus,
quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
infelix sua tecta supervolitaverit alis?
omnia, quae Phoebo quondam meditante beatus
audiit Eurotas iussitque ediscere lauros,
ille canit—pulsae referunt ad sidera valles—
cogere donec oves stabulis numerumque referri
iussit et invito processit Vesper Olympo.

ECLOGA VII

MELIBOEUS

MELIBOEUS. CORYDON. THYRSIS.

M. FORTE sub arguta consederat ilice Daphnis,
compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas,
ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
et cantare pares et respondere parati.
huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
vir gregis ipse caper deerraverat, atque ego Daphnim

74 ut. 85 referre.

aspicio. ille ubi me contra videt, 'ocius,' inquit,
'huc ades, o Meliboee; caper tibi salvus et haedi;
et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
huc ipsi potum venient per prata iuvenci;
hic virides tenera praetexit harundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.'
quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
depulsos a lacte domi quae clauderet agnos,
et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
posthabui tamen illorum mea seria ludo.
alternis igitur contendere versibus ambo
coepere; alternos Musae meminisse volebant.
hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
C. Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi, carmen
quale meo Codro concedite; proxima Phoebi
versibus ille facit; aut, si non possumus omnes,
hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
T. pastores, hedera crescentem ornate poetam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
C. saetosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
puniceo stabis suras evincta cothurno.
T. sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
exspectare sat est: custos es pauperis horti.
nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
C. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
candidior cycnis, hedera formosior alba,
cum primum pasti repetent praesepia tauri,
si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
T. immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis,
horridior rusco, proiecta vilior alga,

si mihi non haec lux toto iam longior anno est.
ite domum pasti, si quis pudor, ite iuvenci.
C. muscosi fontes et somno mollior herba,
et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
solstitium pecori defendite; iam venit aestas
torrida, iam lento turgent in palmite gemmae.
T. hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
semper et adsidua postes fuligine nigri;
hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas.
C. stant et iuniperi et castaneae hirsutae;
strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma;
omnia nunc rident; at si formosus Alexis
montibus his abeat, videas et flumina sicca.
T. aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri.
C. populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo;
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
nec myrtus vincet corylos nec laurea Phoebi.
T. fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluviis, abies in montibus altis:
saepius at si me, Lycida formose, revisas,
fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
M. haec memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

48 laeto. 56 aberit.

ECLOGA VIII

PHARMACEUTRIA

DAMON. ALPHESIBOEUS.

PASTORUM Musam Damonis et Alphesiboei,
inmemor herbarum quos est mirata iuvenca
certantes, quorum stupefactae carmine lynces,
et mutata suos requierunt flumina cursus,
Damonis Musam dicemus et Alphesiboei.
  tu mihi seu magni superas iam saxa Timavi,
sive oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
en erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
a te principium, tibi desinet. accipe iussis
carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
inter victrices hederam tibi serpere laurus.
  frigida vix caelo noctis decesserat umbra,
cum ros in tenera pecori gratissimus herba:
incumbens tereti Damon sic coepit olivae.
  D. nascere, praeque diem veniens age, Lucifer, almum,
coniugis indigno Nysae deceptus amore
dum queror, et divos, quamquam nil testibus illis
profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Maenalus argutumque nemus pinosque loquentes
semper habet; semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nysa datur: quid non speremus amantes?
iungentur iam grypes equis, aevoque sequenti
cum canibus timidi venient ad pocula dammae.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.

11 desinam.

Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor;
sparge, marite, nuces; tibi deserit Hesperus Oetam.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
o digno coniuncta viro, dum despicis omnes,
dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae
hirsutumque supercilium promissaque barba,
nec curare deum credis mortalia quemquam.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
saepibus in nostris parvam te roscida mala—
dux ego vester eram—vidi cum matre legentem.
alter ab undecimo tum me iam acceperat annus;
iam fragiles poteram ab terra contingere ramos.
ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
nunc scio, quid sit Amor. duris in cotibus illum
aut Tmaros aut Rhodope aut extremi Garamantes
nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
saevus Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus; crudelis tu quoque, mater.
crudelis mater magis, an puer inprobus ille?
inprobus ille puer; crudelis tu quoque, mater.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
nunc et oves ultro fugiat lupus, aurea durae
mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
pinguia corticibus sudent electra myricae,
certent et cycnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
omnia vel medium fiat mare. vivite, silvae:
praeceps aërii specula de montis in undas
deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
  desine Maenalios, iam desine, tibia, versus.
  haec Damon: vos, quae responderit Alphesiboeus,
dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
  A. effer aquam, et molli cinge haec altaria vitta,
verbenasque adole pingues et mascula tura,

coniugis ut magicis sanos avertere sacris
experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt;
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
carmina vel caelo possunt deducere Lunam;
carminibus Circe socios mutavit Ulixi;
frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
terna tibi haec primum triplici diversa colore
licia circumdo, terque haec altaria circum
effigiem duco; numero deus inpare gaudet.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
necte, Amarylli, modo, et, 'Veneris,' dic, 'vincula necto.'
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.
sparge molam, et fragiles incende bitumine laurus.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuvencum
per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
propter aquae rivum viridi procumbit in ulva
perdita, nec serae meminit decedere nocti,
talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
pignora cara sui: quae nunc ego limine in ipso,
terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena
ipse dedit Moeris; nascuntur plurima Ponto;
his ego saepe lupum fieri et se condere silvis
Moerim, saepe animas imis excire sepulchris
atque satas alio vidi traducere messes.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
fer cineres, Amarylli, foras rivoque fluenti
transque caput iace, nec respexeris. his ego Daphnim
adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
aspice, corripuit tremulis altaria flammis
sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. bonum sit!
nescio quid certe est, et Hylax in limine latrat.
credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
  parcite, ab urbe venit, iam parcite, carmina, Daphnis.

ECLOGA IX

MOERIS

LYCIDAS. MOERIS.

L. Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
M. o Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
quod numquam veriti sumus, ut possessor agelli
diceret 'haec mea sunt; veteres migrate coloni.'
nunc victi tristes, quoniam fors omnia versat,
hos illi—quod nec vertat bene—mittimus haedos.
L. certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteres, iam fracta cacumina, fagos
omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
M. audieras et fama fuit; sed carmina tantum
nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.

9 veteris . . . fagi.

quod nisi me quacumque novas incidere lites
ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
nec tuus hic Moeris nec viveret ipse Menalcas.
L. heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
paene simul tecum solatia rapta, Menalca?
quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
spargeret, aut viridi fontes induceret umbra?
vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras:
'Tityre, dum redeo—brevis est via—pasce capellas,
et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
occursare capro—cornu ferit ille—caveto.'
M. immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
'Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
cantantes sublime ferent ad sidera cycni.'
L. sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
sic cytiso pastae distendant ubera vaccae,
incipe, si quid habes. et me fecere poetam
Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
vatem pastores; sed non ego credulus illis.
nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.
M. id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
'huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
hic ver purpureum, varios hic flumina circum
fundit humus flores, hic candida populus antro
inminet, et lentae texunt umbracula vites;
huc ades; insani feriant sine litora fluctus.'
L. quid, quae te pura solum sub nocte canentem
audieram? numeros memini, si verba tenerem.
M. 'Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
ecce Dionaei processit Caesaris astrum,

15 antesinistra *Serv.*

astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo
duceret apricis in collibus uva colorem.
insere, Daphni, piros ; carpent tua poma nepotes.'
omnia fert aetas, animum quoque ; saepe ego longos
cantando puerum memini me condere soles :
nunc oblita mihi tot carmina ; vox quoque Moerim
iam fugit ipsa ; lupi Moerim videre priores.
sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.
L. causando nostros in longum ducis amores.
et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes,
aspice, ventosi ceciderunt murmuris aurae.
hinc adeo media est nobis via ; namque sepulchrum
incipit apparere Bianoris : hic, ubi densas
agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus ;
hic haedos depone, tamen veniemus in urbem.
aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
cantantes licet usque—minus via laedit—eamus ;
cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
M. desine plura, puer, et quod nunc instat agamus :
carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

ECLOGA X

GALLUS

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris,
carmina sunt dicenda : neget quis carmina Gallo ?
sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam,
incipe ; sollicitos Galli dicamus amores,
dum tenera attondent simae virgulta capellae.
non canimus surdis ; respondent omnia silvae.
quae nemora aut qui vos saltus habuere, puellae
Naïdes, indigno cum Gallus amore peribat ?
nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi
ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.

illum etiam lauri, etiam flevere myricae;
pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
stant et oves circum—nostri nec paenitet illas,
nec te paeniteat pecoris, divine poeta:
et formosus oves ad flumina pavit Adonis—
venit et upilio, tardi venere subulci,
uvidus hiberna venit de glande Menalcas.
omnes 'unde amor iste,' rogant, 'tibi?' venit Apollo:
'Galle, quid insanis?' inquit; 'tua cura Lycoris
perque nives alium perque horrida castra secuta est.'
venit et agresti capitis Silvanus honore
florentes ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
'ecquis erit modus?' inquit; 'Amor non talia curat;
nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellae.'
tristis at ille 'tamen cantabitis, Arcades,' inquit,
'montibus haec vestris: soli cantare periti
Arcades. o mihi tum quam molliter ossa quiescant,
vestra meos olim si fistula dicat amores!
atque utinam ex vobis unus vestrique fuissem
aut custos gregis aut maturae vinitor uvae!
certe sive mihi Phyllis sive esset Amyntas
seu quicumque furor,—quid tum, si fuscus Amyntas?
et nigrae violae sunt et vaccinia nigra—
mecum inter salices lenta sub vite iaceret:
serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
hic nemus; hic ipso tecum consumerer aevo.
nunc insanus amor duri me Martis in armis
tela inter media atque adversos detinet hostes:
tu procul a patria—nec sit mihi credere tantum—
Alpinas, a dura, nives et frigora Rheni
me sine sola vides. a, te ne frigora laedant!

20 umidus. 28 et quis.

a, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
ibo, et Chalcidico quae sunt mihi condita versu
carmina pastoris Siculi modulabor avena.
certum est in silvis, inter spelaea ferarum,
malle pati, tenerisque meos incidere amores
arboribus: crescent illae, crescetis, amores.
interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis,
aut acres venabor apros. non me ulla vetabunt
frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
iam mihi per rupes videor lucosque sonantes
ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
spicula—tamquam haec sit nostri medicina furoris,
aut deus ille malis hominum mitescere discat!
iam neque Hamadryades rursus neque carmina nobis
ipsa placent; ipsae rursus concedite silvae.
non illum nostri possunt mutare labores,
nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae,
nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum versemus oves sub sidere Cancri.
omnia vincit Amor: et nos cedamus Amori.'

haec sat erit, divae, vestrum cecinisse poetam,
dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
quantum vere novo viridis se subicit alnus.
surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra,
iuniperi gravis umbra, nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER PRIMUS

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites
conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
hinc canere incipiam. vos, o clarissima mundi
lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis;
et vos, agrestum praesentia numina, Fauni,
ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
munera vestra cano. tuque o, cui prima frementem
fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae
ter centum nivei tondent dumeta iuvenci;
ipse nemus linquens patrium saltusque Lycaei
Pan, ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis, o Tegeaee, favens, oleaeque Minerva
inventrix, uncique puer monstrator aratri,
et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum;
dique deaeque omnes, studium quibus arva tueri,

quique novas alitis non ullo semine fruges,
quique satis largum caelo demittitis imbrem;
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia incertum est, urbesne invisere, Caesar,
terrarumque velis curam, et te maximus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat, cingens materna tempora myrto;
an deus inmensi venias maris ac tua nautae
numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
anne novum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter Chelasque sequentes
panditur; ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
Scorpios et caeli iusta plus parte reliquit;
quidquid eris—nam te nec sperant Tartara regem
nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
quamvis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem—
da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis,
ignarosque viae mecum miseratus agrestes
ingredere et votis iam nunc adsuesce vocari.
  vere novo gelidus canis cum montibus umor
liquitur et Zephyro putris se glaeba resolvit,
depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
illa seges demum votis respondet avari
agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
illius inmensae ruperunt horrea messes.
at prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
ventos et varium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset.
hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
arborei fetus alibi, atque iniussa virescunt
gramina. nonne vides croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,

36 sperent.

at Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
continuo has leges aeternaque foedera certis
inposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem,
unde homines nati, durum genus. ergo age, terrae
pingue solum primis extemplo a mensibus anni
fortes invertant tauri, glaebasque iacentes
pulverulenta coquat maturis solibus aestas;
at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
hic, sterilem exiguus ne deserat umor harenam.
alternis idem tonsas cessare novales,
et segnem patiere situ durescere campum;
aut ibi flava seres mutato sidere farra,
unde prius laetum siliqua quassante legumen
aut tenuis fetus viciae tristisque lupini
sustuleris fragiles calamos silvamque sonantem.
urit enim lini campum seges, urit avenae,
urunt Lethaeo perfusa papavera somno?
sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
ne saturare fimo pingui pudeat sola neve
effetos cinerem inmundum iactare per agros.
sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva;
nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
saepe etiam steriles incendere profuit agros,
atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
sive inde occultas vires et pabula terrae
pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
excoquitur vitium atque exsudat inutilis umor,
seu plures calor ille vias et caeca relaxat
spiramenta, novas veniat qua sucus in herbas;
seu durat magis, et venas adstringit hiantes,
ne tenues pluviae rapidive potentia solis
acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.
multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertes

vimineasque trahit crates, iuvat arva, neque illum
flava Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
rursus in obliquum verso perrumpit aratro
exercetque frequens tellurem atque imperat arvis.
  umida solstitia atque hiemes orate serenas,
agricolae; hiberno laetissima pulvere farra,
laetus ager: nullo tantum se Mysia cultu
iactat et ipsa suas mirantur Gargara messes.
quid dicam, iacto qui semine comminus arva
insequitur, cumulosque ruit male pinguis harenae,
deinde satis fluvium inducit rivosque sequentes,
et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
ecce supercilio clivosi tramitis undam
elicit? illa cadens raucum per levia murmur
saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
quid qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
luxuriem segetum tenera depascit in herba,
cum primum sulcos aequant sata, quique paludis
collectum umorem bibula deducit harena?
praesertim incertis si mensibus amnis abundans
exit et obducto late tenet omnia limo,
unde cavae tepido sudant umore lacunae.
  nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores
versando terram experti, nihil inprobus anser
Strymoniaeque grues et amaris intuba fibris
officiunt aut umbra nocet. Pater ipse colendi
haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
movit agros, curis acuens mortalia corda,
nec torpere gravi passus sua regna veterno.
ante Iovem nulli subigebant arva coloni;
ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
omnia liberius nullo poscente ferebat.
ille malum virus serpentibus addidit atris,

106 fluentes.

praedarique lupos iussit pontumque moveri,
mellaque decussit foliis, ignemque removit,
et passim rivis currentia vina repressit,
ut varias usus meditando extunderet artes
paulatim, et sulcis frumenti quaereret herbam,
ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
tunc alnos primum fluvii sensere cavatas;
navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton;
tum laqueis captare feras et fallere visco
inventum, et magnos canibus circumdare saltus;
atque alius latum funda iam verberat amnem
alta petens, pelagoque alius trahit umida lina;
tum ferri rigor atque argutae lamina serrae—
nam primi cuneis scindebant fissile lignum—
tum variae venere artes. labor omnia vicit
inprobus, et duris urguens in rebus egestas.
prima Ceres ferro mortales vertere terram
instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
deficerent silvae et victum Dodona negaret.
mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
esset robigo, segnisque horreret in arvis
carduus: intereunt segetes, subit aspera silva,
lappaeque tribolique, interque nitentia culta
infelix lolium et steriles dominantur avenae.
quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris,
et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem,
heu magnum alterius frustra spectabis acervum,
concussaque famem in silvis solabere quercu.

dicendum et, quae sint duris agrestibus arma,
quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
vomis et inflexi primum grave robur aratri
tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,
tribulaque traheaeque, et iniquo pondere rastri;
virgea praeterea Celeï vilisque supellex,

155 terram. 157 umbram.

arbuteae crates et mystica vannus Iacchi.
omnia quae multo ante memor provisa repones,
si te digna manet divini gloria ruris.
continuo in silvis magna vi flexa domatur
in burim, et curvi formam accipit ulmus aratri.
huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
binae aures, duplici aptantur dentalia dorso :
caeditur et tilia ante iugo levis altaque fagus
stivaque, quae currus a tergo torqueat imos,
et suspensa focis explorat robora fumus.
  possum multa tibi veterum praecepta referre,
ni refugis tenuesque piget cognoscere curas.
area cum primis ingenti aequanda cylindro
et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
ne subeant herbae neu pulvere victa fatiscat,
tum variae inludant pestes : saepe exiguus mus
sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
aut oculis capti fodere cubilia talpae,
inventusque cavis bufo et quae plurima terrae
monstra ferunt, populatque ingentem farris acervum
curculio atque inopi metuens formica senectae.
contemplator item, cum se nux plurima silvis
induet in florem et ramos curvabit olentes :
si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
magnaque cum magno veniet tritura calore ;
at si luxuria foliorum exuberat umbra,
nequiquam pingues palea teret area culmos.
semina vidi equidem multos medicare serentes,
et nitro prius et nigra perfundere amurga,
grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
et, quamvis igni exiguo, properata maderent.
vidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni vis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri,
non aliter quam qui adverso vix flumine lembum

181 inludunt.

remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.
  praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies servandi et lucidus Anguis,
quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
et medium luci atque umbris iam dividit orbem,
exercete, viri, tauros, serite hordea campis
usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
nec non et lini segetem et Cereale papaver
tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris
dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres,
accipiunt sulci, et milio venit annua cura,
candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum, solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur
Gnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
debita quam sulcis committas semina, quamque
invitae properes anni spem credere terrae.
multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
exspectata seges vanis elusit aristis.
si vero viciamque seres vilemque phaselum,
nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,
haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes;
incipe et ad medias sementem extende pruinas.
  idcirco certis dimensum partibus orbem
per duodena regit mundi sol aureus astra.
quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco
semper sole rubens et torrida semper ab igni;
quam circum extremae dextra laevaque trahuntur
caeruleae, glacie concretae atque imbribus atris;

203 illum praeceps; prono in praeceps. 218 averso.
226 avenis. 236 caerulea.

has inter mediamque duae mortalibus aegris
munere concessae divom, et via secta per ambas,
obliquus qua se signorum verteret ordo.
mundus, ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arces
consurgit, premitur Libyae devexus in Austros.
hic vertex nobis semper sublimis; at illum
sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.
maximus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes aequore tingui.
illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
semper et obtenta densentur nocte tenebrae;
aut redit a nobis Aurora diemque reducit,
nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis,
illic sera rubens accendit lumina Vesper.
hinc tempestates dubio praediscere caelo
possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
et quando infidum remis inpellere marmor
conveniat, quando armatas deducere classes,
aut tempestivam silvis evertere pinum.
nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
temporibusque parem diversis quattuor annum.
  frigidus agricolam si quando continet imber,
multa, forent quae mox caelo properanda sereno,
maturare datur: durum procudit arator
vomeris obtunsi dentem, cavat arbore lintres,
aut pecori signum aut numeros inpressit acervis.
exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
atque Amerina parant lentae retinacula viti.
nunc facilis rubea texatur fiscina virga,
nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
quippe etiam festis quaedam exercere diebus
fas et iura sinunt: rivos deducere nulla
religio vetuit, segeti praetendere saepem,
insidias avibus moliri, incendere vepres,
balantumque gregem fluvio mersare salubri.

248 densantur. 252 praedicere.

saepe oleo tardi costas agitator aselli
vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
  ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
felices operum. quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saevumque Typhoea
et coniuratos caelum rescindere fratres.
ter sunt conati inponere Pelio Ossam
scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum;
ter Pater exstructos disiecit fulmine montes.
septima post decimam felix et ponere vitem
et prensos domitare boves et licia telae
addere. nona fugae melior, contraria furtis.
  multa adeo gelida melius se nocte dedere,
aut cum sole novo terras inrorat Eous.
nocte leves melius stipulae, nocte arida prata
tondentur; noctes lentus non deficit umor.
et quidam seros hiberni ad luminis ignes
pervigilat, ferroque faces inspicat acuto;
interea longum cantu solata laborem
arguto coniunx percurrit pectine telas,
aut dulcis musti Vulcano decoquit umorem
et foliis undam trepidi despumat aëni.
at rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
et medio tostas aestu terit area fruges.
nudus ara, sere nudus; hiemps ignava colono.
frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
mutuaque inter se laeti convivia curant;
invitat genialis hiemps curasque resolvit:
ceu pressae cum iam portum tetigere carinae
puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
et lauri bacas oleamque cruentaque myrta;
tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
auritosque sequi lepores; tum figere dammas

296 **trepidis aënis.**

stuppea torquentem Balearis verbera fundae,
cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudunt.
quid tempestates autumni et sidera dicam,
atque, ubi iam breviorque dies et mollior aestas,
quae vigilanda viris; vel cum ruit imbriferum ver,
spicea iam campis cum messis inhorruit, et cum
frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
omnia ventorum concurrere proelia vidi,
quae gravidam late segetem ab radicibus imis
sublimem expulsam eruerent, ita turbine nigro
ferret hiemps culmumque levem stipulasque volantes.
saepe etiam inmensum caelo venit agmen aquarum,
et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
et pluvia ingenti sata laeta boumque labores
diluit; inplentur fossae et cava flumina crescunt
cum sonitu fervetque fretis spirantibus aequor.
ipse Pater media nimborum in nocte corusca
fulmina molitur dextra; quo maxima motu
terra tremit; fugere ferae et mortalia corda
per gentes humilis stravit pavor; ille flagranti
aut Athon aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo
deicit; ingeminant Austri et densissimus imber;
nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
hoc metuens caeli menses et sidera serva,
frigida Saturni sese quo stella receptet;
quos ignis caelo Cyllenius erret in orbes.
in primis venerare deos, atque annua magnae
sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
extremae sub casum hiemis, iam vere sereno.
tum pingues agni et tum mollissima vina,
tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret;
cui tu lacte favos et miti dilue Baccho,

327 spumantibus. 334 plangit.

terque novas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
et Cererem clamore vocent in tecta ; neque ante
falcem maturis quisquam supponat aristis,
quam Cereri torta redimitus tempora quercu
det motus incompositos et carmina dicat.
  atque haec ut certis possemus discere signis,
aestusque pluviasque et agentes frigora ventos,
ipse Pater statuit, quid menstrua luna moneret,
quo signo caderent Austri, quid saepe videntes
agricolae propius stabulis armenta tenerent.
continuo ventis surgentibus aut freta ponti
incipiunt agitata tumescere et aridus altis
montibus audiri fragor, aut resonantia longe
litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
iam sibi tum curvis male temperat unda carinis,
cum medio celeres revolant ex aequore mergi
clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
in sicco ludunt fulicae, notasque paludes
deserit atque altam supra volat ardea nubem.
saepe etiam stellas vento inpendente videbis
praecipites caelo labi, noctisque per umbram
flammarum longos a tergo albescere tractus ;
saepe levem paleam et frondes volitare caducas,
aut summa nantes in aqua colludere plumas.
at Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
rura natant fossis, atque omnis navita ponto
umida vela legit.   numquam inprudentibus imber
obfuit : aut illum surgentem vallibus imis
aëriae fugere grues, aut bucula caelum
suspiciens patulis captavit naribus auras,
aut arguta lacus circumvolitavit hirundo
et veterem in limo ranae cecinere querellam.
saepius et tectis penetralibus extulit ova
angustum formica terens iter, et bibit ingens

357 arduus.   360 a curvis.

arcus, et e pastu decedens agmine magno
corvorum increpuit densis exercitus alis.
iam varias pelagi volucres et quae Asia circum
dulcibus in stagnis rimantur prata Caÿstri,
certatim largos umeris infundere rores,
nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas
et studio incassum videas gestire lavandi.
tum cornix plena pluviam vocat inproba voce
et sola in sicca secum spatiatur harena.
ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
scintillare oleum et putres concrescere fungos.
nec minus ex imbri soles et aperta serena
prospicere et certis poteris cognoscere signis:
nam neque tum stellis acies obtunsa videtur,
nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
tenuia nec lanae per caelum vellera ferri;
non tepidum ad solem pinnas in litore pandunt
dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
inmundi meminere sues iactare maniplos.
at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
solis et occasum servans de culmine summo
nequiquam seros exercet noctua cantus.
apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
quacumque illa levem fugiens secat aethera pinnis,
ecce inimicus atrox magno stridore per auras
insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa levem fugiens raptim secat aethera pinnis.
tum liquidas corvi presso ter gutture voces
aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
inter se in foliis strepitant; iuvat imbribus actis
progeniem parvam dulcesque revisere nidos;
haud, equidem credo, quia sit divinitus illis
ingenium aut rerum fato prudentia maior;

383 variae.

verum, ubi tempestas et caeli mobilis umor
mutavere vias et Iuppiter uvidus Austris
denset, erant quae rara modo, et, quae densa, relaxat,
vertuntur species animorum, et pectora motus
nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
concipiunt : hinc ille avium concentus in agris
et laetae pecudes et ovantes gutture corvi.
si vero solem ad rapidum lunasque sequentes
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
luna, revertentes cum primum colligit ignes,
si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
maximus agricolis pelagoque parabitur imber ;
at si virgineum suffuderit ore ruborem,
ventus erit ; vento semper rubet aurea Phoebe.
sin ortu quarto—namque is certissimus auctor—
pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
totus et ille dies et qui nascentur ab illo
exactum ad mensem pluvia ventisque carebunt,
votaque servati solvent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
sol quoque, et exoriens et cum se condet in undas,
signa dabit ; solem certissima signa sequuntur,
et quae mane refert et quae surgentibus astris.
ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
conditus in nubem medioque refugerit orbe,
suspecti tibi sint imbres ; namque urguet ab alto
arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
heu, male tum mites defendet pampinus uvas ;
tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
profuerit meminisse magis ; nam saepe videmus
ipsius in vultu varios errare colores :
caeruleus pluviam denuntiat, igneus Euros ;

sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
omnia tum pariter vento nimbisque videbis
fervere. non illa quisquam me nocte per altum
ire neque a terra moneat convellere funem.
at si, cum referetque diem condetque relatum,
lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
et claro silvas cernes Aquilone moveri.
denique quid Vesper serus vehat, unde serenas
ventus agat nubes, quid cogitet umidus Auster,
sol tibi signa dabit. solem quis dicere falsum
audeat? ille etiam caecos instare tumultus
saepe monet fraudemque et operta tumescere bella.
ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam,
cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
inpiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
obscenaeque canes inportunaeque volucres
signa dabant. quotiens Cyclopum effervere in agros
vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
armorum sonitum toto Germania caelo
audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
ingens, et simulacra modis pallentia miris
visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae,
infandum! sistunt amnes terraeque dehiscunt,
et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.
proluit insano contorquens vertice silvas
fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
tristibus aut extis fibrae apparere minaces
aut puteis manare cruor cessavit, et altae
per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
non alias caelo ceciderunt plura sereno
fulgura, nec diri totiens arsere cometae.

454 incipiunt. 461 ferat.

ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;
nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
agricola incurvo terram molitus aratro
exesa inveniet scabra robigine pila,
aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
di patrii, Indigetes, et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae,
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
invidet, atque hominum queritur curare triumphos,
quippe ubi fas versum atque nefas; tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies; non ullus aratro
dignus honos; squalent abductis arva colonis,
et curvae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
vicinae ruptis inter se legibus urbes
arma ferunt; saevit toto Mars inpius orbe:
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

491 superi. 513 addunt spatia; addunt spatio.

LIBER SECUNDUS

Hactenus arvorum cultus et sidera caeli,
nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
virgulta et prolem tarde crescentis olivae.
huc, pater o Lenaee ; tuis hic omnia plena
muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
floret ager, spumat plenis vindemia labris ;
huc, pater o Lenaee, veni, nudataque musto
tingue novo mecum dereptis crura cothurnis.
  principio arboribus varia est natura creandis.
namque aliae nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua veniunt camposque et flumina late
curva tenent, ut molle siler lentaeque genistae,
populus et glauca canentia fronde salicta ;
pars autem posito surgunt de semine, ut altae
castaneae, nemorumque Iovi quae maxima frondet
aesculus, atque habitae Grais oracula quercus.
pullulat ab radice aliis densissima silva,
ut cerasis ulmisque ; etiam Parnasia laurus
parva sub ingenti matris se subicit umbra.
hos natura modos primum dedit ; his genus omne
silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
  sunt alii, quos ipse via sibi repperit usus.
hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
deposuit sulcis ; hic stirpes obruit arvo
quadrifidasque sudes et acuto robore vallos.

8 direptis.

silvarumque aliae pressos propaginis arcus
exspectant et viva sua plantaria terra;
nil radicis egent aliae, summumque putator
haud dubitat terrae referens mandare cacumen.
quin et caudicibus sectis—mirabile dictu—
truditur e sicco radix oleagina ligno.
et saepe alterius ramos inpune videmus
vertere in alterius, mutatamque insita mala
ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
quare agite o proprios generatim discite cultus
agricolae, fructusque feros mollite colendo,
neu segnes iaceant terrae. iuvat Ismara Baccho
conserere atque olea magnum vestire Taburnum.
tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas, pelagoque volans da vela patenti.
non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox; ades et primi lege litoris oram;
in manibus terrae: non hic te carmine ficto
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
quippe solo natura subest. tamen haec quoque, si quis
inserat aut scrobibus mandet mutata subactis,
exuerint silvestrem animum, cultuque frequenti
in quascumque voces artes haud tarda sequentur.
nec non et sterilis quae stirpibus exit ab imis,
hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
nunc altae frondes et rami matris opacant
crescentique adimunt fetus uruntque ferentem.
iam, quae seminibus iactis se sustulit arbos,
tarda venit, seris factura nepotibus umbram,
pomaque degenerant sucos oblita priores,
et turpes avibus praedam fert uva racemos.
scilicet omnibus est labor inpendendus, et omnes

47 auras. 52 voles. 54 faciat.

cogendae in sulcum ac multa mercede domandae.
sed truncis oleae melius, propagine vites
respondent, solido Paphiae de robore myrtus;
plantis et durae coryli nascuntur et ingens
fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa coronae
Chaoniique Patris glandes; etiam ardua palma
nascitur et casus abies visura marinos.
inseritur vero et fetu nucis arbutus horrida,
et steriles platani malos gessere valentes;
castaneae fagus, ornusque incanuit albo
flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
  nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
nam qua se medio trudunt de cortice gemmae
et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
fit nodo sinus; huc aliena ex arbore germen
includunt udoque docent inolescere libro:
aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
plantae inmittuntur; nec longum tempus, et ingens
exiit ad caelum ramis felicibus arbos
miraturque novas frondes et non sua poma.
  praeterea genus haud unum nec fortibus ulmis
nec salici lotoque neque Idaeis cyparissis,
nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
orchades et radii et amara pausia baca,
pomaque et Alcinoi silvae, nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volemis.
non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos;
sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae,
pinguibus hae terris habiles, levioribus illae,
et passo Psithia utilior tenuisque Lageos
temptatura pedes olim vincturaque linguam,
purpureae preciaeque, et quo te carmine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
sunt et Amineae vites, firmissima vina,

71 fagos. 82 miratastque; miratasque.

Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
Argitisque minor, cui non certaverit ulla
aut tantum fluere aut totidem durare per annos.
non ego te, dis et mensis accepta secundis,
transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
sed neque quam multae species, nec nomina quae sint,
est numerus; neque enim numero comprendere refert;
quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
discere quam multae Zephyro turbentur harenae,
aut ubi navigiis violentior incidit Eurus,
nosse quot Ionii veniant ad litora fluctus.
nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
fluminibus salices crassisque paludibus alni
nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
aspice et extremis domitum cultoribus orbem
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos:
divisae arboribus patriae. sola India nigrum
fert hebenum, solis est turea virga Sabaeis.
quid tibi odorato referam sudantia ligno
balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
quid nemora Aethiopum molli canentia lana,
velleraque ut foliis depectant tenuia Seres;
aut quos Oceano propior gerit India lucos,
extremi sinus orbis, ubi aëra vincere summum
arboris haud ullae iactu potuere sagittae?
et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristes sucos tardumque saporem
felicis mali, quo non praesentius ullum,
pocula si quando saevae infecere novercae
miscueruntque herbas et non innoxia verba,
auxilium venit ac membris agit atra venena.
ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;
et, si non alium late iactaret odorem,
laurus erat; folia haud ullis labentia ventis;

106 dicere.

flos ad prima tenax ; animas et olentia Medi
ora fovent illo et senibus medicantur anhelis.
  sed neque Medorum silvae, ditissima terra,
nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
totaque turiferis Panchaïa pinguis harenis.
haec loca non tauri spirantes naribus ignem
invertere satis inmanis dentibus hydri,
nec galeis densisque virum seges horruit hastis ;
sed gravidae fruges et Bacchi Massicus umor
inplevere ; tenent oleae armentaque laeta.
hinc bellator equus campo sese arduus infert ;
hinc albi, Clitumne, greges et maxima taurus
victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
hic ver adsiduum atque alienis mensibus aestas :
bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
at rabidae tigres absunt et saeva leonum
semina, nec miseros fallunt aconita legentes,
nec rapit inmensos orbes per humum, neque tanto
squameus in spiram tractu se colligit anguis.
adde tot egregias urbes operumque laborem,
tot congesta manu praeruptis oppida saxis
fluminaque antiquos subter labentia muros.
an mare quod supra memorem, quodque adluit infra?
anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?
an memorem portus Lucrinoque addita claustra
atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis inmittitur aestus Avernis?
haec eadem argenti rivos aerisque metalla
ostendit venis atque auro plurima fluxit.
haec genus acre virum, Marsos pubemque Sabellam,
adsuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
extulit ; haec Decios, Marios, magnosque Camillos,

134 adprima.

Scipiadas duros bello, et te, maxime Caesar,
qui nunc extremis Asiae iam victor in oris
inbellem avertis Romanis arcibus Indum.
salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna virum: tibi res antiquae laudis et artis
ingredior, sanctos ausus recludere fontes,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
nunc locus arvorum ingeniis, quae robora cuique,
quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
difficiles primum terrae collesque maligni,
tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
indicio est tractu surgens oleaster eodem
plurimus et strati bacis silvestribus agri.
at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
quique frequens herbis et fertilis ubere campus—
qualem saepe cava montis convalle solemus
despicere; huc summis liquuntur rupibus amnes
felicemque trahunt limum—quique editus Austro,
et filicem curvis invisam pascit aratris:
hic tibi praevalidas olim multoque fluentes
sufficiet Baccho vites, hic fertilis uvae,
hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
sin armenta magis studium vitulosque tueri
aut ovium fetum aut urentes culta capellas,
saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
et qualem infelix amisit Mantua campum
pascentem niveos herboso flumine cycnos:
non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt;
et quantum longis carpent armenta diebus,
exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
et cui putre solum—namque hoc imitamur arando—
optima frumentis; non ullo ex aequore cernes

174 artem. 196 fetus ovium. 202 reponit.

plura domum tardis decedere plaustra iuvencis;
aut unde iratus silvam devexit arator
et nemora evertit multos ignava per annos,
antiquasque domos avium cum stirpibus imis
eruit: illae altum nidis petiere relictis,
at rudis enituit inpulso vomere campus.
nam ieiuna quidem clivosi glarea ruris
vix humiles apibus casias roremque ministrat;
et tofus scaber et nigris exesa chelydris
creta negant alios aeque serpentibus agros
dulcem ferre cibum et curvas praebere latebras.
quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,
et bibit umorem et, cum vult, ex se ipsa remittit,
quaeque suo semper viridis se gramine vestit,
nec scabie et salsa laedit robigine ferrum,
illa tibi laetis intexet vitibus ulmos,
illa ferax oleo est, illam experiere colendo
et facilem pecori et patientem vomeris unci.
talem dives arat Capua et vicina Vesaevo
ora iugo et vacuis Clanius non aequus Acerris.
nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam.
rara sit an supra morem si densa requires—
altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo—
ante locum capies oculis alteque iubebis
in solido puteum demitti, omnemque repones
rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
si derunt, rarum, pecorique et vitibus almis
aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
spissus ager; glaebas cunctantes crassaque terga
exspecta et validis terram proscinde iuvencis.
salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
frugibus infelix—ea nec mansuescit arando,
nec Baccho genus aut pomis sua nomina servat—
tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos

221 intexit. 222 oleae. 227 requiras.

colaque prelorum fumosis deripe tectis;
huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
ad plenum calcentur; aqua eluctabitur omnis
scilicet et grandes ibunt per vimina guttae;
at sapor indicium faciet manifestus, et ora
tristia temptantum sensu torquebit amaror.
pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
discimus: haud umquam manibus iactata fatiscit,
sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
umida maiores herbas alit, ipsaque iusto
laetior. a, nimium ne sit mihi fertilis illa,
nec se praevalidam primis ostendat aristis!
quae gravis est ipso tacitam se pondere prodit,
quaeque levis. promptum est oculis praediscere nigram,
et quis cui color. at sceleratum exquirere frigus
difficile est: piceae tantum taxique nocentes
interdum aut hederae pandunt vestigia nigrae.
his animadversis terram multo ante memento
excoquere et magnos scrobibus concidere montes,
ante supinatas Aquiloni ostendere glaebas,
quam laetum infodias vitis genus. optima putri
arva solo: id venti curant gelidaeque pruinae
et labefacta movens robustus iugera fossor.
ac si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
arboribus seges et quo mox digesta feratur,
mutatam ignorent subito ne semina matrem.
quin etiam caeli regionem in cortice signant,
ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores
austrinos tulerit, quae terga obverterit axi,
restituant: adeo in teneris consuescere multum est.
collibus an plano melius sit ponere vitem,
quaere prius. si pinguis agros metabere campi,
densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
sin tumulis adclive solum collesque supinos,
indulge ordinibus; nec setius omnis in unguem

247 amaro. 256 quisquis; quis cuique.

arboribus positis secto via limite quadret.
ut saepe ingenti bello cum longa cohortes
explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
derectaeque acies, ac late fluctuat omnis
aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis;
omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
non animum modo uti pascat prospectus inanem,
sed quia non aliter vires dabit omnibus aequas
terra, nec in vacuum poterunt extendere rami.
  forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras:
ausim vel tenui vitem committere sulco.
altior ac penitus terrae defigitur arbos,
aesculus in primis, quae, quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
convellunt; inmota manet, multosque nepotes,
multa virum volvens durando saecula vincit.
tum fortis late ramos et bracchia tendens
huc illuc media ipsa ingentem sustinet umbram.
  neve tibi ad solem vergant vineta cadentem,
neve inter vites corylum sere; neve flagella
summa pete aut summa defringe ex arbore plantas—
tantus amor terrae—neu ferro laede retunso
semina, neve oleae silvestres insere truncos:
nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
qui furtim pingui primum sub cortice tectus
robora comprendit, frondesque elapsus in altas
ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
per ramos victor perque alta cacumina regnat,
et totum involvit flammis nemus et ruit atram
ad caelum picea crassus caligine nubem,
praesertim si tempestas a vertice silvis
incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
hoc ubi, non a stirpe valent caesaeque reverti

287 se extendere. 292 radicem. 294 per annos. 296 pandens.

possunt atque ima similes revirescere terra ;
infelix superat foliis oleaster amaris.
  nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
tellurem Borea rigidam spirante movere.
rura gelu tum claudit hiemps, nec semine iacto
concretam patitur radicem adfigere terrae.
optima vinetis satio, cum vere rubenti
candida venit avis longis invisa colubris,
prima vel autumni sub frigora, cum rapidus Sol
nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis ;
vere tument terrae et genitalia semina poscunt.
tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether
coniugis in gremium laetae descendit, et omnes
magnus alit magno commixtus corpore fetus.
avia tum resonant avibus virgulta canoris,
et Venerem certis repetunt armenta diebus ;
parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
laxant arva sinus ; superat tener omnibus umor ;
inque novos soles audent se germina tuto
credere, nec metuit surgentes pampinus Austros
aut actum caelo magnis Aquilonibus imbrem,
sed trudit gemmas et frondes explicat omnes.
non alios prima crescentis origine mundi
inluxisse dies aliumve habuisse tenorem
crediderim : ver illud erat, ver magnus agebat
orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
cum primae lucem pecudes hausere, virumque
ferrea progenies duris caput extulit arvis,
inmissaeque ferae silvis et sidera caelo.
nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
si non tanta quies iret frigusque caloremque
inter, et exciperet caeli indulgentia terras.
  quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,

316 moveri. 330 trementibus. 332 gramina. 341 terrea.

aut lapidem bibulum aut squalentes infode conchas ;
inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
halitus, atque animos tollent sata. iamque reperti,
qui saxo super atque ingentis pondere testae
urguerent : hoc effusos munimen ad imbres,
hoc ubi hiulca siti findit Canis aestifer arva.
  seminibus positis superest diducere terram
saepius ad capita et duros iactare bidentes,
aut presso exercere solum sub vomere et ipsa
flectere luctantes inter vineta iuvencos ;
tum leves calamos et rasae hastilia virgae
fraxineasque aptare sudes furcasque valentes,
viribus eniti quarum et contemnere ventos
adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.
  ac dum prima novis adolescit frondibus aetas,
parcendum teneris, et dum se laetus ad auras
palmes agit laxis per purum inmissus habenis,
ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis
carpendae manibus frondes interque legendae.
inde ubi iam validis amplexae stirpibus ulmos
exierint, tum stringe comas, tum bracchia tonde :
ante reformidant ferrum ; tum denique dura
exerce imperia et ramos compesce fluentes.
  texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
praecipue dum frons tenera inprudensque laborum ;
cui super indignas hiemes solemque potentem
silvestres uri adsidue capreaeque sequaces
inludunt, pascuntur oves avidaeque iuvencae.
frigora nec tantum cana concreta pruina
aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,
quantum illi nocuere greges durique venenum
dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.
non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
caeditur, et veteres ineunt proscaenia ludi,
praemiaque ingeniis pagos et compita circum

351 ingenti. 359 bicornes. 365 acies. 374 caprae. 379 ad morsum ; a morsu.

Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
mollibus in pratis unctos saluere per utres.
nec non Ausonii Troia gens missa coloni
versibus incomptis ludunt risuque soluto,
oraque corticibus sumunt horrenda cavatis,
et te, Bacche, vocant per carmina laeta, tibique
oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
hinc omnis largo pubescit vinea fetu,
complentur vallesque cavae saltusque profundi
et quocumque deus circum caput egit honestum.
ergo rite suum Baccho dicemus honorem
carminibus patriis, lancesque et liba feremus,
et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
  est etiam ille labor curandis vitibus alter,
cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis
terque quaterque solum scindendum glaebaque versis
aeternum frangenda bidentibus, omne levandum
fronde nemus. redit agricolis labor actus in orbem,
atque in se sua per vestigia volvitur annus.
ac iam olim, seras posuit cum vinea frondes
frigidus et silvis Aquilo decussit honorem,
iam tum acer curas venientem extendit in annum
rusticus, et curvo Saturni dente relictam
persequitur vitem attondens fingitque putando.
primus humum fodito, primus devecta cremato
sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
postremus metito. bis vitibus ingruit umbra,
bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
durus uterque labor: laudato ingentia rura,
exiguum colito. nec non etiam aspera rusci
vimina per silvam et ripis fluvialis harundo
caeditur, incultique exercet cura salicti.
iam vinctae vites, iam falcem arbusta reponunt,
iam canit effectos extremus vinitor antes:

405 extendet. 411 inducunt. 417 extremos. effectus effetus.

sollicitanda tamen tellus pulvisque movendus,
et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.
contra non ulla est oleis cultura; neque illae
procurvam exspectant falcem rastrosque tenaces,
cum semel haeserunt arvis aurasque tulerunt;
ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
sufficit umorem et gravidas cum vomere fruges.
hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
poma quoque, ut primum truncos sensere valentes
et vires habuere suas, ad sidera raptim
vi propria nituntur opisque haud indiga nostrae.
nec minus interea fetu nemus omne gravescit,
sanguineisque inculta rubent aviaria bacis.
tondentur cytisi, taedas silva alta ministrat,
pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
et dubitant homines serere atque inpendere curam?
quid maiora sequar? salices humilesque genistae
aut illae pecori frondem aut pastoribus umbram
sufficiunt, saepemque satis et pabula melli.
et iuvat undantem buxo spectare Cytorum
Naryciaeque picis lucos, iuvat arva videre
non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
ipsae Caucaseo steriles in vertice silvae,
quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,
dant alios aliae fetus, dant utile lignum
navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque;
hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.
viminibus salices, fecundae frondibus ulmi,
at myrtus validis hastilibus et bona bello
cornus; Ituraeos taxi torquentur in arcus.
nec tiliae leves aut torno rasile buxum
non formam accipiunt ferroque cavantur acuto.
nec non et torrentem undam levis innatat alnus
missa Pado; nec non et apes examina condunt
corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alvo.

435 tiliae *pro* illae *Serv.*

quid memorandum aeque Baccheïa dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentes
Centauros leto domuit, Rhoetumque Pholumque
et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
o fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas, quibus ipsa procul discordibus armis
fundit humo facilem victum iustissima tellus!
si non ingentem foribus domus alta superbis
mane salutantum totis vomit aedibus undam,
nec varios inhiant pulchra testudine postes,
inlusasque auro vestes Ephyreïaque aera,
alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
nec casia liquidi corrumpitur usus olivi;
at secura quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis,
speluncae, vivique lacus, et frigida Tempe,
mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
et patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
sacra deum, sanctique patres; extrema per illos
Iustitia excedens terris vestigia fecit.
me vero primum dulces ante omnia Musae,
quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant, caelique vias et sidera monstrent,
defectus solis varios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
sin, has ne possim naturae accedere partes,
frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,
flumina amem silvasque inglorius. o ubi campi
Spercheosque et virginibus bacchata Lacaenis
Taÿgeta, o qui me gelidis convallibus Haemi
sistat, et ingenti ramorum protegat umbra?

464 **inclusas.** 467 **vitam.** 488 **gelidis in vallibus.**

felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnes et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.
fortunatus et ille, deos qui novit agrestes,
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores.
illum non populi fasces, non purpura regum
flexit et infidos agitans discordia fratres,
aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
non res Romanae perituraque regna: neque ille
aut doluit miserans inopem aut invidit habenti.
quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
insanumque forum aut populi tabularia vidit.
sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
condit opes alius defossoque incubat auro;
hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,
exilioque domos et dulcia limina mutant
atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
agricola incurvo terram dimovit aratro:
hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes
sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
nec requies, quin aut pomis exuberet annus
aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi,
proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
venit hiemps: teritur Sicyonia baca trapetis,
glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae;
et varios ponit fetus autumnus, et alte
mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
interea dulces pendent circum oscula nati,
casta pudicitiam servat domus, ubera vaccae
lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto

514 Penates.

inter se adversis luctantur cornibus haedi.
ipse dies agitat festos fususque per herbam,
ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
te libans, Lenaee, vocat, pecorisque magistris
velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater, sic fortis Etruria crevit
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
septemque una sibi muro circumdedit arces.
ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante
inpia quam caesis gens est epulata iuvencis,
aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;
necdum etiam audierant inflari classica, necdum
inpositos duris crepitare incudibus enses.
  sed nos inmensum spatiis confecimus aequor,
et iam tempus equum fumantia solvere colla.

531 perdura. 542 spumantia.

LIBER TERTIUS

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
pastor ab Amphryso, vos, silvae amnesque Lycaei.
cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes,
omnia iam vulgata : quis aut Eurysthea durum,
aut inlaudati nescit Busiridis aras ?
cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos,
Hippodameque, umeroque Pelops insignis eburno,
acer equis ? temptanda via est, qua me quoque possim
tollere humo victorque virum volitare per ora.
primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas ;
primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas
et viridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit.
illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
cuncta mihi Alpheum linquens lucosque Molorchi
cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
ipse caput tonsae foliis ornatus olivae
dona feram. iam nunc sollemnes ducere pompas
ad delubra iuvat caesosque videre iuvencos ;
vel scaena ut versis discedat frontibus, utque
purpurea intexti tollant aulaea Britanni.

3 carmina. 20 decernit.

in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini,
atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes aere columnas.
addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten
fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea
bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Iove gentis
nomina, Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.
invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet tortosque Ixionis angues
inmanemque rotam et non exsuperabile saxum.
interea Dryadum silvas saltusque sequamur
intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.
te sine nil altum mens incohat ; en age segnes
rumpe moras ; vocat ingenti clamore Cithaeron
Taÿgetique canes domitrixque Epidaurus equorum
et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
  seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
pascit equos, seu quis fortes ad aratra iuvencos,
corpora praecipue matrum legat. optima torvae
forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
et crurum tenus a mento palearia pendent ;
tum longo nullus lateri modus ; omnia magna,
pes etiam ; et camuris hirtae sub cornibus aures.
nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
aut iuga detractans interdumque aspera cornu
et faciem tauro propior, quaeque ardua tota,
et gradiens ima verrit vestigia cauda.
aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
desinit ante decem, post quattuor incipit annos ;

38 orbes. 50 pascet. 56 tibi.

cetera nec feturae habilis nec fortis aratris.
interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
atque aliam ex alia generando suffice prolem.
optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus
et labor, et durae rapit inclementia mortis.
semper erunt, quarum mutari corpora malis:
semper enim refice ac, ne post amissa requiras,
anteveni, et subolem armento sortire quotannis.

nec non et pecori est idem delectus equino.
tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
praecipuum iam inde a teneris inpende laborem.
continuo pecoris generosi pullus in arvis
altius ingreditur et mollia crura reponit;
primus et ire viam et fluvios temptare minantes
audet, et ignoto sese committere ponti,
nec vanos horret strepitus. illi ardua cervix
argutumque caput, brevis alvus obesaque terga,
luxuriatque toris animosum pectus. honesti
spadices glaucique, color deterrimus albis
et gilvo. tum, si qua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
collectumque premens volvit sub naribus ignem.
densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
at duplex agitur per lumbos spina, cavatque
tellurem et solido graviter sonat ungula cornu.
talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae,
Martis equi biiuges et magni currus Achilli.
talis et ipse iubam cervice effudit equina
coniugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens inplevit acuto.

hunc quoque, ubi aut morbo gravis aut iam segnior annis
deficit, abde domo nec turpi ignosce senectae.

63 iuventus. 69 mavis. 72 dilectus. 85 fremens.

frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
ingratum trahit, et, si quando ad proelia ventum est,
ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
incassum furit. ergo animos aevumque notabis
praecipue; hinc alias artes prolemque parentum
et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
nonne vides, cum praecipiti certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus,
cum spes arrectae iuvenum, exsultantiaque haurit
corda pavor pulsans? illi instant verbere torto
et proni dant lora, volat vi fervidus axis;
iamque humiles, iamque elati sublime videntur
aëra per vacuum ferri atque adsurgere in auras;
nec mora nec requies; at fulvae nimbus harenae
tollitur, umescunt spumis flatuque sequentum:
tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
primus Erichthonius currus et quattuor ausus
iungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
inpositi dorso atque equitem docuere sub armis
insultare solo et gressus glomerare superbos.
aequus uterque labor, aeque iuvenemque magistri
exquirunt calidumque animis et cursibus acrem,
quamvis saepe fuga versos ille egerit hostes
et patriam Epirum referat fortesque Mycenas
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
his animadversis instant sub tempus et omnes
inpendunt curas denso distendere pingui,
quem legere ducem et pecori dixere maritum:
florentesque secant herbas fluviosque ministrant
farraque, ne blando nequeat superesse labori
invalidique patrum referant ieiunia nati.
ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
atque, ubi concubitus primos iam nota voluptas
sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant,

125 pecoris . . . magistrum. 130 voluntas.

cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus
sit genitali arvo et sulcos oblimet inertes,
sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
  rursus cura patrum cadere et succedere matrum
incipit. exactis gravidae cum mensibus errant,
non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
non saltu superare viam sit passus et acri
carpere prata fuga fluviosque innare rapaces.
saltibus in vacuis pascunt et plena secundum
flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,
speluncaeque tegant et saxea procubet umbra.
est lucos Silari circa ilicibusque virentem
plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Grai vertere vocantes,
asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis
diffugiunt armenta; furit mugitibus aether
concussus silvaeque et sicci ripa Tanagri.
hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
hunc quoque, nam mediis fervoribus acrior instat,
arcebis gravido pecori, armentaque pasces
sole recens orto aut noctem ducentibus astris.
  post partum cura in vitulos traducitur omnis,
continuoque notas et nomina gentis inurunt,
et quos aut pecori malint submittere habendo
aut aris servare sacros aut scindere terram
et campum horrentem fractis invertere glaebis.
cetera pascuntur virides armenta per herbas.
tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
iam vitulos hortare viamque insiste domandi,
dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
ac primum laxos tenui de vimine circlos
cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos

144 gramina ripae. 163 studia. 166 circos.

iunge pares et coge gradum conferre iuvencos;
atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
per terram et summo vestigia pulvere signent;
post valido nitens sub pondere faginus axis
instrepat et iunctos temo trahat aereus orbes.
interea pubi indomitae non gramina tantum
nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae
more patrum nivea inplebunt mulctraria vaccae,
sed tota in dulces consument ubera natos.
  sin ad bella magis studium turmasque feroces,
aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae
et Iovis in luco currus agitare volantes,
primus equi labor est animos atque arma videre
bellantum lituosque pati tractuque gementem
ferre rotam et stabulo frenos audire sonantes;
tum magis atque magis blandis gaudere magistri
laudibus et plausae sonitum cervicis amare.
atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
invalidus etiamque tremens, etiam inscius aevi.
at tribus exactis ubi quarta accesserit aestas,
carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
compositis sinuetque alterna volumina crurum,
sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
tum vocet, ac per aperta volans ceu liber habenis
aequora vix summa vestigia ponat harena;
qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt
nubila: tum segetes altae campique natantes
lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
dant silvae, longique urguent ad litora fluctus;
ille volat simul arva fuga, simul aequora verrens.
hic vel ad Elei metas et maxima campi
sudabit spatia et spumas aget ore cruentas,
Belgica vel molli melius feret esseda collo.

188 audiat. 190 acceperit. 202 hinc. 204 bellica.

tum demum crassa magnum farragine corpus
crescere iam domitis sinito : namque ante domandum
ingentes tollent animos prensique negabunt
verbera lenta pati et duris parere lupatis.
  sed non ulla magis vires industria firmat,
quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
sive boum sive est cui gratior usus equorum.
atque ideo tauros procul atque in sola relegant
pascua post montem oppositum et trans flumina lata,
aut intus clausos satura ad praesepia servant.
carpit enim vires paulatim uritque videndo
femina, nec nemorum patitur meminisse nec herbae
dulcibus illa quidem inlecebris, et saepe superbos
cornibus inter se subigit decernere amantes.
pascitur in magna Sila formosa iuvenca :
illi alternantes multa vi proelia miscent
vulneribus crebris ; lavit ater corpora sanguis,
versaque in obnixos urguentur cornua vasto
cum gemitu ; reboant silvaeque et longus Olympus.
nec mos bellantes una stabulare, sed alter
victus abit longeque ignotis exsulat oris,
multa gemens ignominiam plagasque superbi
victoris, tum, quos amisit inultus, amores ;
et stabula aspectans regnis excessit avitis.
ergo omni cura vires exercet et inter
dura iacet pernix instrato saxa cubili,
frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
et temptat sese, atque irasci in cornua discit
arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
ictibus, et sparsa ad pugnam proludit harena.
post ubi collectum robur viresque refectae,
signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem ;
fluctus uti, medio coepit cum albescere ponto,
longius ex altoque sinum trahit, utque volutus
ad terras inmane sonat per saxa, neque ipso

223 magnus. 230 pernox. 235 receptae.
237 ut in medio.

monte minor procumbit, at ima exaestuat unda
verticibus nigramque alte subiectat harenam.

omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
et genus aequoreum, pecudes pictaeque volucres,
in furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
tempore non alio catulorum oblita leaena
saevior erravit campis, nec funera vulgo
tam multa informes ursi stragemque dedere
per silvas; tum saevus aper, tum pessima tigris;
heu male tum Libyae solis erratur in agris.
nonne vides, ut tota tremor pertemptet equorum
corpora, si tantum notas odor attulit auras?
ac neque eos iam frena virum neque verbera saeva,
non scopuli rupesque cavae atque obiecta retardant
flumina correptosque unda torquentia montes.
ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,
et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
atque hinc atque illinc umeros ad vulnera durat.
quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
durus amor? nempe abruptis turbata procellis
nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
porta tonat caeli et scopulis inlisa reclamant
aequora; nec miseri possunt revocare parentes
nec moritura super crudeli funere virgo.
quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
atque canum? quid, quae inbelles dant proelia cervi?
scilicet ante omnes furor est insignis equarum;
et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montes et flumina tranant,
continuoque avidis ubi subdita flamma medullis—
vere magis, quia vere calor redit ossibus—illae
ore omnes versae in Zephyrum stant rupibus altis,
exceptantque leves auras et saepe sine ullis
coniugiis vento gravidae—mirabile dictu—

274 exspectant.

saxa per et scopulos et depressas convalles
diffugiunt, non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
in Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
nascitur et pluvio contristat frigore caelum.
hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
pastores, lentum destillat ab inguine virus,
hippomanes, quod saepe malae legere novercae
miscueruntque herbas et non innoxia verba.
  sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
singula dum capti circumvectamur amore.
hoc satis armentis: superat pars altera curae,
lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
hic labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem;
sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
  nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
incipiens stabulis edico in mollibus herbam
carpere oves, dum mox frondosa reducitur aestas,
et multa duram stipula filicumque maniplis
sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
molle pecus, scabiemque ferat turpesque podagras.
post hinc digressus iubeo frondentia capris
arbuta sufficere et fluvios praebere recentes,
et stabula a ventis hiberno opponere soli
ad medium conversa diem, cum frigidus olim
iam cadit extremoque inrorat Aquarius anno.
hae quoque non cura nobis leviore tuendae,
nec minor usus erit, quamvis Milesia magno
vellera mutentur Tyrios incocta rubores:
densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
nec minus interea barbas incanaque menta

305 haec. 309 quo.

Cinyphii tondent hirci saetasque comantes
usum in castrorum et miseris velamina nautis.
pascuntur vero silvas et summa Lycaei
horrentesque rubos et amantes ardua dumos;
atque ipsae memores redeunt in tecta suosque
ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
quo minor est illis curae mortalis egestas,
avertes victumque feres et virgea laetus
pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
at vero Zephyris cum laeta vocantibus aestas
in saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
et ros in tenera pecori gratissimus herba.
inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora
et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
ad puteos aut alta greges ad stagna iubebo
currentem ilignis potare canalibus undam;
aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
tum tenues dare rursus aquas et pascere rursus
solis ad occasum, cum frigidus aëra vesper
temperat et saltus reficit iam roscida luna
litoraque alcyonem resonant, acalanthida dumi.
quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
prosequar et raris habitata mapalia tectis?
saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
hospitiis: tantum campi iacet. omnia secum
armentarius Afer agit, tectumque Laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
non secus ac patriis acer Romanus in armis

323 mittes. 329 iubeto.

iniusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
ante exspectatum positis stat in agmine castris.
at non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
turbidus et torquens flaventes Hister harenas,
quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
aut herbae campo apparent aut arbore frondes;
sed iacet aggeribus niveis informis et alto
terra gelu late septemque adsurgit in ulnas:
semper hiemps, semper spirantes frigora Cauri.
tum sol pallentes haud umquam discutit umbras,
nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
concrescunt subitae currenti in flumine crustae
undaque iam tergo ferratos sustinet orbes,
puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
aeraque dissiliunt ultro, vestesque rigescunt
indutae, caeduntque securibus umida vina,
et totae solidam in glaciem vertere lacunae,
stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
interea toto non setius aëre ninguit:
intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
corpora magna boum, confertoque agmine cervi
torpent mole nova et summis vix cornibus exstant.
hos non inmissis canibus, non cassibus ullis
Puniceaeve agitant pavidos formidine pinnae,
sed frustra oppositum trudentes pectore montem
comminus obtruncant ferro, graviterque rudentes
caedunt, et magno laeti clamore reportant.
ipsi in defossis specubus secura sub alta
otia agunt terra, congestaque robora totasque
advolvere focis ulmos ignique dedere.
hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
talis Hyperboreo septem subiecta trioni

369 confecto.

gens effrena virum Rhipaeo tunditur Euro
et pecudum fulvis velatur corpora saetis.
si tibi lanitium curae, primum aspera silva
lappaeque tribolique absint; fuge pabula laeta;
continuoque greges villis lege mollibus albos.
illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
nigra subest udo tantum cui lingua palato,
reice, ne maculis infuscet vellera pullis
nascentum, plenoque alium circumspice campo.
munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiae captam te, Luna, fefellit
in nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.
at cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes
ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
hinc et amant fluvios magis, et magis ubera tendunt
et salis occultum referunt in lacte saporem.
multi iam excretos prohibent a matribus haedos
primaque ferratis praefigunt ora capistris.
quod surgente die mulsere horisque diurnis,
nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
sub lucem exportant calathis—adit oppida pastor—
aut parco sale contingunt hiemique reponunt.
nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
veloces Spartae catulos acremque Molossum
pasce sero pingui. numquam custodibus illis
nocturnum stabulis furem incursusque luporum
aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
et canibus leporem, canibus venabere dammas;
saepe volutabris pulsos silvestribus apros
latratu turbabis agens montesque per altos
ingentem clamore premes ad retia cervum.
disce et odoratam stabulis accendere cedrum
galbaneoque agitare graves nidore chelydros.
saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu
vipera delituit caelumque exterrita fugit,

412 terrebis.

aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
pestis acerba boum, pecorique adspergere virus,
fovit humum. cape saxa manu, cape robora, pastor,
tollentemque minas et sibila colla tumentem
deice. iamque fuga timidum caput abdidit alte,
cum medii nexus extremaeque agmina caudae
solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
squamea convolvens sublato pectore terga
atque notis longam maculosus grandibus alvum,
qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
vere madent udo terrae ac pluvialibus Austris,
stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram
inprobus ingluviem ranisque loquacibus explet;
postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
exsilit in siccum et flammantia lumina torquens
saevit agris, asperque siti atque exterritus aestu.
ne mihi tum molles sub divo carpere somnos
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
cum positis novus exuviis nitidusque iuventa
volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.
 morborum quoque te causas et signa docebo.
turpis oves temptat scabies, ubi frigidus imber
altius ad vivum persedit et horrida cano
bruma gelu, vel cum tonsis inlotus adhaesit
sudor et hirsuti secuerunt corpora vepres.
dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
perfundunt, udisque aries in gurgite villis
mersatur missusque secundo defluit amni;
aut tonsum tristi contingunt corpus amurca
et spumas miscent argenti vivaque sulpura
Idaeasque pices et pingues unguine ceras
scillamque elleborosque graves nigrumque bitumen.
non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,

422 namque. 434 exercitus. 443 inlutus.
449 et sulpura viva.

quam si quis ferro potuit rescindere summum
ulceris os; alitur vitium vivitque tegendo,
dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
abnegat et meliora deos sedet omnia poscens.
quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
cum furit atque artus depascitur arida febris,
profuit incensos aestus avertere et inter
ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus;
cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum
et lac concretum cum sanguine potat equino.
quam procul aut molli succedere saepius umbrae
videris, aut summas carpentem ignavius herbas
extremamque sequi aut medio procumbere campo
pascentem et serae solam decedere nocti;
continuo culpam ferro compesce, priusquam
dira per incautum serpant contagia vulgus.
non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
quam multae pecudum pestes. nec singula morbi
corpora corripiunt, sed tota aestiva repente,
spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
tum sciat, aërias Alpes et Norica si quis
castella in tumulis et Iapydis arva Timavi
nunc quoque post tanto videat desertaque regna
pastorum et longe saltus lateque vacantes.
hic quondam morbo caeli miseranda coorta est
tempestas, totoque autumni incanduit aestu,
et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se
ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
lanea dum nivea circumdatur infula vitta,

475 Iapygis. 481 corripuit. 483 attraxerat.

inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
inde neque inpositis ardent altaria fibris,
nec responsa potest consultus reddere vates,
ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri
summaque ieiuna sanie infuscatur harena.
hinc laetis vituli vulgo moriuntur in herbis
et dulces animas plena ad praesepia reddunt;
hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
labitur infelix studiorum atque inmemor herbae
victor equus fontesque avertitur et pede terram
crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
sudor et ille quidem morituris frigidus, aret
pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
haec ante exitium primis dant signa diebus;
sin in processu coepit crudescere morbus,
tum vero ardentes oculi atque attractus ab alto
spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
ilia singultu tendunt, it naribus ater
sanguis et obsessas fauces premit aspera lingua.
profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea visa salus morientibus una;
mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
ardebant ipsique suos iam morte sub aegra—
di meliora piis erroremque hostibus illum!—
discissos nudis laniabant dentibus artus.
ecce autem duro fumans sub vomere taurus
concidit et mixtum spumis vomit ore cruorem
extremosque ciet gemitus. it tristis arator
maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
atque opere in medio defixa relinquit aratra.
non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
prata movere animum, non qui per saxa volutus
purior electro campum petit amnis; at ima
solvuntur latera atque oculos stupor urguet inertes,

513 ardoremque. 519 reliquit.

ad terramque fluit devexo pondere cervix.
quid labor aut benefacta iuvant? quid vomere terras
invertisse graves? atqui non Massica Bacchi
munera, non illis epulae nocuere repostae:
frondibus et victu pascuntur simplicis herbae,
pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
flumina, nec somnos abrumpit cura salubres.
tempore non alio dicunt regionibus illis
quaesitas ad sacra boves Iunonis et uris
inparibus ductos alta ad donaria currus.
ergo aegre rastris terram rimantur et ipsis
unguibus infodiunt fruges montesque per altos
contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
non lupus insidias explorat ovilia circum
nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
cura domat; timidi dammae cervique fugaces
nunc interque canes et circum tecta vagantur.
iam maris inmensi prolem et genus omne natantum
litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
interit et curvis frustra defensa latebris
vipera et attoniti squamis adstantibus hydri.
ipsis est aër avibus non aequus, et illae
praecipites alta vitam sub nube relinquunt.
praeterea iam nec mutari pabula refert
quaesitaeque nocent artes; cessere magistri,
Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
saevit, et in lucem Stygiis emissa tenebris
pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
inque dies avidum surgens caput altius effert.
balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
arentesque sonant ripae collesque supini.
iamque catervatim dat stragem atque aggerat ipsis
in stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
nam neque erat coriis usus nec viscera quisquam

534 ipsi. 549 cessare. 555 horrentes.

aut undis abolere potest aut vincere flamma ;
ne tondere quidem morbo inluvieque peresa
vellera nec telas possunt attingere putres ;
verum etiam, invisos si quis temptaret amictus,
ardentes papulae atque inmundus olentia sudor
membra sequebatur, nec longo deinde moranti
tempore contactos artus sacer ignis edebat.

563 temptarat.

LIBER QUARTUS

Protinus aërii mellis caelestia dona
exsequar. hanc etiam, Maecenas, aspice partem.
admiranda tibi levium spectacula rerum,
magnanimosque duces totiusque ordine gentis
mores et studia et populos et proelia dicam.
in tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.
  principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit ventis aditus—nam pabula venti
ferre domum prohibent—neque oves haedique petulci
floribus insultent, aut errans bucula campo
decutiat rorem et surgentes atterat herbas.
absint et picti squalentia terga lacerti
pinguibus a stabulis meropesque aliaeque volucres,
et manibus Procne pectus signata cruentis;
omnia nam late vastant ipsasque volantes
ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
at liquidi fontes et stagna virentia musco
adsint et tenuis fugiens per gramina rivus,
palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
ut, cum prima novi ducent examina reges
vere suo, ludetque favis emissa iuventus,
vicina invitet decedere ripa calori
obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
in medium, seu stabit iners seu profluet umor,
transversas salices et grandia conice saxa,

pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestivum solem, si forte morantes
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.
haec circum casiae virides et olentia late
serpulla et graviter spirantis copia thymbrae
floreat, inriguumque bibant violaria fontem.
ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis
seu lento fuerint alvaria vimine texta,
angustos habeant aditus: nam frigore mella
cogit hiemps, eademque calor liquefacta remittit.
utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae
nequiquam in tectis certatim tenuia cera
spiramenta linunt fucoque et floribus oras
explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten
et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
sub terra fovere Larem, penitusque repertae
pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
tu tamen et levi rimosa cubilia limo
ungue fovens circum et raras superinice frondes.
neu propius tectis taxum sine, neve rubentes
ure foco cancros, altae neu crede paludi,
aut ubi odor caeni gravis aut ubi concava pulsu
saxa sonant vocisque offensa resultat imago.
quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
sub terras caelumque aestiva luce reclusit,
illae continuo saltus silvasque peragrant
purpureosque metunt flores et flumina libant
summa leves. hinc nescio qua dulcedine laetae
progeniem nidosque fovent, hinc arte recentes
excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
hinc ubi iam emissum caveis ad sidera caeli
nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
obscuramque trahi vento mirabere nubem,
contemplator: aquas dulces et frondea semper
tecta petunt. huc tu iussos adsperge sapores,

43 fodere. 45 e levi. 58 hic.

trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
intima more suo sese in cunabula condent.
  sin autem ad pugnam exierint—nam saepe duobus
regibus incessit magno discordia motu,
continuoque animos vulgi et trepidantia bello
corda licet longe praesciscere; namque morantes
Martius ille aeris rauci canor increpat et vox
auditur fractos sonitus imitata tubarum;
tum trepidae inter se coëunt pinnisque coruscant
spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos,
et circa reges ipsa ad praetoria densae
miscentur magnisque vocant clamoribus hostem.
ergo ubi ver nactae sudum camposque patentes,
erumpunt portis: concurritur; aethere in alto
fit sonitus; magnum mixtae glomerantur in orbem
praecipitesque cadunt; non densior aëre grando
nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
ipsi per medias acies insignibus alis
ingentes animos angusto in pectore versant,
usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
hi motus animorum atque haec certamina tanta
pulveris exigui iactu compressa quiescunt.
  verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
alter erit maculis auro squalentibus ardens;
nam duo sunt genera: hic melior, insignis et ore
et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
desidia, latamque trahens inglorius alvum.
ut binae regum facies, ita corpora plebis.
namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
cum venit et sicco terram spuit ore viator
aridus; elucent aliae et fulgore coruscant,

87 quiescent. 88 ambos.

ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
haec potior suboles, hinc caeli tempore certo
dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
  at cum incerta volant caeloque examina ludunt
contemnuntque favos et frigida tecta relinquunt,
instabiles animos ludo prohibebis inani.
nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
ire iter aut castris audebit vellere signa.
invitent croceis halantes floribus horti
et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
tecta serat late circum, cui talia curae;
ipse labore manum duro terat, ipse feraces
figat humo plantas et amicos inriget imbres.
  atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
vela traham et terris festinem advertere proram,
forsitan et, pingues hortos quae cura colendi
ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba rivis
et virides apio ripae, tortusque per herbam
cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi
pallentesque hederas et amantes litora myrtos.
namque sub Oebaliae memini me turribus altis,
qua niger umectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis
nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho.
hic rarum tamen in dumis holus albaque circum
lilia verbenasque premens vescumque papaver,
regum aequabat opes animis, seraque revertens
nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
primus vere rosam atque autumno carpere poma,

112 tinos. 125 arcis.

et cum tristis hiemps etiamnum frigore saxa
rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
ille comam mollis iam tondebat hyacinthi
aestatem increpitans seram Zephyrosque morantes.
ergo apibus fetis idem atque examine multo
primus abundare et spumantia cogere pressis
mella favis; illi tiliae atque uberrima pinus,
quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
induerat, totidem autumno matura tenebat.
ille etiam seras in versum distulit ulmos
eduramque pirum et spinos iam pruna ferentes
iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.
  nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
addidit, expediam, pro qua mercede canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
Dictaeo caeli regem pavere sub antro.
solae communes natos, consortia tecta
urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum,
et patriam solae et certos novere Penates;
venturaeque hiemis memores aestate laborem
experiuntur et in medium quaesita reponunt.
namque aliae victu invigilant et foedere pacto
exercentur agris; pars intra saepta domorum
narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
educunt fetus; aliae purissima mella
stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti,
inque vicem speculantur aquas et nubila caeli;
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent.
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis

141 tinus. 169 fervit.

cum properant, alii taurinis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
illi inter sese magna vi bracchia tollunt
in numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:
non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urguet habendi,
munere quamque suo. grandaevis oppida curae
et munire favos et daedala fingere tecta.
at fessae multa referunt se nocte minores,
crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
omnibus una quies operum, labor omnibus unus:
mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
vesper ubi e pastu tandem decedere campis
admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
fit sonitus mussantque oras et limina circum.
post, ubi iam thalamis se composuere, siletur
in noctem fessosque sopor suus occupat artus.
nec vero a stabulis pluvia inpendente recedunt
longius, aut credunt caelo adventantibus Euris;
sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
excursusque breves temptant, et saepe lapillos,
ut cumbae instabiles fluctu iactante saburram,
tollunt; his sese per inania nubila librant.
illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
quod neque concubitu indulgent nec corpora segnes
in Venerem solvunt aut fetus nixibus edunt;
verum ipsae e foliis natos, e suavibus herbis
ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites
sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
saepe etiam duris errando in cotibus alas
attrivere ultroque animam sub fasce dedere:
tantus amor florum et generandi gloria mellis.
ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi

173 antrum. 185 numquam. 202 refigunt.

excipiat—neque enim plus septima ducitur aestas—
at genus inmortale manet multosque per annos
stat fortuna domus et avi numerantur avorum.
praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
observant. rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem constructaque mella
diripuere ipsae et crates solvere favorum.
ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
et saepe attollunt umeris et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per vulnera mortem.
his quidam signis atque haec exempla secuti
esse apibus partem divinae mentis et haustus
aetherios dixere; deum namque ire per omnes
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;
scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
omnia, nec morti esse locum, sed viva volare
sideris in numerum atque alto succedere caelo.
si quando sedem angustam servataque mella
thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
ora fove fumosque manu praetende sequaces.
bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taÿgete simul os terris ostendit honestum
Plias, et Oceani spretos pede reppulit amnes,
aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
tristior hibernas caelo descendit in undas.
illis ira modum supra est, laesaeque venenum
morsibus inspirant et spicula caeca relinquunt
adfixae venis, animasque in vulnere ponunt.
sin duram metues hiemem parcesque futuro
contunsosque animos et res miserabere fractas,
at suffire thymo cerasque recidere inanes

228 augustam. 230 ore fave. 231 flores. 239 metuens.
241 sufferre thymos.

quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
stellio et lucifugis congesta cubilia blattis,
inmunisque sedens aliena ad pabula fucus;
aut asper crabro inparibus se inmiscuit armis,
aut dirum tineae genus, aut invisa Minervae
laxos in foribus suspendit aranea casses.
quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
complebuntque foros et floribus horrea texent.
si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
vita tulit, tristi languebunt corpora morbo—
quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
continuo est aegris alius color; horrida vultum
deformat macies; tum corpora luce carentum
exportant tectis et tristia funera ducunt;
aut illae pedibus conexae ad limina pendent,
aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
ignavaeque fame et contracto frigore pigrae;
tum sonus auditur gravior tractimque susurrant,
frigidus ut quondam silvis inmurmurat Auster,
ut mare sollicitum stridit refluentibus undis,
aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis—
hic iam galbaneos suadebo incendere odores
mellaque harundineis inferre canalibus, ultro
hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
proderit et tunsum gallae admiscere saporem
arentesque rosas, aut igni pinguia multo
defruta, vel Psithia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.
est etiam flos in pratis, cui nomen amello
fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
namque uno ingentem tollit de caespite silvam,
aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum

259 ignavaque.

pastores et curva legunt prope flumina Mellae.
huius odorato radices incoque Baccho,
pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
  sed si quem proles subito defecerit omnis
nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit,
tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis
insincerus apes tulerit cruor. altius omnem
expediam prima repetens ab origine famam.
nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
accolit effuso stagnantem flumine Nilum
et circum pictis vehitur sua rura phaselis,
quaque pharetratae vicinia Persidis urguet,
et diversa ruens septem discurrit in ora
usque coloratis amnis devexus ab Indis,
et viridem Aegyptum nigra fecundat harena;
omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
exiguus primum atque ipsos contractus in usus
eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
parietibusque premunt artis et quattuor addunt,
quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
tum vitulus bima curvans iam cornua fronte
quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
sic positum in clauso linquunt et ramea costis
subiciunt fragmenta, thymum casiasque recentes.
hoc geritur Zephyris primum inpellentibus undas,
ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
interea teneris tepefactus in ossibus umor
aestuat, et visenda modis animalia miris,
trunca pedum primo mox et stridentia pinnis,
miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt,
donec, ut aestivis effusus nubibus imber,

280 expone. 282 habebis. 291-3 *horum versuum ordo incertus est.* 301 obsuitur. 311 captant.

erupere, aut ut nervo pulsante sagittae,
prima leves ineunt si quando proelia Parthi.
quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem?
unde nova ingressus hominum experientia cepit?
pastor Aristaeus fugiens Peneïa Tempe
amissis, ut fama, apibus morboque fameque
tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis
multa querens, atque hac adfatus voce parentem:
'mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum—
si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo—
invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas?
en etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
omnia temptanti extuderat, te matre relinquo.
quin age et ipsa manu felices erue silvas,
fer stabulis inimicum ignem atque interfice messes,
ure sata et validam in vites molire bipennem,
tanta meae si te ceperunt taedia laudis.'
at mater sonitum thalamo sub fluminis alti
sensit. eam circum Milesia vellera Nymphae
carpebant hyali saturo fucata colore,
Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodocęque,
caesariem effusae nitidam per candida colla,
[Nesaee Spioque Thaliaque Cymodoceque,]
Cydippeque et flava Lycorias, altera virgo,
altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroë soror, Oceanitides ambae,
ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
atque Ephyre atque Opis et Asia Deïopea
et tandem positis velox Arethusa sagittis.
inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos et dulcia furta,
aque Chao densos divom numerabat amores.

327 pecorum. 331 duram.

carmine quo captae dum fusis mollia pensa
devolvunt, iterum maternas inpulit aures
luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
obstipuere; sed ante alias Arethusa sorores
prospiciens summa flavum caput extulit unda,
et procul: 'o gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
stat lacrimans et te crudelem nomine dicit.'
huic percussa nova mentem formidine mater
'duc, age, duc ad nos; fas illi limina divom
tangere' ait. simul alta iubet discedere late
flumina, qua iuvenis gressus inferret. at illum
curvata in montis faciem circumstetit unda,
accepitque sinu vasto misitque sub amnem.
iamque domum mirans genetricis et umida regna
speluncisque lacus clausos lucosque sonantes
ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum
omnia sub magna labentia flumina terra
spectabat diversa locis, Phasimque Lycumque
et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus
saxosusque sonans Hypanis Mysusque Caïcus,
unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
in mare purpureum violentior effluit amnis.
postquam est in thalami pendentia pumice tecta
perventum et nati fletus cognovit inanes
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontes
germanae tonsisque ferunt mantelia villis;
pars epulis onerant mensas et plena reponunt
pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae,
et mater 'cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus' ait. simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum Nymphasque sorores,
centum quae silvas, centum quae flumina servant.

361 speciem. 368 rumpit.

ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
'est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
et iuncto bipedum curru metitur equorum.
hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen; hunc et Nymphae veneramur et ipse
grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur;
quippe ita Neptuno visum est, inmania cuius
armenta et turpes pascit sub gurgite phocas.
hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
expediat morbi causam eventusque secundet.
nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
orando flectes; vim duram et vincula capto
tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
cum sitiunt herbae et pecori iam gratior umbra est,
in secreta senis ducam, quo fessus ab undis
se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
tum variae eludent species atque ora ferarum.
fiet enim subito sus horridus atraque tigris
squamosusque draco et fulva cervice leaena,
aut acrem flammae sonitum dabit atque ita vinclis
excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
sed quanto ille magis formas se vertet in omnes,
tam tu, nate, magis contende tenacia vincla,
donec talis erit mutato corpore, qualem
videris, incepto tegeret cum lumina somno.'
haec ait et liquidum ambrosiae diffundit odorem,
quo totum nati corpus perduxit; at illi
dulcis compositis spiravit crinibus aura,
atque habilis membris venit vigor. est specus ingens
exesi latere in montis, quo plurima vento

384 perfundit. 400 franguntur. 412 tanto.

cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
deprensis olim statio tutissima nautis;
intus se vasti Proteus tegit obice saxi.
hic iuvenem in latebris aversum a lumine Nympha
collocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
ardebat caelo et medium sol igneus orbem
hauserat; arebant herbae, et cava flumina siccis
faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
ibat; eum vasti circum gens umida ponti
exsultans rorem late dispergit amarum;
sternunt se somno diversae in litore phocae;
ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit
auditisque lupos acuunt balatibus agni,
considit scopulo medius, numerumque recenset.
cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
vix defessa senem passus componere membra
cum clamore ruit magno manicisque iacentem
occupat. ille suae contra non inmemor artis
omnia transformat sese in miracula rerum,
ignemque horribilemque feram fluviumque liquentem.
verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
in sese redit atque hominis tandem ore locutus:
'nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
iussit adire domos? quidve hinc petis?' inquit. at ille:
'scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quicquam;
sed tu desine velle. deum praecepta secuti
venimus, hinc lassis quaesitum oracula rebus.'
tantum effatus. ad haec vates vi denique multa
ardentes oculos intorsit lumine glauco,
et graviter frendens sic fatis ora resolvit:
'non te nullius exercent numinis irae;
magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus

443 pellacia. 447 cuiquam. 454 lues.

haudquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant,
suscitat, et rapta graviter pro coniuge saevit.
illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
inmanem ante pedes hydrum moritura puella
servantem ripas alta non vidit in herba.
at chorus aequalis Dryadum clamore supremos
inplerunt montes; flerunt Rhodopeïae arces
altaque Pangaea et Rhesi Mavortia tellus
atque Getae atque Hebrus et Actias Orithyia.
ipse cava solans aegrum testudine amorem
te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
et caligantem nigra formidine lucum
ingressus Manesque adiit regemque tremendum
nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
at cantu commotae Erebi de sedibus imis
umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
quam multa in foliis avium se milia condunt,
vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
matres atque viri defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
inpositique rogis iuvenes ante ora parentum;
quos circum limus niger et deformis harundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
adligat et noviens Styx interfusa coërcet.
quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara caeruleosque inplexae crinibus angues
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora
atque Ixionii vento rota constitit orbis.
iamque pedem referens casus evaserat omnes
redditaque Eurydice superas veniebat ad auras
pone sequens,—namque hanc dederat Proserpina legem—
cum subita incautum dementia cepit amantem,
ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:

455 ad meritum. 460 supremo. 482 innexae.

restitit, Eurydicenque suam iam luce sub ipsa
inmemor heu, victusque animi respexit. ibi omnis
effusus labor, atque inmitis rupta tyranni
foedera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
illa "quis et me," inquit, "miseram et te perdidit, Orpheu,
quis tantus furor? en iterum crudelia retro
fata vocant conditque natantia lumina somnus.
iamque vale: feror ingenti circumdata nocte
invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas!"
dixit et ex oculis subito, ceu fumus in auras
commixtus tenues, fugit diversa, neque illum
prensantem nequiquam umbras et multa volentem
dicere praeterea vidit, nec portitor Orci
amplius obiectam passus transire paludem.
quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
quo fletu Manes, qua numina voce moveret?
illa quidem Stygia nabat iam frigida cumba.
septem illum totos perhibent ex ordine menses
rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
flevisse et gelidis haec evolvisse sub antris,
mulcentem tigres et agentem carmine quercus;
qualis populea maerens philomela sub umbra
amissos queritur fetus, quos durus arator
observans nido inplumes detraxit; at illa
flet noctem ramoque sedens miserabile carmen
integrat et maestis late loca questibus inplet.
nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
arvaque Rhipaeis numquam viduata pruinis
lustrabat, raptam Eurydicen atque inrita Ditis
dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
tum quoque marmorea caput a cervice revulsum
gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus

493 stagni est . . . Averni. 505 quae numina.

volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua
a miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripae.'
haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
  at non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
'nate, licet tristes animo deponere curas.
haec omnis morbi causa, hinc miserabile Nymphae,
cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
exitium misere apibus. tu munera supplex
tende petens pacem et faciles venerare Napaeas;
namque dabunt veniam votis irasque remittent.
sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
quattuor eximios praestanti corpore tauros,
qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
delige, et intacta totidem cervice iuvencas.
quattuor his aras alta ad delubra dearum
constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papavera mittes
et nigram mactabis ovem lucumque revises;
placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.'
haud mora; continuo matris praecepta facessit;
ad delubra venit, monstratas excitat aras,
quattuor eximios praestanti corpore tauros
ducit et intacta totidem cervice iuvencas.
post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
inferias Orphei mittit lucumque revisit.
hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
stridere apes utero et ruptis effervere costis,
inmensasque trahi nubes, iamque arbore summa
confluere et lentis uvam demittere ramis.
  haec super arvorum cultu pecorumque canebam

531 componere. 540 intactas. 550 eximio praestantes.
551 intactas.

et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
fulminat Euphraten bello victorque volentes
per populos dat iura viamque adfectat Olympo.
illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER PRIMUS

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Lavinaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
  Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores
inpulerit. tantaene animis caelestibus irae?

  urbs antiqua fuit—Tyrii tenuere coloni—
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, dives opum studiisque asperrima belli;
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci

1. Suet. Vit. Verg. 42. Nisus grammaticus audisse se...aiebat Varium primi libri correxisse principium his versibus demptis

ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
carmen, et egressus silvis vicina coegi
ut quamvis avido parerent arva colono,
gratum opus agricolis; at nunc horrentia Martis

audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
hinc populum late regem belloque superbum
venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.
id metuens veterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:—
necdum etiam causae irarum saevique dolores
exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae,
et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:—
his accensa super iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli,
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tantae molis erat Romanam condere gentem.
  vix e conspectu Siculae telluris in altum
vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
cum Iuno aeternum servans sub pectore vulnus
haec secum: 'mene incepto desistere victam,
nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivom atque ipsos potuit submergere ponto
unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem,
disiecitque rates evertitque aequora ventis,
illum exspirantem transfixo pectore flammas
turbine corripuit scopuloque infixit acuto;
ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
praeterea, aut supplex aris inponit honorem?'
  talia flammato secum dea corde volutans
nimborum in patriam, loca feta furentibus Austris,
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis

48 adoret. 49 inponat. inponet.

circum claustra fremunt ; celsa sedet Aeolus arce
sceptra tenens, mollitque animos et temperat iras :
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum verrantque per auras :
sed Pater omnipotens speluncis abdidit atris
hoc metuens, molemque et montes insuper altos
inposuit, regemque dedit, qui foedere certo
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est :
'Aeole, namque tibi divom Pater atque hominum rex
et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque Penates :
incute vim ventis submersasque obrue puppes,
aut age diversos et disice corpora ponto.
sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
conubio iungam stabili propriamque dicabo,
omnes ut tecum meritis pro talibus annos
exigat et pulchra faciat te prole parentem.'
Aeolus haec contra : 'tuus, o regina, quid optes,
explorare labor ; mihi iussa capessere fas est.
tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
concilias, tu das epulis accumbere divom,
nimborumque facis tempestatumque potentem.'
haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
inpulit in latus : ac venti velut agmine facto,
qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
incubuere mari, totumque a sedibus imis
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis ; ponto nox incubat atra.
intonuere poli et crebris micat ignibus aether,
praesentemque viris intentant omnia mortem.

extemplo Aeneae solvuntur frigore membra ;
ingemit, et duplices tendens ad sidera palmas
talia voce refert : 'o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere ! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
scuta virum galeasque et fortia corpora volvit ?'
talia iactanti stridens Aquilone procella
velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi ; tum prora avertit et undis
dat latus ; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit ; furit aestus harenis.
tres Notus abreptas in saxa latentia torquet,
saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus Aras,
dorsum inmane mari summo ; tres Eurus ab alto
in brevia et Syrtes urguet—miserabile visu—
inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
in puppim ferit : excutitur pronusque magister
volvitur in caput ; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vertex.
apparent rari nantes in gurgite vasto,
arma virum tabulaeque et Troïa gaza per undas.
iam validam Ilionei navem, iam fortis Achati,
et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
vicit hiemps ; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
stagna refusa vadis, graviter commotus ; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.

104 proram.

disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina,
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
'tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
iam caelum terramque meo sine numine, venti,
miscere, et tantas audetis tollere moles?
quos ego—! sed motos praestat componere fluctus:
post mihi non simili poena commissa luetis.
maturate fugam, regique haec dicite vestro:
non illi imperium pelagi saevumque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille inmania saxa,
vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet.'
sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoë simul et Triton adnixus acuto
detrudunt naves scopulo; levat ipse tridenti
et vastas aperit Syrtes et temperat aequor,
atque rotis summas levibus perlabitur undas.
ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio, saevitque animis ignobile vulgus,
iamque faces et saxa volant—furor arma ministrat—
tum pietate gravem et meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
prospiciens genitor caeloque invectus aperto
flectit equos curruque volans dat lora secundo.
defessi Aeneadae, quae proxima litora, cursu
contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub vertice late
aequora tuta sile[illegible]m silvis scaena coruscis

desuper horrentique atrum nemus inminet umbra:
fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;
intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus. hic fessas non vincula naves
ulla tenent, unco non adligat ancora morsu.
huc septem Aeneas collectis navibus omni
ex numero subit; ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentes artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
succepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum, frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.
   Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
prospectum late pelago petit, Anthea si quem
iactatum vento videat Phrygiasque biremes,
aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caïci.
navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur
a tergo, et longum per valles pascitur agmen.
constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
cornibus arboreis, sternit; tum vulgus et omnem
miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
nec prius absistit, quam septem ingentia victor
corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:
'o socii, neque enim ignari sumus ante malorum,
o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantes
accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa

experti : revocate animos, maestumque timorem
mittite ; forsan et haec olim meminisse iuvabit.
per varios casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
ostendunt ; illic fas regna resurgere Troiae.
durate, et vosmet rebus servate secundis.'
  talia voce refert, curisque ingentibus aeger
spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
illi se praedae accingunt dapibusque futuris :
tergora diripiunt costis et viscera nudant,
pars in frusta secant veribusque trementia figunt,
litore aēna locant alii flammasque ministrant.
tum victu revocant vires, fusique per herbam
inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
amissos longo socios sermone requirunt
spemque metumque inter dubii, seu vivere credant
sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.
praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,
nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
  et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
despiciens mare velivolum terrasque iacentes
litoraque et latos populos, sic vertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis ;
atque illum tales iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentes
adloquitur Venus : 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis ?
certe hinc Romanos olim volventibus annis,
hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omnes dicione tenerent,
pollicitus : quae te, genitor, sententia vertit ?

236 omni.

hoc equidem occasum Troiae tristesque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;
nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troïa, nunc placida compostus pace quiescit:
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
navibus—infandum!—amissis, unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?'
olli subridens hominum sator atque deorum
vultu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
'parce metu, Cytherea: manent inmota tuorum
fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aenean; neque me sententia vertit.
hic tibi — fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et volvens fatorum arcana movebo—
bellum ingens geret Italia populosque feroces
contundet, moresque viris et moenia ponet,
tertia dum Latio regnantem viderit aestas
ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
additur—Ilus erat, dum res stetit Ilia regno—
triginta magnos volvendis mensibus orbes
imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
transferet, et longam multa vi muniet Albam.
hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos

Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
moenia Romanosque suo de nomine dicet.
his ego nec metas rerum nec tempora pono,
imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
sic placitum. veniet lustris labentibus aetas,
cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
servitio premet ac victis dominabitur Argis.
nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
imperium Oceano famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;
cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
claudentur Belli portae; Furor inpius intus
saeva sedens super arma et centum vinctus aënis
post tergum nodis fremet horridus ore cruento.'
  haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces
hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
finibus arceret. volat ille per aëra magnum
remigio alarum, ac Libyae citus adstitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda volente deo; in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.
  at pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
ut primum lux alma data est, exire locosque
explorare novos, quas vento accesserit oras,
qui teneant, nam inculta videt, hominesne feraene,
quaerere constituit, sociisque exacta referre.
classem in convexo nemorum sub rupe cavata

arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
cui mater media sese tulit obvia silva,
virginis os habitumque gerens et virginis arma,
Spartanae, vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Hebrum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
venatrix, dederatque comam diffundere ventis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentes.
ac prior 'heus,' inquit, 'iuvenes, monstrate, mearum
vidistis si quam hic errantem forte sororum,
succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'
sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus:
'nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
o—quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus
mortalis, nec vox hominem sonat; o dea certe,—
an Phoebi soror? an Nympharum sanguinis una?—
sis felix, nostrumque leves, quaecumque, laborem,
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
erramus, vento huc vastis et fluctibus acti:
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'
tum Venus: 'haud equidem tali me dignor honore;
virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.
imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
cui pater intactam dederat primisque iugarat

333 et vastis.

ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios inmanior omnes.
quos inter medius venit furor. ille Sychaeum
inpius ante aras atque auri caecus amore
clam ferro incautum superat, securus amorum
germanae; factumque diu celavit, et aegram
multa malus simulans vana spe lusit amantem.
ipsa sed in somnis inhumati venit imago
coniugis, ora modis attollens pallida miris;
crudeles aras traiectaque pectora ferro
nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
auxiliumque viae veteres tellure recludit
thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
his commota fugam Dido sociosque parabat.
conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
aut metus acer erat; naves, quae forte paratae,
corripiunt onerantque auro. portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
devenere locos, ubi nunc ingentia cernis
moenia surgentemque novae Karthaginis arcem,
mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
taurino quantum possent circumdare tergo.
sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
quove tenetis iter?' quaerenti talibus ille
suspirans imoque trahens a pectore vocem:
'o dea, si prima repetens ab origine pergam,
et vacet annales nostrorum audire laborum,
ante diem clauso componet Vesper Olympo.
nos Troia antiqua, si vestras forte per aures
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
forte sua Libycis tempestas appulit oris.
sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,

365 cernes. 374 componat.

matre dea monstrante viam, data fata secutus;
vix septem convulsae undis Euroque supersunt.
ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem
passa Venus medio sic interfata dolore est:
'quisquis es, haud, credo, invisus caelestibus auras
vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
namque tibi reduces socios classemque relatam
nuntio et in tutum versis Aquilonibus actam,
ni frustra augurium vani docuere parentes.
aspice bis senos laetantes agmine cycnos,
aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo
aut capere aut captas iam despectare videntur:
ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia velo.
perge modo et, qua te ducit via, derige gressum.'
dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
spiravere; pedes vestis defluxit ad imos:
et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem
adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
non datur, ac veras audire et reddere voces?'
talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
at Venus obscuro gradientes aëre saepsit,
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere ne quis eos neu quis contingere posset,
molirive moram aut veniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.
corripuere viam interea, qua semita monstrat:

iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
inminet adversasque aspectat desuper arces.
miratur molem Aeneas, magalia quondam,
miratur portas strepitumque et strata viarum.
instant ardentes Tyrii, pars ducere muros
molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
pars optare locum tecto et concludere sulco;
iura magistratusque legunt sanctumque senatum;
hic portus alii effodiunt; hic lata theatris
fundamenta petunt alii, inmanesque columnas
rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.
qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant, et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula—mirabile dictu—
per medios miscetque viris, neque cernitur ulli.
  lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno
monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
egregiam et facilem victu per saecula gentem.
hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
condebat, donis opulentum et numine divae,
aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
aere trabes, foribus cardo stridebat aënis.
hoc primum in luco nova res oblata timorem
leniit; hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,

448 nixaeque.

artificumque manus inter se operumque laborem
miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum vulgata per orbem,
Atridas Priamumque et saevum ambobus Achillem.
constitit, et lacrimans 'quis iam locus,' inquit, 'Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?
en Priamus! sunt hic etiam sua praemia laudi;
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
sic ait, atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine vultum.
namque videbat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuventus;
hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
ardentesque avertit equos in castra, priusquam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
parte alia fugiens amissis Troilus armis,
infelix puer atque inpar congressus Achilli,
fertur equis curruque haeret resupinus inani,
lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
interea ad templum non aequae Palladis ibant
crinibus Iliades passis peplumque ferebant
suppliciter, tristes et tunsae pectora palmis:
diva solo fixos oculos aversa tenebat.
ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros
exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.

ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in milibus ardet,
aurea subnectens exsertae cingula mammae,
bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
  haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur
dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
incessit magna iuvenum stipante caterva.
qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
fert umero, gradiensque deas supereminet omnes;
Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus:
talis erat Dido, talem se laeta ferebat
per medios, instans operi regnisque futuris.
tum foribus divae, media testudine templi,
saepta armis, solioque alte subnixa resedit.
iura dabat legesque viris, operumque laborem
partibus aequabat iustis aut sorte trahebat;
cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
dispulerat penitusque alias avexerat oras.
obstipuit simul ipse simul percussus Achates
laetitiaque metuque: avidi coniungere dextras
ardebant, sed res animos incognita turbat.
dissimulant et nube cava speculantur amicti,
quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
orantes veniam, et templum clamore petebant.
  postquam introgressi et coram data copia fandi,
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
'o regina, novam cui condere Iuppiter urbem
iustitiaque dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
oramus: prohibe infandos a navibus ignes,

513 perculsus. 518 cuncti.

parce pio generi, et propius res aspice nostras.
non nos aut ferro Libycos populare Penates
venimus, aut raptas ad litora vertere praedas;
non ea vis animo nec tanta superbia victis.
est locus—Hesperiam Grai cognomine dicunt—
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem;
hic cursus fuit,
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
in vada caeca tulit, penitusque procacibus Austris
perque undas superante salo perque invia saxa
dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
permittit patria? hospitio prohibemur harenae;
bella cient, primaque vetant consistere terra.
si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.
rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
nec pietate fuit, nec bello maior et armis:
quem si fata virum servant, si vescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus: officio nec te certasse priorem
paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes
armaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes.
quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc advecti, regemque petamus Acesten.'
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
tum breviter Dido vultum demissa profatur:

'solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
res dura et regni novitas me talia cogunt
moliri et late fines custode tueri.
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem,
virtutesque virosque aut tanti incendia belli?
non obtunsa adeo gestamus pectora Poeni,
nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva
sive Erycis fines regemque optatis Acesten,
auxilio tutos dimittam opibusque iuvabo.
vultis et his mecum pariter considere regnis?
urbem quam statuo, vestra est; subducite naves;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
adforet Aeneas! equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.'
his animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
ardebant. prior Aenean compellat Achates:
'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
submersum; dictis respondent cetera matris.'
vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
restitit Aeneas claraque in luce refulsit
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuventae
purpureum et laetos oculis adflarat honores:
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
inprovisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum
Troïus Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
o sola infandos Troiae miserata labores,
quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque

omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos
urbe domo socias, grates persolvere dignas
non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
usquam iustitiae est, et mens sibi conscia recti
praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt
saecula? qui tanti talem genuere parentes?
in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
quae me cumque vocant terrae.' sic fatus amicum
Ilionea petit dextra, laevaque Serestum,
post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
  obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est:
'quis te, nate dea, per tanta pericula casus
insequitur? quae vis inmanibus applicat oris?
tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam?
atque equidem Teucrum memini Sidona venire
finibus expulsum patriis, nova regna petentem
auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
vastabat Cyprum et victor dicione tenebat.
tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
quare agite o tectis, iuvenes, succedite nostris.
me quoque per multos similis fortuna labores
iactatam hac demum voluit consistere terra:
non ignara mali miseris succurrere disco.'
sic memorat; simul Aenean in regia ducit
tecta, simul divom templis indicit honorem.
nec minus interea sociis ad litora mittit

599 exhaustis. 604 iustitia.

viginti tauros, magnorum horrentia centum
terga suum, pingues centum cum matribus agnos,
munera laetitiamque dei.
at domus interior regali splendida luxu
instruitur, mediisque parant convivia tectis:
arte laboratae vestes ostroque superbo,
ingens argentum mensis, caelataque in auro
fortia facta patrum, series longissima rerum
per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.
Aeneas—neque enim patrius consistere mentem
passus amor—rapidum ad naves praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat;
omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
munera praeterea Iliacis erepta ruinis
ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
et circumtextum croceo velamen acantho,
ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
extulerat, matris Ledae mirabile donum;
praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
maxima natarum Priami, colloque monile
bacatum et duplicem gemmis auroque coronam.
haec celerans iter ad naves tendebat Achates.
at Cytherea novas artes, nova pectore versat
consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
incendat reginam atque ossibus inplicet ignem.
quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilingues;
urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
'nate, meae vires, mea magna potentia solus,
nate, Patris summi qui tela Typhoïa temnis,
ad te confugio et supplex tua numina posco.
frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
litora iactetur odiis Iunonis acerbae,
nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.

636 dii. 642 antiquae. 668 iacteturque. iniquae.

nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
vocibus ; et vereor, quo se Iunonia vertant
hospitia ; haud tanto cessabit cardine rerum.
quocirca capere ante dolis et cingere flamma
reginam meditor, ne quo se numine mutet,
sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
dona ferens pelago et flammis restantia Troiae ;
hunc ego sopitum somno super alta Cythera
aut super Idalium sacrata sede recondam,
ne qua scire dolos mediusve occurrere possit.
tu faciem illius noctem non amplius unam
falle dolo et notos pueri puer indue vultus,
ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido
regales inter mensas laticemque Lyaeum,
cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
occultum inspires ignem fallasque veneno.'
paret Amor dictis carae genetricis, et alas
exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
at Venus Ascanio placidam per membra quietem
inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
  iamque ibat dicto parens et dona Cupido
regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
cum venit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locavit ;
iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere Penates ;
centum aliae totidemque pares aetate ministri,

670 hunc. 701 famulae. 703 longo.

qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
convenere, toris iussi discumbere pictis.
mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
flagrantesque dei vultus simulataque verba
pallamque et pictum croceo velamen acantho.
praecipue infelix, pesti devota futurae,
expleri mentem nequit ardescitque tuendo
Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.
ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
haeret et interdum gremio fovet, inscia Dido,
insidat quantus miserae deus. at memor ille
matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
incipit, et vivo temptat praevertere amore
iam pridem resides animos desuetaque corda.

postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,
crateras magnos statuunt et vina coronant.
it strepitus tectis vocemque per ampla volutant
atria ; dependent lychni laquearibus aureis
incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
hic regina gravem gemmis auroque poposcit
inplevitque mero pateram, quam Belus et omnes
a Belo soliti ; tum facta silentia tectis :
'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno ;
et vos o coetum, Tyrii, celebrate faventes.'
dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
primaque libato summo tenus attigit ore ;
tum Bitiae dedit increpitans ; ille inpiger hausit
spumantem pateram et pleno se proluit auro ;
post alii proceres. cithara crinitus Iopas
personat aurata, docuit quem maximus Atlas.

719 insideat. 725 fit.

hic canit errantem lunam solisque labores,
unde hominum genus et pecudes, unde imber et
ignes,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
nec non et vario noctem sermone trahebat
infelix Dido, longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
nunc, quibus Aurorae venisset filius armis,
nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
'immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
insidias,' inquit, 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos; nam te iam septima portat
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

LIBER SECUNDUS

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto :
'infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi,
et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis ? et iam nox umida caelo
praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
et breviter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam.
fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
instar montis equum divina Palladis arte
aedificant, sectaque intexunt abiete costas :
votum pro reditu simulant ; ea fama vagatur.
huc delecta virum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri, penitusque cavernas
ingentes uterumque armato milite complent.
est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis :
huc se provecti deserto in litore condunt.
nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas.

ergo omnis longo solvit se Teucria luctu :
panduntur portae ; iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos litusque relictum.
hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles ;
classibus hic locus, his acie certare solebant.
pars stupet innuptae donum exitiale Minervae,
et molem mirantur equi ; primusque Thymoetes
duci intra muros hortatur et arce locari,
sive dolo, seu iam Troiae sic fata ferebant.
at Capys, et quorum melior sententia menti,
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubent, subiectisque urere flammis :
aut terebrare cavas uteri et temptare latebras.
scinditur incertum studia in contraria vulgus.
  primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce ;
et procul : 'o miseri, quae tanta insania, cives ?
creditis avectos hostes ? aut ulla putatis
dona carere dolis Danaum ? sic notus Ulixes ?
aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
aut haec in nostros fabricata est machina muros
inspectura domos venturaque desuper urbi ;
aut aliquis latet error : equo ne credite, Teucri.
quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.'
sic fatus validis ingentem viribus hastam
in latus inque feri curvam compagibus alvum
contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
et, si fata deum, si mens non laeva fuisset,
inpulerat ferro Argolicas foedare latebras ;
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta, maneres.
  ecce, manus iuvenem interea post terga revinctum
pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis,
obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,

37 subiectisve. 56 stares, maneret.

seu versare dolos, seu certae occumbere morti.
undique visendi studio Troiana iuventus
circumfusa ruit, certantque inludere capto.
accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
disce omnes.
namque ut conspectu in medio turbatus inermis
constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
'heu, quae nunc tellus,' inquit, 'quae me aequora possunt
accipere? aut quid iam misero mihi denique restat,
cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt?'
quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
impetus. hortamur fari; quo sanguine cretus,
quidve ferat, memoret, quae sit fiducia capto.
ille haec, deposita tandem formidine, fatur:
'cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
vera,' inquit, 'neque me Argolica de gente negabo:
hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
insontem infando indicio, quia bella vetabat,
demisere neci, nunc cassum lumine lugent;
illi me comitem et consanguinitate propinquum
pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
dum stabat regno incolumis, regumque vigebat
consiliis, et nos aliquod nomenque decusque
gessimus. invidia postquam pellacis Ulixi—
haud ignota loquor—superis concessit ab oris,
adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
et casum insontis mecum indignabar amici.
nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
si patrios umquam remeassem victor ad Argos,

76 omitted. 89 conciliis.

promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
hinc mihi prima mali labes ; hinc semper Ulixes
criminibus terrere novis ; hinc spargere voces
in vulgum ambiguas, et quaerere conscius arma.
nec requievit enim, donec Calchante ministro—
sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolvo ?
quidve moror, si omnes uno ordine habetis Achivos,
idque audire sat est ? iamdudum sumite poenas :
hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.'
  tum vero ardemus scitari et quaerere causas,
ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur :
'saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
moliri et longo fessi discedere bello ;—
fecissentque utinam !—saepe illos aspera ponti
interclusit hiemps, et terruit Auster euntes.
praecipue, cum iam hic trabibus contextus acernis
staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
suspensi Eurypylum scitatum oracula Phoebi
mittimus ; isque adytis haec tristia dicta reportat :
sanguine placastis ventos et virgine caesa,
cum primum Iliacas Danai venistis ad oras :
sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica. vulgi quae vox ut venit ad aures,
obstipuere animi, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios ; quae sint ea numina divom,
flagitat. et mihi iam multi crudele canebant
artificis scelus, et taciti ventura videbant.
bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rumpit vocem, et me destinat arae.
adsensere omnes, et, quae sibi quisque timebat,
unius in miseri exitium conversa tulere.

105 casus. 114 scitantem.

iamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
et salsae fruges, et circum tempora vittae.
eripui, fateor, leto me, et vincula rupi;
limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi,
nec dulces natos exoptatumque parentem;
quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
quod te per superos et conscia numina veri,
per, si qua est, quae restet adhuc mortalibus usquam
intemerata fides, oro, miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.'
his lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
ipse viro primus manicas atque arta levari
vincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
'quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios:
noster eris; mihique haec edissere vera roganti.
quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor?
quidve petunt? quae religio aut quae machina belli?'
dixerat. ille dolis instructus et arte Pelasga,
sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
'vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
testor numen,' ait, 'vos arae ensesque nefandi,
quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
si qua tegunt: teneor patriae nec legibus ullis.
tu modo promissis maneas, servataque serves
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.
omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. inpius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes,
fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,

142 restat.

corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
virgineas ausi divae contingere vittas;
ex illo fluere ac retro sublapsa referri
spes Danaum; fractae vires, aversa deae mens.
nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
vix positum castris simulacrum: arsere coruscae
luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
sudor iit, terque ipsa solo—mirabile dictu—
emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas;
nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
omina ni repetant Argis, numenque reducant,
quod pelago et curvis secum avexere carinis.
et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,
arma deosque parant comites, pelagoque remenso
inprovisi aderunt. ita digerit omina Calchas.
hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
effigiem statuere, nefas quae triste piaret:
hanc tamen inmensam Calchas attollere molem
roboribus textis, caeloque educere iussit,
ne recipi portis, aut duci in moenia possit,
neu populum antiqua sub religione tueri.
nam si vestra manus violasset dona Minervae,
tum magnum exitium—quod di prius omen in ipsum
convertant!—Priami imperio Phrygibusque futurum:
sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
venturam, et nostros ea fata manere nepotes.'
talibus insidiis periurique arte Sinonis
credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles,
non anni domuere decem, non mille carinae.
hic aliud maius miseris multoque tremendum
obicitur magis, atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,

187 posset.

sollemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
ecce autem gemini á Tenedo tranquilla per alta—
horresco referens—inmensis orbibus angues
incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
sanguineae superant undas; pars cetera pontum
pone legit, sinuantque inmensa volumine terga;
fit sonitus spumante salo. iamque arva tenebant,
ardentesque oculos suffecti sanguine et igni
sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
Laocoonta petunt; et primum parva duorum
corpora natorum serpens amplexus uterque
inplicat, et miseros morsu depascitur artus;
post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et iam
bis medium amplexi, bis collo squamea circum
terga dati, superant capite et cervicibus altis.
ille simul manibus tendit divellere nodos,
perfusus sanie vittas atroque veneno;
clamores simul horrendos ad sidera tollit:
qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus et incertam excussit cervice securim..
at gemini lapsu delubra ad summa dracones
effugiunt, saevaeque petunt Tritonidis arcem,
sub pedibusque deae, clipeique sub orbe teguntur.
tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
laeserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divae
numina conclamant.
dividimus muros et moenia pandimus urbis.
accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
subiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
intendunt. scandit fatalis machina muros,

226 diffugiunt.

feta armis: pueri circum innuptaeque puellae
sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
illa subit, mediaeque minans inlabitur urbi.
o patria, o divom domus Ilium, et incluta bello
moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
instamus tamen inmemores caecique furore,
et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
ora, dei iussu non umquam credita Teucris.
nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
ille dies, festa velamus fronde per urbem.
  vertitur interea caelum, et ruit Oceano nox,
involvens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
conticuere; sopor fessos complectitur artus.
et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
a Tenedo tacitae per amica silentia lunae
litora nota petens, flammas cum regia puppis
extulerat, fatisque deum defensus iniquis
inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
reddit equus, laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,
demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
invadunt urbem somno vinoque sepultam;
caeduntur vigiles, portisque patentibus omnes
accipiunt socios, atque agmina conscia iungunt.
  tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit, et dono divom gratissima serpit.
in somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector
visus adesse mihi, largosque effundere fletus,
raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
pulvere, perque pedes traiectus lora tumentes.

251 magnam.

hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignes!
squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
vulneraque illa gerens, quae circum plurima muros
accepit patrios. ultro flens ipse videbar
compellare virum, et maestas expromere voces:
'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
exspectate venis? ut te post multa tuorum
funera, post varios hominumque urbisque labores
defessi aspicimus! quae causa indigna serenos
foedavit vultus? aut cur haec vulnera cerno?'
ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
'heu! fuge, nate dea, teque his,' ait, 'eripe flammis.
hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum. si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia Penates;
hos cape fatorum comites; his moenia quaere
magna, pererrato statues quae denique ponto.'
sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem
aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
  diverso interea miscentur moenia luctu;
et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
excutior somno, et summi fastigia tecti
ascensu supero, atque arrectis auribus adsto;
in segetem veluti cum flamma furentibus Austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores,
praecipitesque trahit silvas, stupet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
insidiae. iam Deïphobi dedit ampla ruinam

Vulcano superante domus ; iam proximus ardet
Ucalegon ; Sigea igni freta lata relucent :
exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
arma amens capio ; nec sat rationis in armis ;
sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
cum sociis ardent animi. furor iraque mentem
praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
sacra manu victosque deos parvumque nepotem
ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
'quo res summa loco, Panthu ? quam prendimus arcem ?'
vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit :
'venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
gloria Teucrorum. ferus omnia Iuppiter Argos
transtulit : incensa Danai dominantur in urbe.
arduus armatos mediis in moenibus adstans
fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
insultans. portis alii bipatentibus adsunt,
milia quot magnis umquam venere Mycenis ;
obsedere alii telis angusta viarum
oppositi ; stat ferri acies mucrone corusco
stricta, parata neci ; vix primi proelia temptant
portarum vigiles, et caeco Marte resistunt.'
talibus Othryadae dictis et numine divom
in flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
addunt se socios Rhipeus et maximus armis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque,
et lateri adglomerant nostro, iuvenisque Coroebus
Mygdonides. illis ad Troiam forte diebus
venerat, insano Cassandrae incensus amore,
et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
infelix, qui non sponsae praecepta furentis
audierit.

quos ubi confertos audere in proelia vidi,
incipio super his : 'iuvenes, fortissima frustra
pectora, si vobis audentem extrema cupido
certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis :
excessere omnes, adytis arisque relictis,
di, quibus imperium hoc steterat ; succurritis urbi
incensae : moriamur, et in media arma ruamus.
una salus victis nullam sperare salutem.'
sic animis iuvenum furor additus. inde, lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba ventris
exegit caecos rabies, catulique relicti
faucibus exspectant siccis, per tela, per hostes
vadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
urbis iter : nox atra cava circumvolat umbra.
quis cladem illius noctis, quis funera fando
explicet, aut possit lacrimis aequare labores?
urbs antiqua ruit, multos dominata per annos :
plurima perque vias sternuntur inertia passim
corpora, perque domos et religiosa deorum
limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri ;
quondam etiam victis redit in praecordia virtus,
victoresque cadunt Danai. crudelis ubique
luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
   primus se, Danaum magna comitante caterva,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens
inscius, atque ultro verbis compellat amicis :
'festinate, viri. nam quae tam sera moratur
segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama ; vos celsis nunc primum a navibus itis!'
dixit ; et extemplo—neque enim responsa dabantur
fida satis—sensit medios delapsus in hostes.
obstipuit, retroque pedem cum voce repressit.
inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
attollentem iras, et caerula colla tumentem :
haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.

349 audendi.

inruimus densis et circumfundimur armis,
ignarosque loci passim et formidine captos
sternimus. adspirat primo fortuna labori.
atque hic successu exsultans animisque Coroebus,
'o socii, qua prima,' inquit, 'fortuna salutis
monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
aptemus. dolus an virtus, quis in hoste requirat?
arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
induitur, laterique Argivum adcommodat ensem.
hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque iuventus
laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
vadimus inmixti Danais haud numine nostro,
multaque per caecam congressi proelia noctem
conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
diffugiunt alii ad naves, et litora cursu
fida petunt; pars ingentem formidine turpi
scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
ecce trahebatur passis Priameïa virgo
crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
et sese medium iniecit periturus in agmen.
consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
hic primum ex alto delubri culmine telis
nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
armorum facie et Graiarum errore iubarum.
tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
undique collecti invadunt, acerrimus Aiax,
et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis:
adversi rupto ceu quondam turbine venti
confligunt, Zephyrusque, Notusque, et laetus Eoïs
Eurus equis: stridunt silvae, saevitque tridenti

383 circumfudimus.

spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
apparent; primi clipeos mentitaque tela
adgnoscunt, atque ora sono discordia signant.
ilicet obruimur numero: primusque Coroebus
Peneleï dextra divae armipotentis ad aram
procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
qui fuit in Teucris et servantissimus aequi—
dis aliter visum—pereunt Hypanisque Dymasque,
confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent
ut caderem, meruisse manu. divellimur inde,
Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi;
protinus ad sedes Priami clamore vocati.
hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes
cernimus, obsessumque acta testudine limen.
haerent parietibus scalae, postesque sub ipsos
nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turres ac tecta domorum
culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
extrema iam in morte parant defendere telis;
auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
devolvunt: alii strictis mucronibus imas
obsedere fores; has servant agmine denso.
instaurati animi, regis succurrere tectis,
auxilioque levare viros, vimque addere victis.
  limen erat caecaeque fores et pervius usus
tectorum inter se Priami, postesque relicti

445 tota. 448 illa.

a tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
saepius Andromache ferre incomitata solebat
ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
evado ad summi fastigia culminis, unde
tela manu miser iactabant inrita Teucri.
turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
eductam tectis, unde omnis Troia videri
et Danaum solitae naves et Achaica castra,
adgressi ferro circum, qua summa labantes
iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
sedibus, inpulimusque: ea lapsa repente ruinam
cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
incidit. ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
telorum interea cessat genus.
vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exsultat telis et luce coruscus aëna:
qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis novus exuviis nitidusque iuventa,
lubrica convolvit sublato pectore terga
arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
una ingens Periphas et equorum agitator Achillis
armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
succedunt tecto, et flammas ad culmina iactant.
ipse inter primos correpta dura bipenni
limina perrumpit, postesque a cardine vellit
aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
apparet domus intus, et atria longa patescunt;
apparent Priami et veterum penetralia regum,
armatosque vident stantes in limine primo.
  at domus interior gemitu miseroque tumultu
miscetur; penitusque cavae plangoribus aedes
femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
tum pavidae tectis matres ingentibus errant,
amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.
instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi

custodes sufferre valent. labat ariete crebro
ianua, et emoti procumbunt cardine postes.
fit via vi : rumpunt aditus, primosque trucidant
inmissi Danai, et late loca milite complent.
non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
exiit oppositasque evicit gurgite moles,
fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furentem
caede Neoptolemum, geminosque in limine Atridas :
vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras
sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignes.
quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
barbarico postes auro spoliisque superbi,
procubuere : tenent Danai, qua deficit ignis.
forsitan et Priami fuerint quae fata, requiras.
urbis uti captae casum convulsaque vidit
limina tectorum, et medium in penetralibus hostem,
arma diu senior desueta trementibus aevo
circumdat nequiquam umeris, et inutile ferrum
cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
ingens ara fuit iuxtaque veterrima laurus,
incumbens arae atque umbra complexa Penates.
hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
praecipites atra ceu tempestate columbae,
condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
ipsum autem sumptis Priamum iuvenilibus armis
ut vidit, 'quae mens tam dira, miserrime coniunx,
inpulit his cingi telis ? aut quo ruis ?' inquit.
'non tali auxilio, nec defensoribus istis
tempus eget ; non, si ipse meus nunc adforet Hector.
huc tandem concede ; haec ara tuebitur omnes,
aut moriere simul.' sic ore effata recepit
ad sese, et sacra longaevum in sede locavit.
ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
unus natorum Priami, per tela, per hostes

porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
saucius. illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta.
ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.
'at tibi pro scelere,' exclamat, 'pro talibus ausis,
di, si qua est caelo pietas, quae talia curet,
persolvant grates dignas, et praemia reddant
debita, qui nati coram me cernere letum
fecisti, et patrios foedasti funere vultus.
at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulchro
reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.'
sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
coniecit, rauco quod protinus aere repulsum,
et summo clipei nequiquam umbone pependit.
cui Pyrrhus: 'referes ergo haec, et nuntius ibis
Pelidae genitori; illi mea tristia facta
degeneremque Neoptolemum narrare memento.
nunc morere.' hoc dicens, altaria ad ipsa trementem
traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
inplicuitque comam laeva, dextraque coruscum
extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
haec finis Priami fatorum; hic exitus illum
sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus,
avulsumque umeris caput, et sine nomine corpus.
at me tum primum saevus circumstetit horror.
obstipui; subiit cari genitoris imago,
ut regem aequaevum crudeli vulnere vidi
vitam exhalantem; subiit deserta Creusa,
et direpta domus, et parvi casus Iuli.

respicio, et quae sit me circum copia lustro.
deseruere omnes defessi, et corpora saltu
ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
et poenas Danaum et deserti coniugis iras
praemetuens, Troiae et patriae communis Erinys,
abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
exarsere ignes animo; subit ira cadentem
ulcisci patriam, et sceleratas sumere poenas:
‘scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
aspiciet, partoque ibit regina triumpho?
coniugiumque domumque patres natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
non ita. namque, etsi nullum memorabile nomen
feminea in poena est nec habet victoria laudem,
exstinxisse nefas tamen et sumpsisse merentes
laudabor poenas, animumque explesse iuvabit
ultricis flammae, et cineres satiasse meorum.’
talia iactabam, et furiata mente ferebar,
cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
alma parens, confessa deam, qualisque videri
caelicolis et quanta solet; dextraque prehensum
continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
‘nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
non prius aspicies, ubi fessum aetate parentem
liqueris Anchisen? superet coniunxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiae
circumerrant acies, et, ni mea cura resistat,

567-588 *omittunt codices optimi.* 585 merentis. 587 famam.

iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae,
culpatusve Paris, divom inclementia, divom,
has evertit opes, sternitque a culmine Troiam.
aspice—namque omnem, quae nunc obducta tuenti
mortales hebetat visus tibi et umida circum
caligat, nubem eripiam : tu ne qua parentis
iussa time, neu praeceptis parere recusa—
hic, ubi disiectas moles avulsaque saxis
saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
eruit. hic Iuno Scaeas saevissima portas
prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
ferro accincta vocat.
iam summas arces Tritonia, respice, Pallas
insedit, nimbo effulgens et Gorgone saeva.
ipse Pater Danais animos viresque secundas
sufficit ; ipse deos in Dardana suscitat arma.
eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.
nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.'
dixerat ; et spissis noctis se condidit umbris.
apparent dirae facies, inimicaque Troiae
numina magna deum.
  tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troia ;
ac veluti summis antiquam in montibus ornum
cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
eruere agricolae certatim ; illa usque minatur
et tremefacta comam concusso vertice nutat,
vulneribus donec paulatim evicta supremum
congemuit traxitque iugis avulsa ruinam.
descendo, ac ducente deo flammam inter et hostes
expedior ; dant tela locum, flammaeque recedunt.
  atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis
antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos

616 limbo. 632 dea.

optabam primum montes primumque petebam,
abnegat excisa vitam producere Troia,
exsiliumque pati. ‘vos o, quibus integer aevi
sanguis,’ ait, ‘solidaeque suo stant robore vires,
vos agitate fugam.
me si caelicolae voluissent ducere vitam,
has mihi servassent sedes. satis una superque
vidimus excidia, et captae superavimus urbi.
sic o sic positum adfati discedite corpus.
ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis,
exuviasque petet; facilis iactura sepulchri.
iam pridem invisus divis et inutilis annos
demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
fulminis adflavit ventis, et contigit igni.’
talia perstabat memorans, fixusque manebat.
nos contra effusi lacrimis, coniunxque Creusa
Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
cuncta pater fatoque urguenti incumbere vellet.
abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto:
nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
‘mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae
teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto,
iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
reddite me Danais; sinite instaurata revisam
proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.’
   hinc ferro accingor rursus, clipeoque sinistram

667 mactato.

insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
ecce autem complexa pedes in limine coniunx
haerebat, parvumque patri tendebat Iulum:
'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
hanc primum tutare domum. cui parvus Iulus,
cui pater, et coniunx quondam tua dicta relinquor?'
talia vociferans gemitu tectum omne replebat;
cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
namque manus inter maestorumque ora parentum
ecce levis summo de vertice visus Iuli
fundere lumen apex, tactuque innoxia molles
lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
at pater Anchises oculos ad sidera laetus
extulit, et caelo palmas cum voce tetendit:
'Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
aspice nos—hoc tantum—et, si pietate meremur,
da deinde auxilium, Pater, atque haec omina firma.'
vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
intonuit laevum, et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
illam, summa super labentem culmina tecti,
cernimus Idaea claram se condere silva,
signantemque vias; tum longo limite sulcus
dat lucem, et late circum loca sulpure fumant.
hic vero victus genitor se tollit ad auras,
adfaturque deos, et sanctum sidus adorat.
'iam iam nulla mora est; sequor, et, qua ducitis, adsum,
di patrii; servate domum, servate nepotem;
vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est.
cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.'
dixerat ille; et iam per moenia clarior ignis

680 subito. 683 molli.

auditur, propiusque aestus incendia volvunt.
'ergo age, care pater, cervici inponere nostrae;
ipse subibo umeris, nec me labor iste gravabit;
quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
una salus ambobus erit. mihi parvus Iulus
sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
vos, famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
est urbe egressis tumulus templumque vetustum
desertae Cereris, iuxtaque antiqua cupressus,
religione patrum multos servata per annos:
hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penates;
me, bello e tanto digressum et caede recenti,
attrectare nefas, donec me flumine vivo
abluero.'
haec fatus, latos umeros subiectaque colla
veste super fulvique insternor pelle leonis;
succedoque oneri. dextrae se parvus Iulus
inplicuit, sequiturque patrem non passibus aequis:
pone subit coniunx.
ferimur per opaca locorum;
et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
tela, neque adverso glomerati ex agmine Grai,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum et pariter comitique onerique timentem.
iamque propinquabam portis, omnemque videbar
evasisse viam, subito cum creber ad aures
visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
prospiciens, 'nate,' exclamat, 'fuge, nate; propinquant;
ardentes clipeos atque aera micantia cerno.'
hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
confusam eripuit mentem. namque avia cursu
dum sequor, et nota excedo regione viarum,
heu! misero coniunx fatone erepta Creusa
substitit? erravitne via seu lassa resedit?
incertum; nec post oculis est reddita nostris.

nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
venimus: hic demum collectis omnibus una
defuit, et comites natumque virumque fefellit.
quem non incusavi amens hominumque deorumque?
aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque Penates
commendo sociis, et curva valle recondo;
ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
stat casus renovare omnes, omnemque reverti
per Troiam, et rursus caput obiectare periclis.
  principio muros obscuraque limina portae,
qua gressum extuleram, repeto; et vestigia retro
observata sequor per noctem et lumine lustro.
horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
inde domum, si forte pedem, si forte, tulisset,
me refero. inruerant Danai, et tectum omne tenebant.
ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
volvitur; exsuperant flammae; furit aestus ad auras.
procedo, et Priami sedes arcemque reviso.
et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
praedam adservabant. huc undique Troïa gaza
incensis erepta adytis mensaeque deorum
crateresque auro solidi captivaque vestis
congeritur. pueri et pavidae longo ordine matres
stant circum.
ausus quin etiam voces iactare per umbram
inplevi clamore vias, maestusque Creusam
nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
quaerenti et tectis urbis sine fine furenti
infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
visa mihi ante oculos, et nota maior imago.
obstipui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
tum sic adfari, et curas his demere dictis:

755 animo.

'quid tantum insano iuvat indulgere dolori,
o dulcis coniunx? non haec sine numine divom
eveniunt: nec te hinc comitem asportare Creusam
fas aut ille sinit superi regnator Olympi. 779
longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum,
et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
inter opima virum leni fluit agmine Thybris;
illic res laetae regnumque et regia coniunx
parta tibi; lacrimas dilectae pelle Creusae.
non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
aspiciam, aut Grais servitum matribus ibo,
Dardanis, et divae Veneris nurus:
sed me magna deum Genetrix his detinet oris.
iamque vale, et nati serva communis amorem.'
haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem
dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum;
ter frustra comprensa manus effugit imago,
par levibus ventis, volucrique simillima somno.
sic demum socios consumpta nocte reviso.
  atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
invenio admirans numerum, matresque virosque,
collectam exsilio pubem, miserabile vulgus.
undique convenere, animis opibusque parati,
in quascumque velim pelago deducere terras.
iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae,
ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
cessi, et sublato montes genitore petivi."

778 c. hinc portare. hinc asportare. 783 res Italae.

LIBER TERTIUS

"Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
inmeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
diversa exsilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque viros. vix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis vela iubebat,
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
et campos, ubi Troia fuit. feror exsul in altum
cum sociis natoque, Penatibus et magnis dis.
  terra procul vastis colitur Mavortia campis—
Thraces arant—acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium antiquum Troiae sociique Penates,
dum fortuna fuit. feror huc, et litore curvo
moenia prima loco fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
  sacra Dionaeae matri divisque ferebam
auspicibus coeptorum operum, superoque nitentem
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
virgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
accessi, viridemque ab humo convellere silvam
conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
horrendum et dictu video mirabile monstrum.
nam quae prima solo ruptis radicibus arbos

vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae
et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
rursus et alterius lentum convellere vimen
insequor et causas penitus temptare latentes;
ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
multa movens animo Nymphas venerabar agrestes
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
rite secundarent visus omenque levarent.
tertia sed postquam maiore hastilia nisu
adgredior genibusque adversae obluctor harenae,—
eloquar an sileam?—gemitus lacrimabilis imo
auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
'quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,
parce pias scelerare manus: non me tibi Troia
externum tulit aut cruor hic de stipite manat.
heu! fuge crudeles terras, fuge litus avarum.
nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
telorum seges et iaculis increvit acutis.'
tum vero ancipiti mentem formidine pressus
obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.
hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi, cum iam diffideret armis
Dardaniae cingique urbem obsidione videret.
ille, ut opes fractae Teucrum, et fortuna recessit,
res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
vi potitur. quid non mortalia pectora cogis,
auri sacra fames? postquam pavor ossa reliquit,
delectos populi ad proceres primumque parentem
monstra deum refero et quae sit sententia posco.
omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
linqui pollutum hospitium et dare classibus Austros.
ergo instauramus Polydoro funus, et ingens

61 linquere.

aggeritur tumulo tellus; stant Manibus arae
caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
et circum Iliades crinem de more solutae;
inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
condimus et magna supremum voce ciemus.
inde ubi prima fides pelago, placataque venti
dant maria et lenis crepitans vocat Auster in altum,
deducunt socii naves et litora complent.
provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
  sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
quam pius Arcitenens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit
inmotamque coli dedit et contemnere ventos.
huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
accipit. egressi veneramur Apollinis urbem.
rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
vittis et sacra redimitus tempora lauro
occurrit, veterem Anchisen adgnovit amicum.
iungimus hospitio dextras et tecta subimus.
  templa dei saxo venerabar structa vetusto:
'da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis
et genus et mansuram urbem; serva altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli.
quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?
da, pater, augurium atque animis inlabere nostris.'
vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
liminaque laurusque dei, totusque moveri
mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
'Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,

75 Arquitenens. 82 adgnoscit.

et nati natorum et qui nascentur ab illis.'
haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt,
quo Phoebus vocet errantes iubeatque reverti.
tum genitor, veterum volvens monimenta virorum,
'audite, o proceres,' ait, 'et spes discite vestras.
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto,
mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.
centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras
optavitque locum regno. nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
hinc Mater cultrix Cybeli Corybantiaque aera
Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
et iuncti currum dominae subiere leones.
ergo agite, et, divom ducunt qua iussa, sequamur;
placemus ventos et Gnosia regna petamus.
nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
sic fatus meritos aris mactavit honores,
taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
fama volat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus,
bacchatamque iugis Naxon viridemque Donusam,
Olearon niveamque Paron sparsasque per aequor
Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
nauticus exoritur vario certamine clamor;
hortantur socii Cretam proavosque petamus.
prosequitur surgens a puppi ventus euntes,
et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
ergo avidus muros optatae molior urbis
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem

111 Cybelae. 127 consita.

hortor amare focos arcemque attollere tectis.
iamque fere sicco subductae litore puppes;
conubiis arvisque novis operata iuventus;
iura domosque dabam; subito cum tabida membris
corrupto caeli tractu miserandaque venit
arboribusque satisque lues et letifer annus.
linquebant dulces animas aut aegra trahebant
corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
arebant herbae et victum seges aegra negabat.
rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari veniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus.
  nox erat, et terris animalia somnus habebat:
effigies sacrae divom Phrygiique Penates,
quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
in somnis, multo manifesti lumine, qua se
plena per insertas fundebat luna fenestras;
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
nos tumidum sub te permensi classibus aequor,
idem venturos tollemus in astra nepotes
imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
magna para, longumque fugae ne linque laborem.
mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
Delius aut Cretae iussit considere Apollo.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
surge age et haec laetus longaevo dicta parenti

146 temptari. 166 duxisse.

haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat
Ausonias. Dictaea negat tibi Iuppiter arva.'
talibus attonitus visis et voce deorum—
nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere vultus
velatasque comas praesentiaque ora videbar;
tum gelidus toto manabat corpore sudor—
corripio e stratis corpus tendoque supinas
ad caelum cum voce manus et munera libo
intemerata focis. perfecto laetus honore
Anchisen facio certum remque ordine pando.
adgnovit prolem ambiguam geminosque parentes
seque novo veterum deceptum errore locorum.
tum memorat: 'nate, Iliacis exercite fatis,
sola mihi tales casus Cassandra canebat.
nunc repeto haec generi portendere debita nostro,
et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
cedamus Phoebo et moniti meliora sequamur.'
sic ait, et cuncti dicto paremus ovantes.
hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
vela damus vastumque cava trabe currimus aequor.
  postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
continuo venti volvunt mare magnaque surgunt
aequora; dispersi iactamur gurgite vasto;
involvere diem nimbi, et nox umida caelum
abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
excutimur cursu et caecis erramus in undis.
ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse viae media Palinurus in unda.
tres adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
quarto terra die primum se attollere tandem
visa, aperire procul montes ac volvere fumum.

vela cadunt, remis insurgimus, haud mora, nautae
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
servatum ex undis Strophadum me litora primum
excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae,
insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
Harpyiaeque colunt aliae, Phineïa postquam
clausa domus mensasque metu liquere priores.
tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
virginei volucrum vultus, foedissima ventris
proluvies, uncaeque manus et pallida semper
ora fame.
huc ubi delati portus intravimus, ecce
laeta boum passim campis armenta videmus
caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
inruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
in partem praedamque Iovem : tum litore curvo
exstruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
inmundo ; tum vox taetrum dira inter odorem.
rursum in secessu longo sub rupe cavata
arboribus clausa circum atque horrentibus umbris
instruimus mensas arisque reponimus ignem :
rursum ex diverso caeli caecisque latebris
turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
polluit ore dapes. sociis tunc arma capessant
edico, et dira bellum cum gente gerendum.
haud secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
disponunt enses et scuta latentia condunt.
ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
litora, dat signum specula Misenus ab alta
aere cavo. invadunt socii et nova proelia temptant,
obscenas pelagi ferro foedare volucres.
sed neque vim plumis ullam nec vulnera tergo

209 prima. 210 accipiunt. 230 clausam.

accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
semesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
'bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
et patrio Harpyias insontes pellere regno?
accipite ergo animis atque haec mea figite dicta,
quae Phoebo Pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
ibitis Italiam portusque intrare licebit;
sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas.'
dixit, et in silvam pinnis ablata refugit.
at sociis subita gelidus formidine sanguis
deriguit: cecidere animi, nec iam amplius armis
sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
sive deae seu sint dirae obscenaeque volucres.
et pater Anchises passis de litore palmis
numina magna vocat meritosque indicit honores:
'di prohibete minas; di talem avertite casum
et placidi servate pios.' tum litore funem
deripere excussosque iubet laxare rudentes.
tendunt vela Noti; fugimus spumantibus undis,
qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
effugimus scopulos Ithacae, Laërtia regna,
et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.
mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
et formidatus nautis aperitur Apollo.
hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi;
ancora de prora iacitur, stant litore puppes.

268 ferimur.

ergo insperata tandem tellure potiti
lustramurque Iovi votisque incendimus aras
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
exercent patrias oleo labente palaestras
nudati socii; iuvat evasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostes.
interea magnum sol circumvolvitur annum,
et glacialis hiemps Aquilonibus asperat undas:
aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus adversis figo et rem carmine signo:
AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
linquere tum portus iubeo et considere transtris.
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
protinus aërias Phaeacum abscondimus arces
litoraque Epiri legimus portuque subimus
Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,
et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
obstipui, miroque incensum pectus amore
compellare virum et casus cognoscere tantos.
progredior portu, classes et litora linquens,
sollemnes cum forte dapes et tristia dona
ante urbem in luco falsi Simoëntis ad undam
libabat cineri Andromache Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.
ut me conspexit venientem et Troïa circum
arma amens vidit, magnis exterrita monstris
deriguit visu in medio; calor ossa reliquit;
labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
'verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?' dixit, lacrimasque effudit et omnem

292 portus Chaonios.

inplevit clamore locum. vix pauca furenti
subicio et raris turbatus vocibus hisco:
'vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco;
ne dubita, nam vera vides.
heu! quis te casus deiectam coniuge tanto
excipit, aut quae digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' conubia servas?'
deiecit vultum et demissa voce locuta est:
'o felix una ante alias Priameïa virgo,
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
nec victoris eri tetigit captiva cubile!
nos patria incensa diversa per aequora vectae
stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum,
servitio enixae, tulimus; qui deinde secutus
Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
ast illum ereptae magno flammatus amore
coniugis et scelerum Furiis agitatus Orestes
excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
quid puer Ascanius? superatne et vescitur aura?
quem tibi iam Troia—
ecqua tamen puero est amissae cura parentis?
ecquid in antiquam virtutem animosque viriles
et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?'
talia fundebat lacrimans longosque ciebat
incassum fletus, cum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert
adgnoscitque suos laetusque ad limina ducit,
et multum lacrimas verba inter singula fundit.

319 Andromachen. 330 inflammatus. 348 lacrimans.

procedo, et parvam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum
adgnosco Scaeaeque amplector limina portae.
nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
illos porticibus rex accipiebat in amplis:
aulai medio libabant pocula Bacchi
inpositis auro dapibus paterasque tenebant.
iamque dies alterque dies processit, et aurae
vela vocant tumidoque inflatur carbasus Austro:
his vatem adgredior dictis ac talia quaeso:
'Troiugena, interpres divom, qui numina Phoebi,
qui tripodas Clarii et laurus, qui sidera sentis
et volucrum linguas et praepetis omina pinnae,
fare age—namque omnem cursum mihi prospera dixit
religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere et terras temptare repostas;
sola novum dictuque nefas Harpyia Celaeno
prodigium canit et tristes denuntiat iras
obscenamque famem—quae prima pericula vito?
quidve sequens tantos possim superare labores?'
hic Helenus caesis primum de more iuvencis
exorat pacem divom vittasque resolvit
sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
ipse manu multo suspensum numine ducit,
atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
'nate dea—nam te maioribus ire per altum
auspiciis manifesta fides; sic fata deum rex
sortitur volvitque vices, is vertitur ordo—
pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
aequora et Ausonio possis considere portu,
expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
scire Helenum, farique vetat Saturnia Iuno.
principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
vicinosque, ignare, paras invadere portus,
longa procul longis via dividit invia terris.
ante et Trinacria lentandus remus in unda

362 omnis.

et salis Ausonii lustrandum navibus aequor
infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
quam tuta possis urbem componere terra.
signa tibi dicam, tu condita mente teneto:
cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit,
alba, solo recubans, albi circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
nec tu mensarum morsus horresce futuros:
fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
effuge: cuncta malis habitantur moenia Grais.
hic et Narycii posuerunt moenia Locri
et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Meliboei
parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
quin ubi transmissae steterint trans aequora classes,
et positis aris iam vota in litore solves,
purpureo velare comas adopertus amictu,
ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
hostilis facies occurrat et omina turbet.
hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
hac casti maneant in religione nepotes.
ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
laeva tibi tellus et longo laeva petantur
aequora circuitu; dextrum fuge litus et undas.
haec loca vi quondam et vasta convulsa ruina—
tantum aevi longinqua valet mutare vetustas—
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret: venit medio vi pontus et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
litore diductas angusto interluit aestu.
dextrum Scylla latus, laevum inplacata Charybdis
obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos

sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
erigit alternos et sidera verberat unda.
at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
ora exsertantem et naves in saxa trahentem.
prima hominis facies et pulchro pectore virgo
pube tenus, postrema inmani corpore pistrix
delphinum caudas utero commissa luporum.
praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
cessantem, longos et circumflectere cursus,
quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati
si qua fides, animum si veris inplet Apollo,
unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens dominamque potentem
supplicibus supera donis; sic denique victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem
divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
fata canit foliisque notas et nomina mandat.
quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
digerit in numerum atque antro seclusa relinquit.
illa manent inmota locis neque ab ordine cedunt.
verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
inpulit et teneras turbavit ianua frondes,
numquam deinde cavo volitantia prendere saxo
nec revocare situs aut iungere carmina curat:
inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti,
quamvis increpitent socii et vi cursus in altum
vela vocet possisque sinus inplere secundos,
quin adeas vatem precibusque oracula poscas
ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.
illa tibi Italiae populos venturaque bella,

et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
expediet, cursusque dabit venerata secundos.
haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.'
  quae postquam vates sic ore effatus amico est,
dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
imperat ad naves ferri, stipatque carinis
ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
loricam consertam hamis auroque trilicem,
et conum insignis galeae cristasque comantes,
arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
addit equos additque duces,
remigium supplet, socios simul instruit armis.
  interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
quem Phoebi interpres multo compellat honore:
'coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis.
et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est:
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
vade,' ait, 'o felix nati pietate. quid ultra
provehor et fando surgentes demoror Austros?'
nec minus Andromache digressu maesta supremo
fert picturatas auri subtegmine vestes
et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honore,
textilibusque onerat donis ac talia fatur:
'accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
o mihi sola mei super Astyanactis imago.
sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat,
et nunc aequali tecum pubesceret aevo.'
hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
'vivite felices, quibus est fortuna peracta

475 Anchisae = Anchise. 484 honori.

iam sua ! nos alia ex aliis in fata vocamur :
vobis parta quies, nullum maris aequor arandum,
arva neque Ausoniae semper cedentia retro
quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque videtis,
quam vestrae fecere manus melioribus, opto,
auspiciis, et quae fuerit minus obvia Grais.
si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva
intraro gentique meae data moenia cernam,
cognatas urbes olim populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis ; maneat nostros ea cura nepotes.'
  provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
sternimur optatae gremio telluris ad undam
sortiti remos, passimque in litore sicco
corpora curamus ; fessos sopor inrigat artus.
necdum orbem medium nox horis acta subibat :
haud segnis strato surgit Palinurus et omnes
explorat ventos atque auribus aëra captat ;
sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
armatumque auro circumspicit Oriona.
postquam cuncta videt caelo constare sereno,
dat clarum e puppi signum : nos castra movemus
temptamusque viam et velorum pandimus alas.
iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
cum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam laeto socii clamore salutant.
tum pater Anchises magnum cratera corona
induit inplevitque mero divosque vocavit
stans celsa in puppi :
'di maris et terrae tempestatumque potentes,
ferte viam vento facilem et spirate secundi.'

499 fuerint. 503 Hesperiam. 527 prima.

crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
iam propior, templumque apparet in arce Minervae.
vela legunt socii et proras ad litora torquent.
portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
obiectae salsa spumant adspergine cautes,
ipse latet: gemino demittunt bracchia muro
turriti scopuli refugitque ab litore templum.
quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
tondentes campum late, candore nivali.
et pater Anchises 'bellum, o terra hospita, portas:
bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
sed tamen idem olim curru succedere sueti
quadrupedes, et frena iugo concordia ferre:
spes et pacis,' ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ovantes,
et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
haud mora, continuo perfectis ordine votis
cornua velatarum obvertimus antemnarum
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
cernitur; attollit se diva Lacinia contra
Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
audimus longe fractasque ad litora voces,
exsultantque vada atque aestu miscentur harenae.
et pater Anchises: 'nimirum haec illa Charybdis;
hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
eripite, o socii, pariterque insurgite remis.'
haud minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
contorsit laevas proram Palinurus ad undas:
laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
tollimur in caelum curvato gurgite, et idem
subducta ad Manes imos desedimus unda.

535 dimittunt. 558 hic.

ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,
ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
interea fessos ventus cum sole reliquit,
ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
 portus ab accessu ventorum inmotus et ingens
ipse; sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
turbine fumantem piceo et candente favilla
attollitque globos flammarum et sidera lambit;
interdum scopulos avulsaque viscera montis
erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
fama est Enceladi semustum fulmine corpus
urgueri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
inpositam ruptis flammam exspirare caminis;
et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
noctem illam tecti silvis inmania monstra
perferimus, nec quae sonitum det causa videmus.
nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra
siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
 postera iamque dies primo surgebat Eoo,
umentemque Aurora polo dimoverat umbram:
cum subito e silvis macie confecta suprema
ignoti nova forma viri miserandaque cultu
procedit supplexque manus ad litora tendit.
respicimus: dira inluvies inmissaque barba,
consertum tegumen spinis; at cetera Graius,
et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
isque ubi Dardanios habitus et Troïa vidit
arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,
per superos atque hoc caeli spirabile lumen,
tollite me, Teucri; quascumque abducite terras:

600 numen.

hoc sat erit. scio me Danais e classibus unum,
et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
spargite me in fluctus vastoque inmergite ponto.
si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.'
dixerat, et genua amplexus genibusque volutans
haerebat. qui sit fari, quo sanguine cretus,
hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
ipse pater dextram Anchises haud multa moratus
dat iuveni, atque animum praesenti pignore firmat.
ille haec deposita tandem formidine fatur:
'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto
paupere—mansissetque utinam fortuna!—profectus.
hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
inmemores socii vasto Cyclopis in antro
deseruere. domus sanie dapibusque cruentis,
intus opaca, ingens. ipse arduus altaque pulsat
sidera—di talem terris avertite pestem!—
nec visu facilis nec dictu adfabilis ulli.
visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
vidi egomet duo de numero cum corpora nostro
prensa manu magna medio resupinus in antro
frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent
limina; vidi atro cum membra fluentia tabo
manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.
haud inpune quidem: nec talia passus Ulixes
oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
nam simul expletus dapibus vinoque sepultus
cervicem inflexam posuit iacuitque per antrum
inmensus saniem eructans et frusta cruento
per somnum commixta mero, nos magna precati
numina sortitique vices una undique circum
fundimur, et telo lumen terebramus acuto
ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,

625 adspersa. 627 trepidi.

et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
rumpite.
nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
centum alii curva haec habitant ad litora vulgo
infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
tertia iam lunae se cornua lumine complent,
cum vitam in silvis inter deserta ferarum
lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
prospicio sonitumque pedum vocemque tremesco.
victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbae.
omnia collustrans hanc primum ad litora classem
conspexi venientem. huic me, quaecumque fuisset,
addixi : satis est gentem effugisse nefandam.
vos animam hanc potius quocumque absumite leto.'
  vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
pastorem Polyphemum, et litora nota petentem,
monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
trunca manu pinus regit et vestigia firmat;
lanigerae comitantur oves; ea sola voluptas
solamenque mali.
postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
luminis effossi fluidum lavit inde cruorem
dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
supplice sic merito, tacitique incidere funem,
verrimus et proni certantibus aequora remis.
sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas,
nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
clamorem inmensum tollit, quo pontus et omnes

659 manum. 665 fluctu. 668 vertimus. 670 dextram.

contremuere undae, penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque inmugiit Aetna cavernis.
at genus e silvis Cyclopum et montibus altis
excitum ruit ad portus et litora complent.
cernimus adstantes nequiquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentes,
concilium horrendum: quales cum vertice celso
aëriae quercus aut coniferae cyparissi
constiterunt, silva alta Iovis lucusve Dianae.
praecipites metus acer agit quocumque rudentes
excutere et ventis intendere vela secundis.
contra iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdin
inter utramque viam leti discrimine parvo,
ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
missus adest: vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
talia monstrabat relegens errata retrorsus
litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.
  Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
Plemurium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
occultas egisse vias subter mare, qui nunc
ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
iussi numina magna loci veneramur; et inde
exsupero praepingue solum stagnantis Helori:
hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
radimus, et fatis numquam concessa moveri
apparet Camarina procul, campique Geloi,
inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.
arduus inde Acragas ostentat maxima longe
moenia, magnanimum quondam generator equorum;
teque datis linquo velis, palmosa Selinus,
et vada dura lego saxis Lilybeïa caecis.
hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
accipit. hic pelagi tot tempestatibus actis
heu genitorem, omnis curae casusque levamen,

amitto Anchisen. hic me, pater optime, fessum
deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis!
nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
hinc me digressum vestris deus appulit oris."
  sic pater Aeneas intentis omnibus unus
fata renarrabat divom cursusque docebat.
conticuit tandem factoque hic fine quievit.

LIBER QUARTUS

At regina gravi iamdudum saucia cura
vulnus alit venis, et caeco carpitur igni.
multa viri virtus animo, multusque recursat
gentis honos; haerent infixi pectore vultus
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novus hic nostris successit sedibus hospes!
quem sese ore ferens! quam forti pectore et armis!
credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum:
degeneres animos timor arguit. heu, quibus ille
iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!
si mihi non animo fixum inmotumque sederet
ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna—fatebor enim—miseri post fata Sychaei
coniugis et sparsos fraterna caede Penates,
solus hic inflexit sensus, animumque labantem
inpulit: adgnosco veteris vestigia flammae.
sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
pallentes umbras Erebi noctemque profundam,

26 Erebo.

ante, Pudor, quam te violo, aut tua iura resolvo.
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
abstulit; ille habeat secum servetque sepulchro.'
sic effata sinum lacrimis inplevit obortis.
  Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,
solane perpetua maerens carpere iuventa,
nec dulces natos, Veneris nec praemia noris?
id cinerem aut Manes credis curare sepultos?
esto, aegram nulli quondam flexere mariti,
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas,
ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
et Numidae infreni cingunt, et inhospita Syrtis;
hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam
germanique minas?
dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
coniugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis
indulge hospitio, causasque innecte morandi,
dum pelago desaevit hiemps et aquosus Orion,
quassataeque rates, dum non tractabile caelum.'
  his dictis incensum animum inflammavit amore,
spemque dedit dubiae menti, solvitque pudorem.
principio delubra adeunt, pacemque per aras
exquirunt: mactant lectas de more bidentes
legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curae.
ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido
candentis vaccae media inter cornua fundit;
aut ante ora deum pingues spatiatur ad aras,

54 impenso. flammavit. 58 frugiferae.

instauratque diem donis, pecudumque reclusis
pectoribus inhians spirantia consulit exta.
heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem,
quid delubra iuvant? est molles flamma medullas
interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
uritur infelix Dido totaque vagatur
urbe furens, qualis coniecta cerva sagitta,
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
nescius: illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos; haeret lateri letalis harundo.
nunc media Aenean secum per moenia ducit,
Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam;
incipit effari, mediaque in voce resistit:
nunc eadem labente die convivia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
sola domo maeret vacua, stratisque relictis
incubat: illum absens absentem auditque videtque,
aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
detinet, infandum si fallere possit amorem.
non coeptae adsurgunt turres; non arma iuventus
exercet, portusve aut propugnacula bello
tuta parant: pendent opera interrupta, minaeque
murorum ingentes, aequataque machina caelo.
quam simul ac tali persensit peste teneri
cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus; magnum et memorabile nomen,
una dolo divom si femina victa duorum est.
nec me adeo fallit, veritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
sed quis erit modus, aut quo nunc certamine tanto?

94 numen.

quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes, tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
dotalesque tuae Tyrios permittere dextrae.'
olli—sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas averteret oras—
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
abnuat, aut tecum malit contendere bello,
si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur?
sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,
miscerive probet populos, aut foedera iungi.
tu coniunx; tibi fas animum temptare precando.
perge; sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione, quod instat,
confieri possit, paucis, adverte, docebo.
venatum Aeneas unaque miserrima Dido
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
his ego nigrantem commixta grandine nimbum,
dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
diffugient comites, et nocte tegentur opaca:
speluncam Dido dux et Troianus eandem
devenient. adero, et, tua si mihi certa voluntas,
conubio iungam stabili propriamque dicabo.
hic hymenaeus erit.' non adversata petenti
adnuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
it portis iubare exorto delecta iuventus:
retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro

118 primus. 127 aversata.

stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo :
cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
aurea purpuream subnectit fibula vestem.
nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnes
infert se socium Aeneas, atque agmina iungit.
qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi :
ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
fronde premit crinem fingens, atque inplicat auro ;
tela sonant umeris : haud illo segnior ibat
Aeneas ; tantum egregio decus enitet ore.
postquam altos ventum in montes atque invia lustra,
ecce ferae, saxi deiectae vertice, caprae
decurrere iugis ; alia de parte patentes
transmittunt cursu campos atque agmina cervi
pulverulenta fuga glomerant montesque relinquunt.
at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
  interea magno misceri murmure caelum
incipit ; insequitur commixta grandine nimbus.
et Tyrii comites passim et Troiana iuventus
Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
tecta metu petiere : ruunt de montibus amnes.
speluncam Dido dux et Troianus eandem
deveniunt. prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum : fulsere ignes, et conscius Aether
conubiis, summoque ulularunt vertice Nymphae.
ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit ; neque enim specie famave movetur,

168 conubii.

nec iam furtivum Dido meditatur amorem:
coniugium vocat; hoc praetexit nomine culpam.
extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud velocius ullum;
mobilitate viget, viresque adquirit eundo;
parva metu primo, mox sese attollit in auras,
ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
illam Terra parens, ira inritata deorum,
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis;
monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
nocte volat caeli medio terraeque per umbram
stridens, nec dulci declinat lumina somno;
luce sedet custos aut summi culmine tecti,
turribus aut altis, et magnas territat urbes,
tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens et pariter facta atque infecta canebat:
venisse Aenean, Troiano sanguine cretum,
cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere,
regnorum inmemores turpique cupidine captos.
haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
templa Iovi centum latis inmania regnis,
centum aras posuit, vigilemque sacraverat ignem,
excubias divom aeternas, pecudumque cruore
pingue solum, et variis florentia limina sertis.
isque amens animi, et rumore accensus amaro,
dicitur ante aras, media inter numina divom,
multa Iovem manibus supplex orasse supinis:

174 quo.

'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torques,
nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
terrificant animos, et inania murmura miscent?
femina, quae nostris errans in finibus urbem
exiguam pretio posuit, cui litus arandum,
cuique loci leges dedimus, conubia nostra
reppulit, ac dominum Aenean in regna recepit.
et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnixus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.'
  talibus orantem dictis arasque tenentem
audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
regia, et oblitos famae melioris amantes.
tum sic Mercurium adloquitur, ac talia mandat:
'vade age, nate, voca Zephyros, et labere pinnis,
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
exspectat, fatisque datas non respicit urbes,
adloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
non illum nobis genetrix pulcherrima talem
promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis;
sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
si nulla accendit tantarum gloria rerum,
nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur,
nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
naviget: haec summa est; hic nostri nuntius esto.'
  dixerat. ille patris magni parere parabat
imperio: et primum pedibus talaria nectit
aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
seu terram rapido pariter cum flamine portant.

217 subnexus.

tum virgam capit—hac animas ille evocat Orco
pallentes, alias sub Tartara tristia mittit;
dat somnos adimitque, et lumina morte resignat—
illa fretus agit ventos, et turbida tranat
nubila. iamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
nix umeros infusa tegit: tum flumina mento
praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
hic primum paribus nitens Cyllenius alis
constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
misit, avi similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos, humilis volat aequora iuxta.
haud aliter terras inter caelumque volabat
litus harenosum ad Libyae, ventosque secabat
materno veniens ab avo Cyllenia proles.
ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
conspicit: atque illi stellatus iaspide fulva
ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena,
demissa ex umeris, dives quae munera Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.
continuo invadit: 'tu nunc Carthaginis altae
fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
exstruis, heu regni rerumque oblite tuarum?
ipse deum tibi me claro demittit Olympo
regnator, caelum et terras qui numine torquet;
ipse haec ferre iubet celeres mandata per auras:
quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
si te nulla movet tantarum gloria rerum,
nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
debentur.' tali Cyllenius ore locutus
mortales visus medio sermone reliquit,

257 harenosum Libyae. 273 *omittunt codd. plerique.*

et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
  at vero Aeneas aspectu obmutuit amens,
arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
ardet abire fuga dulcesque relinquere terras,
attonitus tanto monitu imperioque deorum.
heu, quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
audeat adfatu? quae prima exordia sumat?
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
in partesque rapit varias perque omnia versat.
haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum:
classem aptent taciti sociosque ad litora cogant;
arma parent, et, quae rebus sit causa novandis,
dissimulent: sese interea, quando optima Dido
nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
temptaturum aditus, et quae mollissima fandi
tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
imperio laeti parent, ac iussa facessunt.
  at regina dolos—quis fallere possit amantem?—
praesensit, motusque excepit prima futuros,
omnia tuta timens. eadem inpia Fama furenti
detulit armari classem cursumque parari.
saevit inops animi, totamque incensa per urbem
bacchatur; qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
orgia, nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
  'dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas, tacitusque mea decedere terra?
nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
quin etiam hiberno moliris sidere classem,
et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
crudelis? quid? si non arva aliena domosque
ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?

309 moliri.

mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te,—
quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui—
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum, miserere domus labentis, et istam,
oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
odere, infensi Tyrii; te propter eundem
exstinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
fama prior. cui me moribundam deseris, hospes?
hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
non equidem omnino capta ac deserta viderer.'
  dixerat. ille Iovis monitis inmota tenebat
lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
tandem pauca refert: 'ego te, quae plurima fando
enumerare vales, numquam, Regina, negabo
promeritam; nec me meminisse pigebit Elissae,
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
speravi, ne finge, fugam; nec coniugis umquam
praetendi taedas, aut haec in foedera veni.
me si fata meis paterentur ducere vitam
auspiciis, et sponte mea componere curas,
urbem Troianam primum dulcesque meorum
reliquias colerem; Priami tecta alta manerent,
et recidiva manu posuissem Pergama victis.
sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes.
hic amor, haec patria est. si te Carthaginis arces
Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
quae tandem, Ausonia Teucros considere terra,
invidia est? et nos fas extera quaerere regna.

me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
admonet in somnis et turbida terret imago;
me puer Ascanius, capitisque iniuria cari,
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
nunc etiam interpres divom, Iove missus ab ipso—
testor utrumque caput—celeres mandata per auras
detulit. ipse deum manifesto in lumine vidi
intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
desine meque tuis incendere teque querellis;
Italiam non sponte sequor.'

talia dicentem iamdudum aversa tuetur,
huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
'nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
nam quid dissimulo? aut quae me ad maiora reservo?
num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno,
nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.
nusquam tuta fides. eiectum litore, egentem
excepi, et regni demens in parte locavi;
amissam classem, socios a morte reduxi.
heu furiis incensa feror! nunc augur Apollo,
nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
interpres divom fert horrida iussa per auras.
scilicet is superis labor est, ea cura quietos
sollicitat. neque te teneo, neque dicta refello.
i, sequere Italiam, ventis pete regna per undas.
spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
saepe vocaturum. sequar atris ignibus absens;
et cum frigida mors anima seduxerit artus,
omnibus umbra locis adero. dabis, inprobe, poenas;
audiam, et haec Manes veniet mihi fama sub imos.'

his medium dictis sermonem abrumpit, et auras
aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
linquens multa metu cunctantem et multa parantem
dicere. succipiunt famulae, collapsaque membra
marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
  at pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
solando cupit et dictis avertere curas,
multa gemens, magnoque animum labefactus amore,
iussa tamen divom exsequitur, classemque revisit.
tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
deducunt toto naves. natat uncta carina;
frondentesque ferunt remos et robora silvis
infabricata, fugae studio.
migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes;
ac velut ingentem formicae farris acervum
cum populant, hiemis memores, tectoque reponunt;
it nigrum campis agmen, praedamque per herbas
convectant calle angusto; pars grandia trudunt
obnixae frumenta umeris; pars agmina cogunt
castigantque moras; opere omnis semita fervet.
quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
prospiceres arce ex summa, totumque videres
misceri ante oculos tantis clamoribus aequor?
inprobe amor, quid non mortalia pectora cogis?
ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
cogitur, et supplex animos submittere amori,
ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
  'Anna, vides toto properari litore: circum
undique convenere; vocat iam carbasus auras,
puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum
exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
sola viri molles aditus et tempora noras.

399 ramos.

i, soror, atque hostem supplex adfare superbum,
non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi, classemve ad Pergama misi,
nec patris Anchisae cinerem Manesve revelli;
cur mea dicta neget duras demittere in aures?
quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
exspectet facilemque fugam ventosque ferentes.
non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat:
tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
dum mea me victam doceat fortuna dolere.
extremam hanc oro veniam,—miserere sororis—
quam mihi cum dederit, cumulatam morte remittam.'
  talibus orabat, talesque miserrima fletus
fertque refertque soror. sed nullis ille movetur
fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
fata obstant, placidasque viri deus obstruit aures.
ac velut annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
eruere inter se certant; it stridor, et altae
consternunt terram concusso stipite frondes;
ipsa haeret scopulis, et, quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
tunditur, et magno persentit pectore curas;
mens inmota manet; lacrimae volvuntur inanes.
  tum vero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat; taedet caeli convexa tueri.
quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
vidit, turicremis cum dona inponeret aris,
horrendum dictu, latices nigrescere sacros,
fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
praeterea fuit in tectis de marmore templum
coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
velleribus niveis et festa fronde revinctum:

428 negat. 436 dederis. cumulata. 446 radicem.

hinc exaudiri voces et verba vocantis
visa viri, nox cum terras obscura teneret :
solaque culminibus ferali carmine bubo
saepe queri, et longas in fletum ducere voces.
multaque praeterea vatum praedicta piorum
terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
sola sibi, semper longam incomitata videtur
ire viam, et Tyrios deserta quaerere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;
aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
armatam facibus matrem et serpentibus atris
cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
  ergo ubi concepit furias evicta dolore
decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
exigit, et maestam dictis adgressa sororem
consilium vultu tegit ac spem fronte serenat :
'inveni, germana, viam—gratare sorori—
quae mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum :
hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
quae dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
spargens umida mella soporiferumque papaver.
haec se carminibus promittit solvere mentes,
quas velit, ast aliis duras inmittere curas;
sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
nocturnosque ciet Manes; mugire videbis
sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
dulce caput, magicas invitam accingier artes.
tu secreta pyram tecto interiore sub auras
erige, et arma viri, thalamo quae fixa reliquit

464 priorum. 473 divae. 490 movet.

inpius, exuviasque omnes, lectumque iugalem,
quo perii, superinponant: abolere nefandi
cuncta viri monimenta iubet monstratque sacerdos.'
haec effata silet; pallor simul occupat ora.
non tamen Anna novis praetexere funera sacris
germanam credit, nec tantos mente furores
concipit, aut graviora timet quam morte Sychaei.
ergo iussa parat.

at regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta, ingenti taedis atque ilice secta,
intenditque locum sertis, et fronde coronat
funerea; super exuvias ensemque relictum
effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
stant arae circum, et crines effusa sacerdos
ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
sparserat et latices simulatos fontis Averni;
falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis
pubentes herbae nigri cum lacte veneni;
quaeritur et nascentis equi de fronte revulsus
et matri praereptus amor.
ipsa mola manibusque piis altaria iuxta,
unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
testatur moritura deos et conscia fati
sidera; tum, si quod non aequo foedere amantes
curae numen habet iustumque memorque, precatur.

nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes, pictaeque volucres,
quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
[lenibant curas, et corda oblita laborum.]
at non infelix animi Phoenissa, neque umquam
solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens

497 superinponas.

saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex,
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos,
et bene apud memores veteris stat gratia facti?
quis me autem, fac velle, sinet, ratibusve superbis
invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
an Tyriis omnique manu stipata meorum
inferar, et, quos Sidonia vix urbe revelli,
rursus agam pelago, et ventis dare vela iubebo?
quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
his, germana, malis oneras, atque obicis hosti.
non licuit thalami expertem sine crimine vitam
degere, more ferae, tales nec tangere curas;
non servata fides, cineri promissa Sychaeo.'
tantos illa suo rumpebat pectore questus.
  Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
huic se forma dei vultu redeuntis eodem
obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,
omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
et crines flavos et membra decora iuventa:
'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
nec, quae te circum stent deinde pericula, cernis,
demens, nec Zephyros audis spirare secundos?
illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
certa mori, variosque irarum concitat aestus.
non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
iam mare turbari trabibus, saevasque videbis
collucere faces, iam fervere litora flammis,

541 inrisam. 552 Sychaei. 564 varioque . . . fluctuat aestu.

si te his attigerit terris Aurora morantem.
heia age, rumpe moras. varium et mutabile semper
femina.' sic fatus nocti se inmiscuit atrae.
  tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
'praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
solvite vela citi. deus aethere missus ab alto
festinare fugam tortosque incidere funes
ecce iterum instimulat. sequimur te, sancte deorum,
quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
adsis o placidusque iuves, et sidera caelo
dextra feras.' dixit, vaginaque eripit ensem
fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
idem omnes simul ardor habet; rapiuntque ruuntque:
litora deseruere; latet sub classibus aequor;
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
  et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
regina e speculis ut primum albescere lucem
vidit, et aequatis classem procedere velis,
litoraque et vacuos sensit sine remige portus,
terque quaterque manu pectus percussa decorum
flaventesque abscissa comas, 'pro Iuppiter! ibit
hic,' ait, 'et nostris inluserit advena regnis?
non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
deripientque rates alii navalibus? ite,
ferte citi flammas, date vela, inpellite remos.
quid loquor? aut ubi sum? quae mentem insania mutat?
infelix Dido! nunc te facta inpia tangunt?
tum decuit, cum sceptra dabas. en dextra fidesque,
quem secum patrios aiunt portare Penates,
quem subiisse umeris confectum aetate parentem!
non potui abreptum divellere corpus, et undis
spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?

576 stimulat.

verum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset;
quem metui moritura? faces in castra tulissem,
inplessemque foros flammis, natumque patremque
cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
et Dirae ultrices, et di morientis Elissae,
accipite haec, meritumque malis advertite numen,
et nostras audite preces. si tangere portus
infandum caput ac terris adnare necesse est,
et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:
at bello audacis populi vexatus et armis,
finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
auxilium inploret, videatque indigna suorum
funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.
haec precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
exercete odiis, cinerique haec mittite nostro
munera. nullus amor populis, nec foedera sunto.
exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
litora litoribus contraria, fluctibus undas
inprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.'
haec ait, et partes animum versabat in omnes,
invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei;
namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
'Annam cara mihi nutrix huc siste sororem;
dic, corpus properet fluviali spargere lympha,
et pecudes secum et monstrata piacula ducat:
sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.

632 Sychaei est.

sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
perficere est animus, finemque inponere curis,
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.'
sic ait. illa gradum studio celerabat anili.
at trepida et coeptis inmanibus effera Dido,
sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
interfusa genas, et pallida morte futura,
interiora domus inrumpit limina, et altos
conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
hic postquam Iliacas vestes notumque cubile
conspexit, paulum lacrimis et mente morata,
incubuitque toro, dixitque novissima verba:
'dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
et nunc magna mei sub terras ibit imago.
urbem praeclaram statui; mea moenia vidi;
ulta virum, poenas inimico a fratre recepi:
felix, heu nimium felix, si litora tantum
numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae!'
dixit: et os inpressa toro, 'moriemur inultae,
sed moriamur,' ait. 'sic, sic iuvat ire sub umbras.
hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.'
  dixerat; atque illam media inter talia ferro
collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
spumantem, sparsasque manus. it clamor ad alta
atria; concussam bacchatur fama per urbem.
lamentis gemituque et femineo ululatu
tecta fremunt; resonat magnis plangoribus aether.
non aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
culmina perque hominum volvantur perque deorum.
audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis

641 celebrabat. anilem. 651 sinebant.

per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
quid primum deserta querar? comitemne sororem
sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
his etiam struxi manibus, patriosque vocavi
voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
exstinxti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios, urbemque tuam. date vulnera lymphis
abluam et, extremus si quis super halitus errat,
ore legam.' sic fata gradus evaserat altos,
semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
illa, graves oculos conata attollere, rursus
deficit; infixum stridit sub pectore vulnus.
ter sese attollens cubitoque adnixa levavit:
ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
quaesivit caelo lucem, ingemuitque reperta.
tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem
difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
nam, quia nec fato merita nec morte peribat,
sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
necdum illi flavum Proserpina vertice crinem
abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis,
mille trahens varios adverso sole colores,
devolat, et supra caput adstitit: 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.'
sic ait, et dextra crinem secat. omnis et una
dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

698 nondum.

LIBER QUINTUS

INTEREA medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
collucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores
polluto, notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla
occurrit tellus, maria undique et undique caelum,
olli caeruleus supra caput adstitit imber,
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
'heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidve, pater Neptune, paras?' sic deinde locutus
colligere arma iubet, validisque incumbere remis,
obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
'magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
mutati transversa fremunt et vespere ab atro
consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam fortuna, sequamur,
quoque vocat, vertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor servata remetior astra.'

6 posset.

tum pius Aeneas: 'equidem sic poscere ventos
iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte viam velis. an sit mihi gratior ulla,
quove magis fessas optem demittere naves,
quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten,
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
et tandem laeti notae advertuntur harenae.
  at procul excelso miratus vertice montis
adventum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae;
Troïa Crimiso conceptum flumine mater
quem genuit. veterum non inmemor ille parentum
gratatur reduces et gaza laetus agresti
excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
  postera cum primo stellas oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni
advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo reliquias divinique ossa parentis
condidimus terra, maestasque sacravimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenae,
annua vota tamen sollemnesque ordine pompas
exsequerer, strueremque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
haud equidem sine mente reor, sine numine divom,
adsumus, et portus delati intramus amicos.
ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
bina boum vobis Troia generatus Acestes

35 ex celso. 52 Mycenis.

dat numero capita in naves; adhibete Penates
et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
prima citae Teucris ponam certamina classis;
quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
seu crudo fidit pugnam committere caestu,
cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia palmae.
ore favete omnes, et cingite tempora ramis.'
  sic fatus velat materna tempora myrto.
hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
ille e concilio multis cum milibus ibat
ad tumulum, magna medius comitante caterva.
hic duo rite mero libans carchesia Baccho
fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
'salve, sancte parens, iterum; salvete, recepti
nequiquam cineres, animaeque umbraeque paternae.
non licuit fines Italos fataliaque arva,
nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.'
dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
septem ingens gyros, septena volumina traxit,
amplexus placide tumulum, lapsusque per aras;
caeruleae cui terga notae, maculosus et auro
squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
mille iacit varios adverso sole colores.
obstipuit visu Aeneas: ille agmine longo
tandem inter pateras et levia pocula serpens
libavitque dapes, rursusque innoxius imo
successit tumulo, et depasta altaria liquit.
hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
incertus, Geniumne loci famulumne parentis
esse putet: caedit binas de more bidentes,

89 trahit.

totque sues, totidem nigrantes terga iuvencos;
vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni Manesque Acheronte remissos.
nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
dona ferunt, onerant aras, mactantque iuvencos:
ordine aēna locant alii, fusique per herbam
subiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant,
famaque finitimos et clari nomen Acestae
excierat: laeto complebant litora coetu,
visuri Aeneadas, pars et certare parati.
munera principio ante oculos circoque locantur
in medio, sacri tripodes viridesque coronae
et palmae pretium victoribus, armaque, et ostro
perfusae vestes, argenti aurique talenta:
et tuba commissos medio canit aggere ludos.
prima pares ineunt gravibus certamina remis
quattuor ex omni delectae classe carinae:
velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
  est procul in pelago saxum spumantia contra
litora, quod tumidis submersum tunditur olim
fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
tranquillo silet, inmotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.
hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
constituit signum nautis pater, unde reverti
scirent et longos ubi circumflectere cursus.
tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro

107 complerant. 112 talentum.

ductores longe effulgent ostroque decori;
cetera populea velatur fronde iuventus,
nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.
considunt transtris, intentaque bracchia remis:
intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
convulsum remis rostrisque tridentibus aequor.
non tam praecipites biiugo certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus;
nec sic inmissis aurigae undantia lora
concussere iugis, pronique in verbera pendent.
tum plausu fremituque virum studiisque faventum
consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
litora; pulsati colles clamore resultant.
effugit ante alios primisque elabitur undis
turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
consequitur, melior remis, sed pondere pinus
tarda tenet. post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
iamque propinquabant scopulo, metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
rectorem navis compellat voce Menoeten:
'quo tantum mihi dexter abis? huc derige gressum;
litus ama, et laevas stringat sine palmula cautes;
altum alii teneant.'. dixit: sed caeca Menoetes
saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
'quo diversus abis?' iterum, 'pete saxa, Menoete,'
cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum

163 laeva.

respicit instantem tergo et propiora tenentem.
ille inter navemque Gyae scopulosque sonantes
radit iter laevum interior, subitoque priorem
praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens;
nec lacrimis caruere genae; segnemque Menoeten,
oblitus decorisque sui sociumque salutis,
in mare praecipitem puppi deturbat ab alta:
ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
at gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
iam senior madidaque fluens in veste Menoetes
summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
illum et labentem Teucri et risere natantem;
et salsos rident revomentem pectore fluctus.
hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
parte prior; partem rostro premit aemula Pristis.
at media socios incedens nave per ipsos
hortatur Mnestheus: 'nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
delegi comites; nunc illas promite vires,
nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
quamquam o!—sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
et prohibete nefas.' olli certamine summo
procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis,
subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
attulit ipse viris optatum casus honorem.
namque furens animi dum proram ad saxa suburguet

187 partim.

interior spatioque subit Sergestus iniquo,
infelix saxis in procurrentibus haesit.
concussae cautes, et acuto in murice remi
obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
consurgunt nautae, et magno clamore morantur,
ferratasque trudes et acuta cuspide contos
expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
at laetus Mnestheus successuque acrior ipso
agmine remorum celeri ventisque vocatis
prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
qualis spelunca subito commota columba,
cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
fertur in arva volans, plausumque exterrita pinnis
dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
auxilia, et fractis discentem currere remis.
inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,
quem petit, et summis adnixus viribus urguet.
tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
hi proprium decus et partum indignantur honorem
ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci;
hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
et fors aequatis cepissent praemia rostris,
ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
proiciam in fluctus, et vina liquentia fundam.'

208 sudes. 238 porriciam.

dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereïdum Phorcique chorus, Panopeaque virgo;
et pater ipse manu magna Portunus euntem
inpulit: illa Noto citius volucrique sagitta
ad terram fugit, et portu se condidit alto.
tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
victorem magna praeconis voce Cloanthum
declarat, viridique advelat tempora lauro;
muneraque in naves ternos optare iuvencos
vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
victori chlamydem auratam, quam plurima circum
purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit;
intextusque puer frondosa regius Ida
veloces iaculo cervos cursuque fatigat
acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis.
longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
custodes, saevitque canum latratus in auras.
at qui deinde locum tenuit virtute secundum,
levibus huic hamis consertam auroque trilicem
loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
donat habere viro, decus et tutamen in armis.
vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
multiplicem, conixi umeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantes Troas agebat.
tertia dona facit geminos ex aere lebetas,
cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
iamque adeo donati omnes opibusque superbi
puniceis ibant evincti tempora taenis:
cum saevo e scopulo multa vix arte revulsus,
amissis remis, atque ordine debilis uno,
inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
aerea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu

274 transit.

seminecem liquit saxo lacerumque viator;
nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
nexantem nodis seque in sua membra plicantem.
tali remigio navis se tarda movebat;
vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
servatam ob navem laetus sociosque reductos.
olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
  hoc pius Aeneas misso certamine tendit
gramineum in campum, quem collibus undique curvis
cingebant silvae, mediaque in valle theatri
circus erat; quo se multis cum milibus heros
consessu medium tulit exstructoque resedit.
hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
invitat pretiis animos, et praemia ponit.
undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
regius egregia Priami de stirpe Diores;
hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
adsueti silvis, comites senioris Acestae;
multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
'accipite haec animis, laetasque advertite mentes.
nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
spicula, caelatamque argento ferre bipennem:
omnibus hic erit unus honos. tres praemia primi
accipient, flavaque caput nectentur oliva:
primus equum phaleris insignem victor habeto;

279 nixantem. 285 ubera. 299 Arcadia Tegeae de.

alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threïciis, lato quam circum amplectitur auro
balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
tertius Argolica hac galea contentus abito.'
haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
effusi nimbo similes; simul ultima signant.
primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
proximus huic, longo sed proximus intervallo,
insequitur Salius; spatio post deinde relicto
tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
ecce volat, calcemque terit iam calce Diores,
incumbens umero; spatia et si plura supersint,
transeat elapsus prior ambiguumve relinquat.
iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
labitur infelix, caesis ut forte iuvencis
fusus humum viridesque super madefecerat herbas.
hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
concidit inmundoque fimo sacroque cruore.
non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
nam sese opposuit Salio per lubrica surgens;
ille autem spissa iacuit revolutus harena.
emicat Euryalus, et munere victor amici
prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
hic totum caveae consessum ingentis et ora
prima patrum magnis Salius clamoribus inplet,
ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
adiuvat et magna proclamat voce Diores,
qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit

326 ambiguumque *codd.*

ultima, si primi Salio reddantur honores.
tum pater Aeneas, 'vestra,' inquit, 'munera vobis
certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:
me liceat casus miserari insontis amici.'
sic fatus, tergum Gaetuli inmane leonis
dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
hic Nisus, 'si tanta,' inquit, 'sunt praemia victis,
et te lapsorum miseret, quae munera Niso
digna dabis, primam merui qui laude coronam,
ni me, quae Salium, fortuna inimica tulisset?'
et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
turpia membra fimo. risit pater optimus olli,
et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
'nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens
adsit, et evinctis attollat bracchia palmis.'
sic ait, et geminum pugnae proponit honorem,
victori velatum auro vittisque iuvencum,
ensem atque insignem galeam, solacia victo.
nec mora; continuo vastis cum viribus effert
ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
solus qui Paridem solitus contendere contra,
idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
victorem Buten, inmani corpore qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
perculit, et fulva moribundum extendit harena.
talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
ostenditque umeros latos, alternaque iactat
bracchia protendens, et verberat ictibus auras.
quaeritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
audet adire virum manibusque inducere caestus.
ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
tum laeva taurum cornu tenet, atque ita fatur:

350 misereri.

'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
quae finis standi? quo me decet usque teneri?
ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promissa iubebant.
hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
proximus ut viridante toro consederat herbae:
'Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
tantane tam patiens nullo certamine tolli
dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
nequiquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?'
ille sub haec: 'non laudis amor, nec gloria cessit
pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
si mihi, quae quondam fuerat, quaque inprobus iste
exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas,
haud equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
venissem, nec dona moror.' sic deinde locutus
in medium geminos inmani pondere caestus
proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
obstipuere animi: tantorum ingentia septem
terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat;
magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
tum senior tales referebat pectore voces:
'quid, si quis caestus ipsius et Herculis arma
vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat:
sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
his magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
temporibus geminis canebat sparsa senectus.
sed, si nostra Dares haec Troïus arma recusat,
idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;

solve metus; et tu Troianos exue caestus.'
haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum,
et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
exuit, atque ingens media consistit harena.
tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
et paribus palmas amborum innexuit armis.
constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt;
ille pedum melior motu fretusque iuventa,
hic membris et mole valens: sed tarda trementi
genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
multa viri nequiquam inter se vulnera iactant,
multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
dant sonitus; erratque aures et tempora circum
crebra manus, duro crepitant sub vulnere malae.
stat gravis Entellus nisuque inmotus eodem,
corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
aut montana sedet circum castella sub armis,
nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
arte locum, et variis adsultibus inritus urguet.
ostendit dextram insurgens Entellus et alte
extulit: ille ictum venientem a vertice velox
praevidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, et ultro
ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
it clamor caelo, primusque accurrit Acestes,
aequaevumque ab humo miserans attollit amicum.
at non tardatus casu neque territus heros
acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
tum pudor incendit vires et conscia virtus,

449 radicitus.

praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra:
nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
tum pater Aeneas procedere longius iras
et saevire animis Entellum haud passus acerbis;
sed finem inposuit pugnae, fessumque Dareta
eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
'infelix, quae tanta animum dementia cepit?
non vires alias conversaque numina sentis?
cede deo.' dixitque et proelia voce diremit.
ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
iactantemque utroque caput, crassumque cruorem
ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes,
ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
hic victor, superans animis tauroque superbus:
'nate dea, vosque haec,' inquit, 'cognoscite Teucri,
et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,
et qua servetis revocatum a morte Dareta.'
dixit, et adversi contra stetit ora iuvenci,
qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
libravit dextra media inter cornua caestus
arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
ille super tales effundit pectore voces:
'hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
persolvo: hic victor caestus artemque repono.'
  protinus Aeneas celeri certare sagitta
invitat, qui forte velint, et praemia dicit;
ingentique manu malum de nave Seresti
erigit, et volucrem traiecto in fune columbam,
quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
convenere viri, deiectamque aerea sortem
accepit galea; et primus clamore secundo

486 ponit. 491 primum.

Hyrtacidae ante omnes exit locus Hippocoontis;
quem modo navali Mnestheus certamine victor
consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva;
tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
in medios telum torsisti primus Achivos.
extremus galeaque ima subsedit Acestes,
ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem.
tum validis flexos incurvant viribus arcus
pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
primaque per caelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucres diverberat auras;
et venit, adversique infigitur arbore mali.
intremuit malus, timuitque exterrita pinnis
ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
ast ipsam miserandus avem contingere ferro
non valuit; nodos et vincula linea rupit,
quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
iam vacuo laetam caelo speculatus, et alis
plaudentem nigra figit sub nube columbam.
decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
aetheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
amissa solus palma superabat Acestes:
qui tamen aërias telum contendit in auras,
ostentans artemque pater arcumque sonantem.
hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
seraque terrifici cecinerunt omina vates.
namque volans liquidis in nubibus arsit harundo,
signavitque viam flammis, tenuesque recessit
consumpta in ventos: caelo ceu saepe refixa

520 contorsit. 522 subito.

transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
attonitis haesere animis superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
'sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
talibus auspiciis exsortem ducere honorem.
ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
ferre sui dederat monimentum et pignus amoris.'
sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
nec bonus Eurytion praelato invidit honori,
quamvis solus avem caelo deiecit ab alto.
proximus ingreditur donis qui vincula rupit;
extremus, volucri qui fixit harundine malum.
  at pater Aeneas, nondum certamine misso,
custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem;
'vade age, et Ascanio, si iam puerile paratum
agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
dic,' ait. ipse omnem longo decedere circo
infusum populum, et campos iubet esse patentes.
incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
frenatis lucent in equis; quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
pars leves umero pharetras; it pectore summo
flexilis obtorti per collum circulus auri.
tres equitum numero turmae, ternique vagantur
ductores; pueri bis seni quemque secuti
agmine partito fulgent paribusque magistris.
una acies iuvenum, ducit quam parvus ovantem

534 honores.

nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
portat equus bicolor maculis, vestigia primi
alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
extremus formaque ante omnes pulcher Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
esse sui dederat monimentum et pignus amoris:
cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
fertur equis.
excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidae, veterumque adgnoscunt ora parentum.
postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
lustravere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.
olli discurrere pares, atque agmina terni
diductis solvere choris, rursusque vocati
convertere vias infestaque tela tulere.
inde alios ineunt cursus aliosque recursus
adversi spatiis, alternosque orbibus orbes
inpediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis:
et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
parietibus textum caecis iter, ancipitemque
mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
falleret indeprensus et inremeabilis error:
haud alio Teucrum nati vestigia cursu
inpediunt, texuntque fugas et proelia ludo;
delphinum similes, qui per maria umida nando
Carpathium Libycumque secant luduntque per undas.
hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
rettulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes;

573 Trinacriae. Trinacrii. 581 deductis.

Albani docuere suos; hinc maxima porro
accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc pueri, Troianum dicitur agmen.
hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  hic primum fortuna fidem mutata novavit.
dm variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
nulli visa cito decurrit tramite virgo:
conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
desertosque videt portus classemque relictam.
at procul in sola secretae Troades acta
amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
pontum aspectabant flentes: 'heu, tot vada fessis,
et tantum superesse maris!' vox omnibus una.
urbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
ergo inter medias sese haud ignara nocendi
conicit, et faciemque deae vestemque reponit:
fit Beroë, Tmarii coniunx longaeva Dorycli,
cui genus et quondam nomen natique fuissent;
ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
'o miserae, quas non manus,' inquit, 'Achaica bello
traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
infelix! cui te exitio fortuna reservat?
septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa
sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
quis prohibet muros iacere, et dare civibus urbem?
o patria, et rapti nequiquam ex hoste Penates,
nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoënta, videbo?
quin agite et mecum infaustas exurite puppes.
nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago

ardentes dare visa faces: "hic quaerite Troiam;
hic domus est," inquit, "vobis." iam tempus agi res;
nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
Neptuno: deus ipse faces animumque ministrat.'
haec memorans prima infensum vi corripit ignem,
sublataque procul dextra conixa coruscat,
et iacit. arrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. hic una e multis quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
'non Beroë vobis, non haec Rhoeteïa, matres,
est Dorycli coniunx: divini signa decoris,
ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
qui vultus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
aegram, indignantem, tali quod sola careret
munere, nec meritos Anchisae inferret honores.'
haec effata.
at matres primo ancipites oculisque malignis
ambiguae spectare rates miserum inter amorem
praesentis terrae fatisque vocantia regna,
cum dea se paribus per caelum sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum:
tum vero attonitae monstris actaeque furore
conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
coniciunt. furit inmissis Vulcanus habenis
transtra per et remos et pictas abiete puppes.
nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
incensas perfert naves Eumelus, et ipsi
respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
primus et Ascanius, cursus ut laetus equestres
ducebat, sic acer equo turbata petivit
castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
'quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis,' inquit,
'heu miserae cives? non hostem inimicaque castra
Argivom, vestras spes uritis. en, ego vester
Ascanius!' galeam ante pedes proiecit inanem,

qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
ast illae diversa metu per litora passim
diffugiunt, silvasque et sicubi concava furtim
saxa petunt: piget incepti lucisque, suosque
mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
sed non idcirco flammae atque incendia vires
indomitas posuere: udo sub robore vivit
stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
est vapor, et toto descendit corpore pestis;
nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
tum pius Aeneas umeris abscindere vestem,
auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
'Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
respicit humanos, da flammam evadere classi
nunc, Pater, et tenues Teucrum res eripe leto.
vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.'
vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
ardua terrarum et campi; ruit aethere toto
turbidus imber aqua densisque nigerrimus Austris;
inplenturque super puppes; semusta madescunt
robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes,
quattuor amissis, servatae a peste carinae.
  at pater Aeneas, casu concussus acerbo,
nunc huc ingentes nunc illuc pectore curas
mutabat versans, Siculisne resideret arvis,
oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit, multaque insignem reddidit arte,—
hac responsa dabat, vel quae portenderet ira
magna deum, vel quae fatorum posceret ordo—
isque his Aenean solatus vocibus infit:
'nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur:

680 flammam. flamma. 706 haec *codd.*

quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
hunc cape consiliis socium et coniunge volentem;
huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
longaevosque senes ac fessas aequore matres,
et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
delige, et his habeant terris sine moenia fessi:
urbem appellabunt permisso nomine Acestam.'
  talibus incensus dictis senioris amici
tum vero in curas animo diducitur omnes.
et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
visa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito tales effundere voces:
'nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
care magis, nate, Iliacis exercite fatis,
imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,
defer in Italiam: gens dura atque aspera cultu
debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
infernas accede domos, et Averna per alta
congressus pete, nate, meos. non me inpia namque
Tartara habent, tristes umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla
nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, disces.
iamque vale: torquet medios nox umida cursus,
et me saevus equis Oriens adflavit anhelis.'
dixerat: et tenues fugit ceu fumus in auras.
Aeneas, 'quo deinde ruis? quo proripis?' inquit,
'quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?'
haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignes;
Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
farre pio et plena supplex veneratur acerra.

720 animum. 734 tristesve.

extemplo socios primumque arcessit Acesten,
et Iovis imperium et cari praecepta parentis
edocet, et quae nunc animo sententia constet.
haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
transcribunt urbi matres, populumque volentem
deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
robora navigiis, aptant remosque rudentesque,
exigui numero, sed bello vivida virtus.
interea Aeneas urbem designat aratro,
sortiturque domos; hoc Ilium, et haec loca Troiam
esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes,
indicitque forum, et patribus dat iura vocatis.
tum vicina astris Erycino in vertice sedes
fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
ac lucus late sacer additur Anchiseo.
iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
factus honos; placidi straverunt aequora venti,
creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
exoritur procurva ingens per litora fletus;
complexi inter se noctemque diemque morantur.
ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
visa maris facies et non tolerabile numen,
ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
tres Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
caedere deinde iubet, solvique ex ordine funem.
ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
proicit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
prosequitur surgens a puppi ventus euntes.
certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
at Venus interea Neptunum exercita curis
adloquitur, talesque effundit pectore questus:
'Iunonis gravis ira nec exsaturabile pectus

768 nomen.

cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes;
quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
nec Iovis imperio fatisve infracta quiescit.
non media de gente Phrygum exedisse nefandis
urbem odiis satis est, nec poenam traxe per omnem:
reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
insequitur. causas tanti sciat illa furoris.
ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
quam molem subito excierit: maria omnia caelo
miscuit, Aeoliis nequiquam freta procellis,
in regnis hoc ausa tuis.
per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
exussit foede puppes; et classe subegit
amissa socios ignotae linquere terrae.
quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.'
  tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
'fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
unde genus ducis. merui quoque; saepe furores
compressi et rabiem tantam caelique marisque.
nec minor in terris—Xanthum Simoëntaque testor—
Aeneae mihi cura tui. cum Troïa Achilles
exanimata sequens inpingeret agmina muris,
milia multa daret leto, gemerentque repleti
amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
structa meis manibus periurae moenia Troiae.
nunc quoque mens eadem perstat mihi: pelle timores.
tutus, quos optas, portus accedet Averni.
unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeres;
unum pro multis dabitur caput.'
his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
iungit equos auro genitor, spumantiaque addit

811 periturae.

frena feris, manibusque omnes effundit habenas:
caeruleo per summa levis volat aequora curru.
subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
sternitur aequor aquis; fugiunt vasto aethere nimbi.
tum variae comitum facies, inmania cete,
et senior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis:
laeva tenet Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesaee, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
his patris Aeneae suspensam blanda vicissim
gaudia pertemptant mentem; iubet ocius omnes
attolli malos, intendi bracchia velis.
una omnes fecere pedem, pariterque sinistros,
nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
cornua detorquentque: ferunt sua flamina classem.
princeps ante omnes densum Palinurus agebat
agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
iamque fere mediam caeli nox umida metam
contigerat; placida laxabant membra quiete
sub remis fusi per dura sedilia nautae;
cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
aëra dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
'Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
aequatae spirant aurae; datur hora quieti:
pone caput, fessosque oculos furare labori.
ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
'mene salis placidi vultum fluctusque quietos
ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam—quid enim?—fallacibus auris
et caeli totiens deceptus fraude sereni?'
talia dicta dabat, clavumque adfixus et haerens
nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.

821 equis. 829 remis. 851 et caelo, totiens.

ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
vique soporatum Stygia super utraque quassat
tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
vix primos inopina quies laxaverat artus :
et super incumbens cum puppis parte revulsa
cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
praecipitem, ac socios nequiquam saepe vocantem :
ipse volans tenues se sustulit ales ad auras.
currit iter tutum non setius aequore classis,
promissisque patris Neptuni interrita fertur.
iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
difficiles quondam, multorumque ossibus albos ;
tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant,
cum pater amisso fluitantem errare magistro
sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
multa gemens, casuque animum concussus amici :
'o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena !'

LIBER SEXTUS

Sɪᴄ fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
et tandem Euboïcis Cumarum adlabitur oris.
obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
ancora fundabat naves, et litora curvae
praetexunt puppes. iuvenum manus emicat ardens
litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
tecta rapit silvas, inventaque flumina monstrat.
at pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
antrum inmane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
  Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
praepetibus pinnis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
remigium alarum, posuitque inmania templa.
in foribus letum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae iussi—miserum!—septena quotannis
corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
contra elata mari respondet Gnosia tellus:
hic crudelis amor tauri, suppostaque furto

20 Androgei.

Pasiphaë, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae;
hic labor ille domus et inextricabilis error;
magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
caeca regens filo vestigia. tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
bis conatus erat casus effingere in auro;
bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
adforet, atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
praestiterit, totidem lectas de more bidentes.'
talibus adfata Aenean—nec sacra morantur
iussa viri—Teucros vocat alta in templa sacerdos.
  excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
ventum erat ad limen, cum virgo, 'poscere fata
tempus,' ait; 'deus, ecce, deus!' cui talia fanti
ante fores subito non vultus, non color unus,
non comptae mansere comae; sed pectus anhelum,
et rabie fera corda tument; maiorque videri
nec mortale sonans, adflata est numine quando
iam propiore dei. 'cessas in vota precesque,
Tros,' ait, 'Aenea, cessas? neque enim ante dehiscent
attonitae magna ora domus.' et talia fata
conticuit. gelidus Teucris per dura cucurrit
ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
'Phoebe, graves Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis derexti tela manusque
corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
tot maria intravi duce te penitusque repostas
Massylum gentes, praetentaque Syrtibus arva,

37 poscunt. 57 direxti *codd.*

iam tandem Italiae fugientes prendimus oras;
hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
gloria Dardaniae. tuque, o sanctissima vates,
praescia venturi, da—non indebita posco
regna meis fatis—Latio considere Teucros,
errantesque deos agitataque numina Troiae.
tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
instituam, festosque dies de nomine Phoebi.
te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
dicta meae genti, ponam lectosque sacrabo,
alma, viros. foliis tantum ne carmina manda,
ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.

at, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
bacchatur vates, magnum si pectore possit
excussisse deum: tanto magis ille fatigat
os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
ostia iamque domus patuere ingentia centum
sponte sua vatisque ferunt responsa per auras:
'o tandem magnis pelagi defuncte periclis—
sed terrae graviora manent: in regna Lavini
Dardanidae venient, mitte hanc de pectore curam,
sed non et venisse volent. bella, horrida bella,
et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno
usquam aberit; cum tu supplex in rebus egenis
quas gentes Italum aut quas non oraveris urbes!
causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris,
externique iterum thalami.
tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
qua tua te fortuna sinet. via prima salutis,

84 terra. 96 qua *Seneca.* quam *codd.*

quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.'
  talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
horrendas canit ambages antroque remugit,
obscuris vera involvens; ea frena furenti
concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt,
incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
o virgo, nova mi facies inopinave surgit;
omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
unum oro: quando hic inferni ianua regis
dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
ire ad conspectum cari genitoris et ora
contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.
illum ego per flammas et mille sequentia tela
eripui his umeris, medioque ex hoste recepi;
ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum
atque omnes pelagique minas caelique ferebat,
invalidus, vires ultra sortemque senectae.
quin, ut te supplex peterem, tua limina adirem,
idem orans mandata dabat. natique patrisque,
alma, precor, miserere, potes namque omnia, nec te
nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis.
si potuit Manes arcessere coniugis Orpheus,
Threïcia fretus cithara fidibusque canoris;
si fratrem Pollux alterna morte redemit,
itque reditque viam totiens—quid Thesea magnum,
quid memorem Alciden?—et mi genus ab Iove summo.'
  talibus orabat dictis arasque tenebat;
cum sic orsa loqui vates: 'sate sanguine divom,
Tros Anchisiade, facilis descensus Averno;
noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
hoc opus, hic labor est. pauci, quos aequus amavit
Iuppiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
dis geniti potuere. tenent media omnia silvae,

109 contingam. 115 et tua. 126 Averni.

Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
quod si tantus amor menti, si tanta cupido
bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano iuvat indulgere labori,
accipe, quae peragenda prius. latet arbore opaca
aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis
lucus, et obscuris claudunt convallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit: primo avulso non deficit alter
aureus, et simili frondescit virga metallo.
ergo alte vestiga oculis et rite repertum
carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
si te fata vocant: aliter non viribus ullis
vincere nec duro poteris convellere ferro.
praeterea iacet exanimum tibi corpus amici—
heu nescis!—totamque incestat funere classem,
dum consulta petis nostroque in limine pendes.
sedibus hunc refer ante suis et conde sepulchro.
duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
aspicies.' dixit, pressoque obmutuit ore.
  Aeneas maesto defixus lumina vultu
ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
eventus animo secum: cui fidus Achates
it comes et paribus curis vestigia figit.
multa inter sese vario sermone serebant,
quem socium exanimum vates, quod corpus humandum
diceret; atque illi Misenum in litore sicco,
ut venere, vident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
aere ciere viros Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
et lituo pugnas insignis obibat et hasta.

133 cupido est. 141 quis.

postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
addiderat socium, non inferiora secutus.
sed tum forte cava dum personat aequora concha,
demens, et cantu vocat in certamina divos,
aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
ergo omnes magno circum clamore fremebant,
praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae,
haud mora, festinant flentes aramque sepulchri
congerere arboribus caeloque educere certant.
itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum;
procumbunt piceae; sonat icta securibus ilex;
fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
nec non Aeneas opera inter talia primus
hortatur socios paribusque accingitur armis.
atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
aspectans silvam inmensam, et sic forte precatur:
'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
heu nimium de te vates, Misene, locuta est.'
vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
ipsa sub ora viri caelo venere volantes
et viridi sedere solo. tum maximus heros
maternas adgnoscit aves, laetusque precatur:
'este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
derigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus,
diva parens.' sic effatus vestigia pressit
observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
pascentes illae tantum prodire volando,
quantum acie possent oculi servare sequentum.
inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
tollunt se celeres liquidumque per aëra lapsae
sedibus optatis gemina super arbore sidunt,

177 sepulchro. 186 voce. 203 geminae.

discolor unde auri per ramos aura refulsit.
quale solet silvis brumali frigore viscum
fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
et croceo fetu teretes circumdare truncos:
talis erat species auri frondentis opaca
ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
corripit Aeneas extemplo avidusque refringit
cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
  nec minus interea Misenum in litore Teucri
flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
intexunt latera, et ferales ante cupressos
constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
pars calidos latices et aëna undantia flammis
expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt.
fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt,
purpureasque super vestes, velamina nota,
coniciunt. pars ingenti subiere feretro,
triste ministerium, et subiectam more parentum
aversi tenuere facem. congesta cremantur
turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
postquam collapsi cineres et flamma quievit,
reliquias vino et bibulam lavere favillam,
ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
idem ter socios pura circumtulit unda,
spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros, dixitque novissima verba.
at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
inponit, suaque arma viro remumque tubamque,
monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
  his actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
spelunca alta fuit vastoque inmanis hiatu,
scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
quam super haud ullae poterant inpune volantes

231 domos.

tendere iter pinnis: talis sese halitus atris
faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
[unde locum Grai dixerunt nomine Aornon.]
quattuor hīc primum nigrantes terga iuvencos
constituit, frontique invergit vina sacerdos;
et summas carpens media inter cornua saetas
ignibus inponit sacris, libamina prima,
voce vocans Hecaten, caeloque Ereboque potentem.
supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
succipiunt pateris. ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
tum Stygio regi nocturnas incohat aras,
et solida inponit taurorum viscera flammis,
pingue super oleum fundens ardentibus extis.
ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moveri
silvarum, visaeque canes ululare per umbram,
adventante dea. 'procul o, procul este, profani,'
conclamat vates, 'totoque absistite luco:
tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum;
nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.'
tantum effata, furens antro se inmisit aperto:
ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes,
et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
pandere res alta terra et caligine mersas.
ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
perque domos Ditis vacuas et inania regna:
quale per incertam lunam sub luce maligna
est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
Iuppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,

241 super. 254 superque. 273 primis.

pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas,
terribiles visu formae, Letumque, Labosque;
tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
vipereum crinem vittis innexa cruentis.
in medio ramos annosaque bracchia pandit
ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo
vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
multaque praeterea variarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant, Scyllaeque biformes,
et centumgeminus Briareus, ac belua Lernae
horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis umbrae.
corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas, strictamque aciem venientibus offert,
et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
admoneat volitare cava sub imagine formae,
inruat, et frustra ferro diverberet umbras.
  hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
turbidus hic caeno vastaque voragine gurges
aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
portitor has horrendus aquas et flumina servat
terribili squalore Charon: cui plurima mento
canities inculta iacet; stant lumina flamma;
sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
ipse ratem conto subigit velisque ministrat,
et ferruginea subvectat corpora cumba,
iam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
matres atque viri, defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
inpositique rogis iuvenes ante ora parentum:
quam multa in silvis autumni frigore primo

300 flammae.

lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
stabant orantes primi transmittere cursum,
tendebantque manus ripae ulterioris amore;
navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
ast alios longe submotos arcet harena.
Aeneas miratus enim motusque tumultu,
'dic,' ait, 'o virgo, quid vult concursus ad amnem?
quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?'
olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
'Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
di cuius iurare timent et fallere numen.
haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
centum errant annos volitantque haec litora circum;
tum demum admissi stagna exoptata revisunt.'
constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
multa putans, sortemque animi miseratus iniquam.
cernit ibi maestos et mortis honore carentes
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
quos simul a Troia ventosa per aequora vectos
obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
  ecce gubernator sese Palinurus agebat,
qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
exciderat puppi mediis effusus in undis.
hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra,
sic prior adloquitur: 'quis te, Palinure, deorum
eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
dic age. namque mihi, fallax haud ante repertus,
hoc uno responso animum delusit Apollo,

332 animo.

qui fore te ponto incolumem finesque canebat
venturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit,
dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
namque gubernaclum, multa vi forte revulsum,
cui datus haerebam custos cursusque regebam,
praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro
non ullum pro me tantum cepisse timorem,
quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
deficeret tantis navis surgentibus undis.
tres Notus hibernas inmensa per aequora noctes
vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
paulatim adnabam terrae; iam tuta tenebam,
ni gens crudelis madida cum veste gravatum
prensantemque uncis manibus capita aspera montis
ferro invasisset, praedamque ignara putasset.
nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
quod te per caeli iucundum lumen et auras,
per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
inice, namque potes, portusque require Velinos;
aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
ostendit—neque enim, credo, sine numine divom
flumina tanta paras Stygiamque innare paludem—
da dextram misero, et tecum me tolle per undas;
sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.'
talia fatus erat, coepit cum talia vates:
'unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies, ripamve iniussus adibis?
desine fata deum flecti sperare precando.
sed cape dicta memor, duri solacia casus:
nam tua finitimi, longe lateque per urbes
prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt,
et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent,
aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'

his dictis curae emotae, pulsusque parumper
corde dolor tristi; gaudet cognomine terrae.
ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda
per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
sic prior adgreditur dictis, atque increpat ultro:
'quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid venias, iam istinc, et comprime gressum.
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae;
corpora viva nefas Stygia vectare carina.
nec vero Alciden me sum laetatus euntem
accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque,
dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit
ipsius a solio regis, traxitque trementem;
hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
'nullae hic insidiae tales—absiste moveri—
nec vim tela ferunt: licet ingens ianitor antro
aeternum latrans exsangues terreat umbras;
casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
si te nulla movet tantae pietatis imago,
at ramum hunc'—aperit ramum, qui veste latebat—
'adgnoscas.' tumida ex ira tum corda residunt.
nec plura his. ille admirans venerabile donum
fatalis virgae, longo post tempore visum,
caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat.
inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
informi limo glaucaque exponit in ulva.

383 terra.

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
personat, adverso recubans inmanis in antro.
cui vates, horrere videns iam colla colubris,
melle soporatam et medicatis frugibus offam
obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
corripit obiectam, atque inmania terga resolvit
fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
occupat Aeneas aditum custode sepulto,
evaditque celer ripam inremeabilis undae.
continuo auditae voces, vagitus et ingens,
infantumque animae flentes in limine primo,
quos dulcis vitae exsortes et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
hos iuxta falso damnati crimine mortis.
nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes :
quaesitor Minos urnam movet ; ille silentum
conciliumque vocat vitasque et crimina discit.
proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
insontes peperere manu, lucemque perosi
proiecere animas. quam vellent aethere in alto
nunc et pauperiem et duros perferre labores !
fas obstat, tristique palus inamabilis unda
adligat, et noviens Styx interfusa coercet.
nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes Campi ; sic illos nomine dicunt.
hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
secreti celant calles et myrtea circum
silva tegit : curae non ipsa in morte relinquunt.
his Phaedram Procrimque locis, maestamque Eriphylen,
crudelis nati monstrantem vulnera, cernit,
Euadnenque, et Pasiphaën ; his Laodamia
it comes, et iuvenis quondam, nunc femina, Caeneus,
rursus et in veterem fato revoluta figuram.
inter quas Phoenissa recens a vulnere Dido
errabat silva in magna : quam Troïus heros,

438 fata obstant. tristis undae.

ut primum iuxta stetit adgnovitque per umbras
obscuram, qualem primo qui surgere mense
aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
'infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
venerat exstinctam, ferroque extrema secutam?
funeris heu tibi causa fui? per sidera iuro,
per superos, et si qua fides tellure sub ima est,
invitus, regina, tuo de litore cessi.
sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
imperiis egere suis; nec credere quivi
hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc est.'
talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
illa solo fixos oculos aversa tenebat;
nec magis incepto vultum sermone movetur,
quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
tandem corripuit sese, atque inimica refugit
in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
respondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
nec minus Aeneas, casu concussus iniquo,
prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.
  inde datum molitur iter. iamque arva tenebant
ultima, quae bello clari secreta frequentant.
hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago;
hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae, quos ille omnes longo ordine cernens
ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
tres Antenoridas, Cererique sacrum Polypheten,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
circumstant animae dextra laevaque frequentes.

476 lacrimans.

nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari
et conferre gradum et veniendi discere causas.
at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
ora manusque ambas, populataque tempora raptis
auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
vix adeo adgnovit pavitantem et dira tegentem
supplicia, et notis compellat vocibus ultro:
'Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
quis tam crudeles optavit sumere poenas?
cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
procubuisse super confusae stragis acervum.
tunc egomet tumulum Rhoeteo litore inanem
constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
conspicere et patria decedens ponere terra.'
ad quae Priamides: 'nihil o, tibi, amice, relictum;
omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
his mersere malis: illa haec monimenta reliquit.
namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo:
illa, chorum simulans, euantes orgia circum
ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
tum me confectum curis somnoque gravatum
infelix habuit thalamus, pressitque iacentem

495 videt et. 505 in litore. 516 alveo.

dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
egregia interea coniunx arma omnia tectis
emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit,
scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
et famam exstingui veterum sic posse malorum.
quid moror? inrumpunt thalamo; comes additur una
hortator scelerum Aeolides. di, talia Grais
instaurate, pio si poenas ore reposco.
sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
attulerint. pelagine venis erroribus actus,
an monitu divom? an quae te fortuna fatigat,
ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?'
hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
iam medium aetherio cursu traiecerat axem;
et fors omne datum traherent per talia tempus;
sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est:
'nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
exercet poenas et ad inpia Tartara mittit.'
Deiphobus contra: 'ne saevi, magna sacerdos;
discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
i decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.'
tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
moenia lata videt triplici circumdata muro;
quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
porta adversa ingens, solidoque adamante columnae,
vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare

524 amovet. 528 additus. 547 pressit.

verbera: tum stridor ferri, tractaeque catenae.
constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit:
'quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
urguentur poenis? quis tantus plangor ad auras?'
tum vates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
nulli fas casto sceleratum insistere limen;
sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
ipsa deum poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna,
castigatque auditque dolos subigitque fateri,
quae quis apud superos, furto laetatus inani,
distulit in seram commissa piacula mortem.
continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
intentans angues vocat agmina saeva sororum.
tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
panduntur portae. cernis, custodia qualis
vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
saevior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
fulmine deiecti, fundo volvuntur in imo:
hic et Aloïdas geminos, inmania vidi
corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
adgressi, superisque Iovem detrudere regnis.
vidi et crudeles dantem Salmonea poenas,
dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
quattuor hic invectus equis et lampada quassans
per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
at Pater omnipotens densa inter nubila telum
contorsit, non ille faces, nec fumea taedis

559 strepituque . . . haesit. 561 aures. 591 cursu.

lumina, praecipitemque inmani turbine adegit.
nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
porrigitur; rostroque inmanis vultur obunco
inmortale iecur tondens fecundaque poenis
viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
inminet adsimilis: lucent genialibus altis
aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
regifico luxu; Furiarum maxima iuxta
accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
pulsatusve parens, et fraus innexa clienti,
aut qui divitiis soli incubuere repertis,
nec partem posuere suis, quae maxima turba est,
quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
inpia, nec veriti dominorum fallere dextras,
inclusi poenam exspectant. ne quaere doceri
quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum
districti pendent; sedet aeternumque sedebit
infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes
admonet, et magna testatur voce per umbras:
"discite iustitiam moniti et non temnere divos."
vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
inposuit, fixit leges pretio atque refixit;
hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos:
ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti.
non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.'
haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
'sed iam age, carpe viam, et susceptum perfice munus.

post 601 *fortasse excidit versus.* 602 quo. 604 paternae.

adceleremus,' ait; 'Cyclopum educta caminis
moenia conspicio, atque adverso fornice portas,
haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'
dixerat, et pariter gressi per opaca viarum
corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
his demum exactis, perfecto munere divae,
devenere locos laetos et amoena virecta
Fortunatorum Nemorum sedesque beatas.
largior hic campos aether et lumine vestit
purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
pars in gramineis exercent membra palaestris,
contendunt ludo et fulva luctantur harena;
pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
obloquitur numeris septem discrimina vocum,
iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
magnanimi heroës, nati melioribus annis,
Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.
arma procul currusque virum miratur inanes.
stant terra defixae hastae, passimque soluti
per campos pascuntur equi. quae gratia currum
armorumque fuit vivis, quae cura nitentes
pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
conspicit, ecce, alios dextra laevaque per herbam
vescentes laetumque choro paeana canentes
inter odoratum lauri nemus, unde superne
plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
hic manus ob patriam pugnando vulnera passi,
quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
quique pii vates et Phoebo digna locuti,
inventas aut qui vitam excoluere per artes,
quique sui memores alios fecere merendo.
omnibus his nivea cinguntur tempora vitta,

630 ducta. 651 mirantur. 664 aliquos.

quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musaeum ante omnes—medium nam plurima turba
hunc habet, atque umeris exstantem suspicit altis—
'dicite, felices animae, tuque, optime vates:
quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.'
atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
'nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
riparumque toros et prata recentia rivis
incolimus. sed vos, si fert ita corde voluntas,
hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.'
dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
at pater Anchises penitus convalle virenti
inclusas animas superumque ad lumen ituras
lustrabat studio recolens, omnemque suorum
forte recensebat numerum carosque nepotes,
fataque fortunasque virum moresque manusque.
isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
effusaeque genis lacrimae, et vox excidit ore:
'venisti tandem, tuaque exspectata parenti
vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
nate, tua, et notas audire et reddere voces?
sic equidem ducebam animo rebarque futurum
tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
quas ego te terras et quanta per aequora vectum
accipio! quantis iactatum, nate, periclis!
quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!'
ille autem: 'tua me, genitor, tua tristis imago,
saepius occurrens, haec limina tendere adegit.
stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.'
sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum:
ter frustra comprensa manus effugit imago,
par levibus ventis volucrique simillima somno.

interea videt Aeneas in valle reducta
seclusum nemus et virgulta sonantia silvae,
Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem.
hunc circum innumerae gentes populique volabant;
ac velut in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt variis, et candida circum
lilia funduntur; strepit omnis murmure campus.
horrescit visu subito causasque requirit
inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
quive viri tanto complerint agmine ripas.
tum pater Anchises: 'animae, quibus altera fato
corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securos latices et longa oblivia potant.
has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
quo magis Italia mecum laetere reperta.'
'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
sublimes animas, iterumque in tarda reverti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?'
'dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo';
suscipit Anchises atque ordine singula pandit.
'principio caelum ac terras camposque liquentes
lucentemque globum Lunae Titaniaque astra
spiritus intus alit, totamque infusa per artus
mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
igneus est ollis vigor et caelestis origo
seminibus, quantum non noxia corpora tardant
terrenique hebetant artus moribundaque membra.
hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
quin et supremo cum lumine vita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes

704 silvis. 723 suspicit. 734 despiciunt *codd.* respiciunt *Serv.*

corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis, veterumque malorum
supplicia expendunt. aliae panduntur inanes
suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
quisque suos patimur Manes; exinde per amplum
mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus,
donec longa dies, perfecto temporis orbe,
concretam exemit labem, purumque reliquit
aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
scilicet inmemores supera ut convexa revisant
rursus et incipiant in corpora velle reverti.'
  dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
conventus trahit in medios, turbamque sonantem,
et tumulum capit, unde omnes longo ordine posset
adversos legere et venientum discere vultus.
'nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
inlustres animas nostrumque in nomen ituras,
expediam dictis, et te tua fata docebo.
ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles;
quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
educet silvis regem regumque parentem;
unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
qui iuvenes! quantas ostentant, aspice, vires,
atque umbrata gerunt civili tempora quercu!

747 aurae *codd.*

Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?
quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
unus qui nobis cunctando restituis rem.
excudent alii spirantia mollius aera,
credo equidem, vivos ducent de marmore vultus,
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio, et surgentia sidera dicent:
tu regere imperio populos, Romane, memento—
hae tibi erunt artes—pacisque inponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.'
  sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
'aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
atque hic Aeneas, una namque ire videbat
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
sed frons laeta parum, et deiecto lumina vultu:
'quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso!
sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.'
tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:
'o nate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
esse sinent. nimium vobis Romana propago
visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
funera, cum tumulum praeterlabere recentem!
nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
in tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
ullo se tantum tellus iactabit alumno.
heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
dextera! non illi se quisquam inpune tulisset

852 paci *codd.* pacis *Serv.*

obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
heu, miserande puer, si qua fata aspera rumpas!
tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis
purpureos spargam flores, animamque nepotis
his saltem adcumulem donis, et fungar inani
munere.' sic tota passim regione vagantur
aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
quae postquam Anchises natum per singula duxit,
incenditque animum famae venientis amore,
exin bella viro memorat, quae deinde gerenda,
Laurentesque docet populos urbemque Latini,
et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.
his ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
ille viam secat ad naves, sociosque revisit;
tum se ad Caietae recto fert litore portum.
ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

LIBER SEPTIMUS

Tu quoque litoribus nostris, Aeneïa nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti ;
et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
at pius exsequiis Aeneas rite solutis,
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem, nec candida cursus
luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae,
dives inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
arguto tenues percurrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi
saevire, ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
quae ne monstra pii paterentur talia Troës
delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
  iamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto

4 signant. 13 nocturno in lumine.

Aurora in roseis fulgebat lutea bigis :
cum venti posuere, omnisque repente resedit
flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
verticibus rapidis et multa flavus harena,
in mare prorumpit ; variae circumque supraque
adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
aethera mulcebant cantu lucoque volabant.
flectere iter sociis terraeque advertere proras
imperat, et laetus fluvio succedit opaco.
  nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
tu vatem, tu, diva, mone. dicam horrida bella,
dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo ;
maius opus moveo. rex arva Latinus et urbes
iam senior longa placidas in pace regebat.
hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
accipimus ; Fauno Picus pater ; isque parentem
te, Saturne, refert ; tu sanguinis ultimus auctor.
filius huic fato divom prolesque virilis
nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.
sola domum et tantas servabat filia sedes,
iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia ; petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniunx
adiungi generum miro properabat amore ;
sed variis portenta deum terroribus obstant.
laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
sacra comam, multosque metu servata per annos,
quam pater inventam, primas cum conderet arces,
ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,

Laurentesque ab ea nomen posuisse colonis.
huius apes summum densae—mirabile dictu—
stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis
examen subitum ramo frondente pependit.
continuo vates, 'externum cernimus,' inquit,
'adventare virum, et partes petere agmen easdem
partibus ex isdem, et summa dominarier arce.'
praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
et iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
regalesque accensa comas, accensa coronam
insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
namque fore inlustrem fama fatisque canebant
ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
at rex sollicitus monstris oracula Fauni,
fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
in dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
cum tulit, et caesarum ovium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis, somnosque petivit,
multa modis simulacra videt volitantia miris,
et varias audit voces, fruiturque deorum
colloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.
hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
centum lanigeras mactabat rite bidentes,
atque harum effultus tergo stratisque iacebat
velleribus: subita ex alto vox reddita luco est:
'ne pete conubiis natam sociare Latinis,
o mea progenies, thalamis neu crede paratis;
externi venient generi, qui sanguine nostrum

84 saevum. 98 veniunt.

nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.'
haec responsa patris Fauni monitusque silenti
nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
sed circum late volitans iam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
gramineo ripae religavit ab aggere classem.
  Aeneas primique duces et pulcher Iulus
corpora sub ramis deponunt arboris altae,
instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
subiciunt epulis—sic Iuppiter ille monebat—
et Cereale solum pomis agrestibus augent.
consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
et violare manu malisque audacibus orbem
fatalis crusti, patulis nec parcere quadris,
'heus, etiam mensas consumimus!' inquit Iulus;
nec plura adludens. ea vox audita laborum
prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
continuo, 'salve fatis mihi debita tellus,
vosque,' ait, 'o fidi Troiae salvete Penates.
hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque—
nunc repeto—Anchises fatorum arcana reliquit:
"cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
accisis coget dapibus consumere mensas,
tum sperare domos defessus ibique memento
prima locare manu molirique aggere tecta."
haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
exitiis positura modum.
quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
vestigemus, et a portu diversa petamus.
nunc pateras libate Iovi, precibusque vocate

110 ipse. 128 manebant.

Anchisen genitorem et vina reponite mensis.'
sic deinde effatus frondenti tempora ramo
inplicat, et Geniumque loci primamque deorum
Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine Matrem
invocat, et duplices caeloque Ereboque parentes.
hic Pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
advenisse diem, quo debita moenia condant.
certatim instaurant epulas, atque omine magno
crateras laeti statuunt et vina coronant.

postera cum prima lustrabat lampade terras
orta dies, urbem et fines et litora gentis
diversi explorant; haec fontis stagna Numici,
hunc Thybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
centum oratores augusta ad moenia regis
ire iubet, ramis velatos Palladis omnes,
donaque ferre viro pacemque exposcere Teucris.
haud mora, festinant iussi rapidisque feruntur
passibus. ipse humili designat moenia fossa,
moliturque locum primasque in litore sedes,
castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
iamque iter emensi turres ac tecta Latinorum
ardua cernebant iuvenes muroque subibant.
ante urbem pueri et primaevo flore iuventus
exercentur equis domitantque in pulvere currus,
aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
cum praevectus equo longaevi regis ad aures
nuntius ingentes ignota in veste reportat
advenisse viros. ille intra tecta vocari
imperat, et solio medius consedit avito.

161 murosque.

tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
horrendum silvis et religione parentum.
hic sceptra accipere et primos attollere fasces
regibus omen erat; hoc illis curia templum,
hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
perpetuis soliti patres considere mensis.
quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
multaque praeterea sacris in postibus arma,
captivi pendent currus curvaeque secures,
et cristae capitum et portarum ingentia claustra,
spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equum domitor; quem capta cupidine coniunx
aurea percussum virga versumque venenis
fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
tali intus templo divom patriaque Latinus
sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
atque haec ingressis placido prior edidit ore:
'dicite, Dardanidae—neque enim nescimus et urbem
et genus, auditique advertitis aequore cursum—
quid petitis? quae causa rates aut cuius egentes
litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
sive errore viae seu tempestatibus acti,
qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
sponte sua veterisque dei se more tenentem.
atque equidem memini—fama est obscurior annis—

175 haec. 182 Martia qui.

Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes,
Threïciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
aurea nunc solio stellantis regia caeli
accipit, et numerum divorum altaribus auget.'
  dixerat; et dicta Ilioneus sic voce secutus:
'rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
atra subegit hiemps vestris succedere terris,
nec sidus regione viae litusve fefellit;
consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
adferimur, pulsi regnis, quae maxima quondam
extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
ab Iove principium generis; Iove Dardana pubes
gaudet avo; rex ipse Iovis de gente suprema,
Troïus Aeneas, tua nos ad limina misit.
quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
audiit, et si quem tellus extrema refuso
submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
non erimus regno indecores, nec vestra feretur
fama levis, tantique abolescet gratia facti,
nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
fata per Aeneae iuro dextramque potentem,
sive fide seu quis bello est expertus et armis;
multi nos populi, multae—ne temne, quod ultro
praeferimus manibus vittas ac verba precantia—
et petiere sibi et voluere adiungere gentes.
sed nos fata deum vestras exquirere terras
imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus;
huc repetit iussisque ingentibus urguet Apollo

207 penetravit. 237 precantum.

Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
dat tibi praeterea fortunae parva prioris
munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.'
  talibus Ilionei dictis defixa Latinus
obtutu tenet ora, soloque inmobilis haeret,
intentos volvens oculos. nec purpura regem
picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantum,
quantum in conubio natae thalamoque moratur;
et veteris Fauni volvit sub pectore sortem:
hunc illum fatis externa ab sede profectum
portendi generum, paribusque in regna vocari
auspiciis; huic progeniem virtute futuram
egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
tandem laetus ait: 'di nostra incepta secundent,
auguriumque suum! dabitur, Troiane, quod optas;
munera nec sperno. non vobis, rege Latino,
divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
si iungi hospitio properat sociusque vocari,
adveniat, vultus neve exhorrescat amicos.
pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni.
vos contra regi mea nunc mandata referte.
est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
monstra sinunt; generos externis adfore ab oris—
hoc Latio restare canunt—qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.'
haec effatus, equos numero pater eligit omni:
stabant ter centum nitidi in praesepibus altis:
omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
instratos ostro alipedes pictisque tapetis;

264 sociusve.

aurea pectoribus demissa monilia pendent ;
tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
absenti Aeneae currum geminosque iugales,
semine ab aetherio, spirantes naribus ignem,
illorum de gente, patri quos daedala Circe
supposita de matre nothos furata creavit.
talibus Aeneadae donis dictisque Latini
sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
saeva Iovis coniunx, aurasque invecta tenebat,
et laetum Aeneam classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
moliri iam tecta videt, iam fidere terrae ;
deseruisse rates. stetit acri fixa dolore.
tum quassans caput haec effundit pectore dicta :
'heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
fata Phrygum ! num Sigeis occumbere campis,
num capti potuere capi ? num incensa cremavit
Troia viros ? medias acies mediosque per ignes
invenere viam. at, credo, mea numina tandem
fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi ;
quin etiam patria excussos infesta per undas
ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
absumptae in Teucros vires caelique marisque.
quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
profuit ? optato conduntur Thybridis alveo,
securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
inmanem Lapithum valuit ; concessit in iras
ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae ;
quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem ?
ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
vincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt
magna satis, dubitem haud equidem inplorare quod usquam est.

288 longo. 307 Lapithis . . . Calydone merente. 310 vincar.

flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
at trahere, atque moras tantis licet addere rebus:
at licet amborum populos exscindere regum.
hac gener atque socer coëant mercede suorum.
sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo,
et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
Cisseïs praegnans ignes enixa iugales;
quin idem Veneri partus suus et Paris alter,
funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.'
  haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
'hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
hanc operam, ne noster honos infractave cedat
fama loco, neu conubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere fines.
tu potes unanimos armare in proelia fratres,
atque odiis versare domos; tu verbera tectis
funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
disice compositam pacem, sere crimina belli;
arma velit poscatque simul rapiatque iuventus.'
  exin Gorgoneïs Allecto infecta venenis
principio Latium et Laurentis tecta tyranni
celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
conicit, inque sinum praecordia ad intima subdit,
quo furibunda domum monstro permisceat omnem.

ille inter vestes et levia pectora lapsus
volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
vipeream inspirans animam; fit tortile collo
aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
innectitque comas, et membris lubricus errat.
ac dum prima lues udo sublapsa veneno
pertemptat sensus atque ossibus inplicat ignem,
necdum animus toto percepit pectore flammam,
mollius, et solito matrum de more, locuta est,
multa super nata lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
'exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
o genitor? nec te miseret nataeque tuique?
nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
perfidus, alta petens, abducta virgine, praedo?
at non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor,
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes?
quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
et consanguineo totiens data dextera Turno?
si gener externa petitur de gente Latinis,
idque sedet, Faunique premunt te iussa parentis,
omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediaeque Mycenae.'
his ubi nequiquam dictis experta Latinum
contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
serpentis furiale malum, totamque pererrat,
tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
inmensam sine more furit lymphata per urbem:
ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
quem pueri magno in gyro vacua atria circum
intenti ludo exercent; ille actus habena
curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
inpubesque manus, mirata volubile buxum;
dant animos plagae: non cursu segnior illo
per medias urbes agitur populosque feroces.

351 spirans. 370 poscere.

quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
maius adorta nefas, maioremque orsa furorem,
evolat, et natam frondosis montibus abdit,
quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur,
euhoe, Bacche, fremens, solum te virgine dignum
vociferans: etenim molles tibi sumere thyrsos,
te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
fama volat, furiisque accensas pectore matres
idem omnes simul ardor agit, nova quaerere tecta.
deseruere domos, ventis dant colla comasque;
ast aliae tremulis ululatibus aethera complent,
pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
sanguineam torquens aciem, torvumque repente
clamat: 'io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
si qua piis animis manet infelicis Amatae
gratia, si iuris materni cura remordet,
solvite crinales vittas, capite orgia mecum.'
talem inter silvas, inter deserta ferarum,
reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
postquam visa satis primos acuisse furores,
consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneïs Danaë fundasse colonis,
praecipiti delata Noto. locus Ardea quondam
dictus avis, et nunc magnum manet Ardea nomen;
sed fortuna fuit. tectis hic Turnus in altis
iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
exuit; in vultus sese transformat aniles,
et frontem obscenam rugis arat; induit albos
cum vitta crines; tum ramum innectit olivae:
fit Calybe, Iunonis anus templique sacerdos,
et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:

391 choros. 412 tenet.

'Turne, tot incassum fusos patiere labores,
et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
i nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
quare age, et armari pubem portisque moveri.
laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
consedere, duces pictasque exure carinas.
caelestum vis magna iubet. rex ipse Latinus,
ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.'
hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
ore refert: 'classes invectas Thybridis undam,
non, ut rere, meas effugit nuntius aures;
ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
inmemor est nostri.
sed te victa situ verique effeta senectus,
o mater, curis nequiquam exercet, et arma
regum inter falsa vatem formidine ludit.
cura tibi divom effigies et templa tueri;
bella viri pacemque gerent, quis bella gerenda.'
talibus Allecto dictis exarsit in iras.
at iuveni oranti subitus tremor occupat artus;
deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydris,
tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
reppulit, et geminos erexit crinibus angues,
verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
'en, ego, victa situ, quam veri effeta senectus
arma inter regum falsa formidine ludit;
respice ad haec; adsum dirarum ab sede sororum;
bella manu letumque gero.'
sic effata facem iuveni coniecit, et atro

430 iube. 436 alveo. 444 gerant.

lumine fumantes fixit sub pectore taedas.
olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
perfundit toto proruptus corpore sudor.
arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
saevit amor ferri et scelerata insania belli,
ira super: magno veluti cum flamma sonore
virgea suggeritur costis undantis aëni,
exsultantque aestu latices; furit intus aquai
fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
ergo iter ad regem polluta pace Latinum
indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
certatim sese Rutuli exhortantur in arma:
hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
arte nova speculata locum, quo litore pulcher
insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
obicit, et noto nares contingit odore,
ut cervum ardentes agerent: quae prima laborum
causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
nutribant Tyrrheusque pater, cui regia parent
armenta, et lati custodia credita campi.
adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
mollibus intexens ornabat cornua sertis,
pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
ille, manum patiens mensaeque adsuetus herili,
errabat silvis rursusque ad limina nota
ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.

459 perfudit. 464 aquae vis. 485 Tyrrhus. 486 late.

hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
commovere canes, fluvio cum forte secundo
deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo derexit spicula cornu;
nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.
saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
successitque gemens stabulis, questuque cruentus
atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
olli—pestis enim tacitis latet aspera silvis—
inprovisi adsunt, hic torre armatus obusto,
stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
rimanti, telum ira facit. vocat agmina Tyrrheus,
quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
scindebat, rapta spirans inmane securi.
at saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; qua protinus omne
contremuit nemus et silvae insonuere profundae.
audiit et Triviae longe lacus; audiit amnis
sulpurea Nar albus aqua fontesque Velini,
et trepidae matres pressere ad pectora natos.
tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
dira dedit, raptis concurrunt undique telis
indomiti agricolae; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
derexere acies. non iam certamine agresti,
stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
fluctus uti primo coepit cum albescere vento,

502 replevit. 514 incendit. 528 ponto.

paulatim sese tollit mare, et altius undas
erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almo
sternitur; haesit enim sub gutture vulnus, et udae
vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam;
corpora multa virum circa, seniorque Galaesus,
dum paci medium se offert, iustissimus unus
qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
quinque greges illi balantum, quina redibant
armenta, et terram centum vertebat aratris.

atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
inbuit et primae commisit funera pugnae,
deserit Hesperiam, et caeli conversa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
'en, perfecta tibi bello discordia tristi;
dic in amicitiam coëant, et foedera iungant.
quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas;
finitimas in bella feram rumoribus urbes,
accendamque animos insani Martis amore,
undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.'
tum contra Iuno: 'terrorum et fraudis abunde est.
stant belli causae; pugnatur comminus armis.
quae fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
talia coniugia et tales celebrent hymenaeos
egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
te super aetherias errare licentius auras
haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
cede locis. ego, si qua super fortuna laborum est,
ipsa regam.' tales dederat Saturnia voces;
illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
est locus Italiae medio sub montibus altis,
nobilis et fama multis memoratus in oris,

543 convexa. 547 quando equidem.

Ampsancti valles ; densis hunc frondibus atrum
urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys,
invisum numen, terras caelumque levabat.
  nec minus interea extremam Saturnia bello
inponit regina manum. ruit omnis in urbem
pastorum ex acie numerus, caesosque reportant
Almonem puerum, foedatique ora Galaesi ;
inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine caedis et igni
terrorem ingeminat : Teucros in regna vocari ;
stirpem admisceri Phrygiam ; se limine pelli.
tum, quorum attonitae Baccho nemora avia matres
insultant thiasis,—neque enim leve nomen Amatae—
undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
contra fata deum, perverso numine poscunt.
certatim regis circumstant tecta Latini ;
ille velut pelagi rupes inmota resistit,
ut pelagi rupes magno veniente fragore,
quae sese, multis circum latrantibus undis,
mole tenet ; scopuli nequiquam et spumea circum
saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
consilium, et saevae nutu Iunonis eunt res,
multa deos aurasque pater testatus inanes,
'frangimur heu fatis,' inquit, 'ferimurque procella !
ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
o miseri. te, Turne, nefas, te triste manebit
supplicium, votisque deos venerabere seris.
nam mihi parta quies, omnisque in limine portus ;
funere felici spolior.' nec plura locutus
saepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

577 ignis. 593 testatur

mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa:
sunt geminae Belli portae—sic nomine dicunt—
religione sacrae et saevi formidine Martis;
centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
robora, nec custos absistit limine Ianus.
has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
insignis reserat stridentia limina consul;
ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
more iubebatur tristesque recludere portas.
abstinuit tactu pater, aversusque refugit
foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
tum regina deum caelo delapsa morantes
inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
belli ferratos rumpit Saturnia postes.
ardet inexcita Ausonia atque inmobilis ante:
pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
pars leves clipeos et spicula lucida tergent
arvina pingui subiguntque in cote secures;
signaque ferre iuvat sonitusque audire tubarum.
quinque adeo magnae positis incudibus urbes
tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
umbonum crates; alii thoracas aēnos
aut leves ocreas lento ducunt argento.
vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
classica iamque sonant; it bello tessera signum.

hic galeam tectis trepidus rapit ; ille frementes
ad iuga cogit equos ; clipeumque auroque trilicem
loricam induitur, fidoque accingitur ense.
pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
qui bello exciti reges, quae quemque secutae
complerint campos acies, quibus Itala iam tum
floruerit terra alma viris, quibus arserit armis ;
et meministis enim, divae, et memorare potestis ;
ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor divom Mezentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
post hos insignem palma per gramina currum
victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
pulcher Aventinus ; clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus Hydram ;
collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
furtivum partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
Geryone exstincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
pila manu saevosque gerunt in bella dolones,
et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
ipse pedes, tegimen torquens inmane leonis,
terribili inpexum saeta, cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat,
horridus, Herculeoque umeros innexus amictu.
tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus,

638 trementes. 642 acciti.

et primam ante aciem densa inter tela feruntur;
ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem
inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. hunc legio late comitatur agrestis;
quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos dives Anagnia pascit,
quos, Amasene pater. non illis omnibus arma
nec clipei currusve sonant. pars maxima glandes
liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero.
at Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
ibant aequati numero, regemque canebant:
ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
cum sese e pastu referunt et longa canoros
dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.
nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
ecce, Sabinorum prisco de sanguine magnum
agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.

una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae;
qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae;
qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Ortinae classes populique Latini,
quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
saevus ubi Orion hibernis conditur undis;
vel cum sole novo densae torrentur aristae,
aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
curru iungit Halesus equos, Turnoque feroces
mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
aequora; quique Cales linquunt, amnisque vadosi
accola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis
tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
laevas caetra tegit; falcati comminus enses.
nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
iam senior; patriis sed non et filius arvis
contentus late iam tum dicione premebat
Sarrastes populos et quae rigat aequora Sarnus,
quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celemnae,
et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
et te montosae misere in proelia Nersae,

737 tenebat. 738 qua.

Ufens, insignem fama et felicibus armis ;
horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
venatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
armati terram exercent, semperque recentes
convectare iuvat praedas et vivere rapto.
  quin et Marruvia venit de gente sacerdos,
fronde super galeam et felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
vipereo generi et graviter spirantibus hydris
spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
mulcebatque iras et morsus arte levabat.
sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
evaluit, neque eum iuvere in vulnera cantus
somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
te liquidi flevere lacus.
  ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
eductum Egeriae lucis umentia circum
litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
occiderit patriasque explerit sanguine poenas
turbatis distractus equis, ad sidera rursus
aetheria et superas caeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
ipse repertorem medicinae talis et artis
fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
at Trivia Hippolytum secretis alma recondit
sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat,
solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
cornipedes arcentur equi, quod litore currum
et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.

757 vulnere.   773 Poenigenam.

filius ardentes haud setius aequore campi
exercebat equos curruque in bella ruebat.
ipse inter primos praestanti corpore Turnus
vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignes,
tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
at levem clipeum sublatis cornibus Io
auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
argumentum ingens, et custos virginis Argus,
caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
agmina densentur campis, Argivaque pubes
Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani,
et Sacranae acies et picti scuta Labici;
qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;
qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
quaerit iter valles atque in mare conditur Ufens.
hos super advenit Volsca de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentes aere catervas,
bellatrix, non illa colo calathisve Minervae
femineas adsueta manus, sed proelia virgo
dura pati, cursuque pedum praevertere ventos.
illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina, nec teneras cursu laesisset aristas;
vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
ferret iter, celeres nec tingueret aequore plantas.
illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
attonitis inhians animis, ut regius ostro
velet honos leves umeros, ut fibula crinem
auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

LIBER OCTAVUS

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu,
utque acres concussit equos, utque inpulit arma,
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saevitque iuventus
effera. ductores primi Messapus et Ufens
contemptorque deum Mezentius undique cogunt
auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium, et Latio consistere Teucros,
advectum Aenean classi, victosque Penates
inferre, et fatis regem se dicere posci,
edoceat, multasque viro se adiungere gentes
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi
quam Turno regi aut regi apparere Latino.
  talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta videns magno curarum fluctuat aestu,
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
in partesque rapit varias, perque omnia versat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
sole repercussum aut radiantis imagine Lunae,
omnia pervolitat late loca, iamque sub auras
erigitur summique ferit laquearia tecti.
nox erat, et terras animalia fessa per omnes

10 considere.

alituum pecudumque genus sopor altus habebat :
cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
procubuit seramque dedit per membra quietem.
huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
visus ; eum tenuis glauco velabat amictu
carbasus, et crines umbrosa tegebat harundo ;
tum sic adfari, et curas his demere dictis :
'o sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
hic tibi certa domus, certi—ne absiste—Penates ;
neu belli terrere minis ; tumor omnis et irae
concessere deum.
iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
triginta capitum fetus enixa, iacebit,
alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
[hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,]
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
haud incerta cano. nunc qua ratione quod instat
expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem
Pallantis proavi de nomine Pallanteum :
hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina ;
hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
adversum remis superes subvectus ut amnem.
surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
supplicibus supera votis. mihi victor honorem
persolves. ego sum, pleno quem flumine cernis

50 expediam. 56 foedere.

stringentem ripas et pinguia culta secantem,
caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.'
  dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
ima petens ; nox Aenean somnusque reliquit.
surgit, et, aetherii spectans orientia solis
lumina, rite cavis undam de flumine palmis
sustinet, ac tales effundit ad aethera voces :
'Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,
tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
accipite Aenean, et tandem arcete periclis.
quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
semper honore meo, semper celebrabere donis,
corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum :
adsis o tantum, et propius tua numina firmes.'
sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
remigioque aptat ; socios simul instruit armis.
  ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
candida per silvam cum fetu concolor albo
procubuit viridique in litore conspicitur sus :
quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Iuno,
mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
labitur uncta vadis abies ; mirantur et undae,
miratur nemus insuetum fulgentia longe
scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
olli remigio noctemque diemque fatigant,
et longos superant flexus, variisque teguntur
arboribus, viridesque secant placido aequore silvas.

75 tenent. 90 peragunt. Rumone (=Tiberi).

sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
cum muros arcemque procul ac rara domorum
tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
aequavit, tum res inopes Euandrus habebat.
ocius advertunt proras, urbique propinquant.
  forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
una omnes iuvenum primi pauperque senatus
tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
ut celsas videre rates atque inter opacum
adlabi nemus et tacitis incumbere remis,
terrentur visu subito cunctique relictis
consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas
sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
et procul e tumulo: 'iuvenes, quae causa subegit
ignotas temptare vias? quo tenditis?' inquit,
'qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?'
tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
'Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
Dardaniae venisse duces socia arma rogantes.'
obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
'egredere o quicumque es,' ait, 'coramque parentem
adloquere, ac nostris succede Penatibus hospes':
excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
progressi subeunt luco fluviumque relinquunt.
  tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
'optime Graiugenum, cui me Fortuna precari
et vitta comptos voluit praetendere ramos;
non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas,
quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
sed mea me virtus et sancta oracula divom, 131
cognatique patres, tua terris didita fama,

121 perculsus.

coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus,
advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
edidit, aetherios umero qui sustinet orbes.
vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
his fretus non legatos neque prima per artem
temptamenta tui pepigi; me, me ipse meumque
obieci caput et supplex ad limina veni.
gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
insequitur; nos si pellant, nihil abfore credunt
quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant,
et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
accipe daque fidem: sunt nobis fortia bello
pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.'
  dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
tum sic pauca refert: 'ut te, fortissime Teucrum,
accipio adgnoscoque libens! ut verba parentis
et vocem Anchisae magni vultumque recordor!
nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos invisere fines.
tum mihi prima genas vestibat flore iuventas,
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises. mihi mens iuvenali ardebat amore
compellare virum, et dextrae coniungere dextram:
accessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas.

140 creditis. 147 adfore. 167 intertexto.

ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra,
et lux cum primum terris se crastina reddet,
auxilio laetos dimittam opibusque iuvabo.
interea sacra haec, quando huc venistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate faventes
nobiscum, et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'
  haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
praecipuumque toro et villosi pelle leonis
accipit Aenean solioque invitat acerno.
tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
viscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.
vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
  postquam exempta fames et amor compressus edendi,
rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis,
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
vana superstitio veterumque ignara deorum
inposuit; saevis, hospes Troiane, periclis
servati facimus meritosque novamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
disiectae procul ut moles, desertaque montis
stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat,
solis inaccessam radiis; semperque recenti
caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
ora virum tristi pendebant pallida tabo.
huic monstro Vulcanus erat pater; illius atros
ore vomens ignes magna se mole ferebat.
attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium adventumque dei. nam maximus ultor,
tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
ingentes, vallemque boves amnemque tenebant.

194 tegebat.

at furiis Caci mens effera, ne quid inausum
aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
avertit, totidem forma superante iuvencas:
atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
cauda in speluncam tractos versisque viarum
indiciis raptos saxo occultabat opaco.
quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea, cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boves, atque omne querellis
inpleri nemus, et colles clamore relinqui.
reddidit una boum vocem vastoque sub antro
mugiit et Caci spem custodita fefellit.
hic vero Alcidae furiis exarserat atro
felle dolor; rapit arma manu nodisque gravatum
robur, et aërii cursu petit ardua montis.
tum primum nostri Cacum videre timentem
turbatumque oculis; fugit ilicet ocior Euro
speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
pendebat, fultosque emuniit obice postes,
ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
dentibus infrendens. ter totum fervidus ira
lustrat Aventini montem; ter saxea temptat
limina nequiquam; ter fessus valle resedit.
stabat acuta silex, praecisis undique saxis
speluncae dorso insurgens, altissima visu,
dirarum nidis domus opportuna volucrum.
hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem
dexter in adversum nitens concussit, et imis
avulsam solvit radicibus; inde repente
inpulit; inpulsu quo maximus intonat aether,
dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.

212 quaerentes. 221 aetherii. 223 oculi. 239 insonat.

at specus et Caci detecta apparuit ingens
regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
infernas reseret sedes et regna recludat
pallida, dis invisa, superque inmane barathrum
cernatur, trepident inmisso lumine Manes.
ergo insperata deprensum luce repente
inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
desuper Alcides telis premit, omniaque arma
advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
ille autem, neque enim fuga iam super ulla pericli,
faucibus ingentem fumum—mirabile dictu—
evomit involvitque domum caligine caeca,
prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
corripit in nodum complexus, et angit inhaerens
elisos oculos et siccum sanguine guttur.
panditur extemplo foribus domus atra revulsis,
abstractaeque boves abiurataeque rapinae
caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo
terribiles oculos, vultum, villosaque saetis
pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignes.
ex illo celebratus honos, laetique minores
servavere diem, primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri.
hanc aram luco statuit, quae Maxima semper
dicetur nobis, et erit quae maxima semper.
quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudum
cingite fronde comas et pocula porgite dextris,
communemque vocate deum, et date vina volentes.'
dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra

247 deprensum in. 251 pericli est. 257 iniecit.

velavitque comas foliisque innexa pependit,
et sacer inplevit dextram scyphus. ocius omnes
in mensam laeti libant divosque precantur.
devexo interea propior fit Vesper Olympo:
iamque sacerdotes primusque Potitius ibant
pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
instaurant epulas, et mensae grata secundae
dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
tum Salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt evincti tempora ramis;
hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
monstra manu geminosque premens eliserit angues;
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,
pertulerit. 'tu nubigenas, invicte, bimembres
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento;
nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus
arduus arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
salve, vera Iovis proles, decus addite divis,
et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.'
talia carminibus celebrant; super omnia Caci
speluncam adiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
exin se cuncti divinis rebus ad urbem
perfectis referunt. ibat rex obsitus aevo,
et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
ingrediens, varioque viam sermone levabat.
miratur facilesque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis, et singula laetus
exquiritque auditque virum monimenta priorum.

295 Nemeae.

tum rex Euandrus Romanae conditor arcis :
'haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
gensque virum truncis et duro robore nata,
quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros,
aut componere opes norant, aut parcere parto,
sed rami atque asper victu venatus alebat.
primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis.
is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit Latiumque vocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
aurea, quae perhibent, illo sub rege fuerunt
saecula : sic placida populos in pace regebat ;
deterior donec paulatim ac decolor aetas
et belli rabies et amor successit habendi.
tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
saepius et nomen posuit Saturnia tellus.
tum reges asperque inmani corpore Thybris,
a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
diximus ; amisit verum vetus Albula nomen.
me pulsum patria pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
his posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo.'
vix ea dicta ; dehinc progressus monstrat et aram
et Carmentalem Romani nomine portam
quam memorant, nymphae priscum Carmentis honorem,
vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,

338 Romano.

aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
iam tum religio pavidos terrebat agrestes
dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant.
'hoc nemus, hunc,' inquit, 'frondoso vertice collem,
quis deus incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
credunt se vidisse Iovem cum saepe nigrantem
aegida concuteret dextra nimbosque cieret.
haec duo praeterea disiectis oppida muris,
reliquias veterumque vides monimenta virorum.
hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem;
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.'
talibus inter se dictis ad tecta subibant
pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
ut ventum ad sedes, 'haec,' inquit, 'limina victor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.
aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
finge deo, rebusque veni non asper egenis.'
dixit, et angusti subter fastigia tecti
ingentem Aenean duxit, stratisque locavit
effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
  nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
at Venus haud animo nequiquam exterrita mater
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Vulcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
'dum bello Argolici vastabant Pergama reges
debita casurasque inimicis ignibus arces,
non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
artis opisve tuae; nec te, carissime coniunx,
incassumve tuos volui exercere labores,
quamvis et Priami deberem plurima natis,
et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:
ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
arma rogo, genetrix nato. te filia Nerei,

357 urbem. 361 latis. cavernis. 382 nomen.

te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
aspice, qui coëant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.'
dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis
cunctantem amplexu molli fovet. ille repente
accepit solitam flammam, notusque medullas
intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
tum pater aeterno fatur devinctus amore:
'quid causas petis ex alto? fiducia cessit
quo tibi, diva, mei? similis si cura fuisset,
tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
nec Pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
stare decemque alios Priamum superesse per annos.
et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
quidquid in arte mea possum promittere curae,
quod fieri ferro liquidove potest electro,
quantum ignes animaeque valent, absiste precando
viribus indubitare tuis.' ea verba locutus
optatos dedit amplexus, placidumque petivit
coniugis infusus gremio per membra soporem.
  inde ubi prima quies medio iam noctis abactae
curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
exercet penso, castum ut servare cubile
coniugis et possit parvos educere natos:
haud secus Ignipotens nec tempore segnior illo
mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus

394 devictus. 406 infusum.

auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat,
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
huc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
his informatum manibus iam parte polita
fulmen erat, toto Genitor quae plurima caelo
deicit in terras, pars inperfecta manebat.
tres imbris torti radios, tres nubis aquosae
addiderant, rutili tres ignis et alitis Austri.
fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
parte alia Marti currumque rotasque volucres
instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
certatim squamis serpentum auroque polibant,
conexosque angues ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
'tollite cuncta,' inquit, 'coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem:
arma acri facienda viro. nunc viribus usus,
nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
praecipitate moras.' nec plura effatus; at illi
ocius incubuere omnes pariterque laborem
sortiti. fluit aes rivis aurique metallum,
vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
ingentem clipeum informant, unum omnia contra
tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
inpediunt. alii ventosis follibus auras
accipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
aera lacu: gemit inpositis incudibus antrum.
illi inter sese multa vi bracchia tollunt
in numerum, versantque tenaci forcipe massam.
haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma

423 hoc. 443 et illi.

et matutini volucrum sub culmine cantus.
consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
nec non et gemini custodes limine ab alto
praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
sermonum memor et promissi muneris heros.
nec minus Aeneas se matutinus agebat.
filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
congressi iungunt dextras, mediisque residunt
aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
rex prior haec:
'maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
iungere castra paro, quam fors inopina salutem
ostentat. fatis huc te poscentibus affers.
haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
gens bello praeclara iugis insedit Etruscis.
hanc multos florentem annos rex deinde superbo
imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera? di capiti ipsius generique reservent!
mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
componens manibusque manus atque oribus ora,
tormenti genus, et sanie taboque fluentes
complexu in misero longa sic morte necabat.
at fessi tandem cives infanda furentem
armati circumsistunt ipsumque domumque,
obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.

460 pantherea. 462 procedunt.

ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
confugere, et Turni defendier hospitis armis.
ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
his ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
toto namque fremunt condensae litore puppes,
signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
fata canens: "o Maeoniae delecta iuventus,
flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
externos optate duces." tum Etrusca resedit
hoc acies campo, monitis exterrita divom.
ipse oratores ad me regnique coronam
cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
invidet imperium seraeque ad fortia vires.
natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
hinc partem patriae traheret. tu, cuius et annis
et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
lecta, dabo, totidemque suo tibi munere Pallas.'
  vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates,
multaque dura suo tristi cum corde putabant,
ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.

492 caedes. 519 nomine.

arma inter nubem caeli in regione serena
per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
obstipuere animis alii; sed Troïus heros
adgnovit sonitum et divae promissa parentis.
tum memorat: 'ne vero, hospes, ne quaere profecto,
quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
si bellum ingrueret, Vulcaniaque arma per auras
laturam auxilio.
heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! poscant acies et foedera rumpant.'
  haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
et primum Herculeis sopitas ignibus aras
excitat, hesternumque Larem parvosque Penates
laetus adit; mactat lectas de more bidentes
Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
post hinc ad naves graditur, sociosque revisit;
quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
praestantes virtute legit; pars cetera prona
fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
  fama volat parvam subito vulgata per urbem,
ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
vota metu duplicant matres, propiusque periclo
it timor, et maior Martis iam apparet imago.
tum pater Euandrus dextram complexus euntis
haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:
'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
stravi scutorumque incendi victor acervos,
et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi:

529 sonare. 543 externum. 559 inexpletum.

nascenti cui tres animas Feronia mater,
horrendum dictu, dederat; terna arma movenda,
ter leto sternendus erat; cui tum tamen omnes
abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis:
non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
nate, tuo; neque finitimo Mezentius umquam
huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
funera, tam multis viduasset civibus urbem.
at vos, o superi, et divom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
et patrias audite preces. si numina vestra
incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
si visurus eum vivo et venturus in unum,
vitam oro; patior quemvis durare laborem:
sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,
complexu teneo; gravior neu nuntius aures
vulneret.' haec genitor digressu dicta supremo
fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
  iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
inde alii Troiae proceres; ipse agmine Pallas
in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
stant pavidae in muris matres oculisque sequuntur
pulveream nubem et fulgentes aere catervas.
olli per dumos, qua proxima meta viarum,
armati tendunt; it clamor, et agmine facto
quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
religione patrum late sacer; undique colles
inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.

569 usquam. 579 nunc nunc o. 582 complexus.

Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
qui primi fines aliquando habuere Latinos.
haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
castra locis, celsoque omnis de colle videri
iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
succedunt, fessique et equos et corpora curant.
  at Venus aetherios inter dea candida nimbos
dona ferens aderat; natumque in valle reducta
ut procul et gelido secretum flumine vidit,
talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
'en perfecta mei promissa coniugis arte
munera, ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
arma sub adversa posuit radiantia quercu.
ille deae donis et tanto laetus honore
expleri nequit atque oculos per singula volvit,
miraturque interque manus et bracchia versat
terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
sanguïneam, ingentem, qualis cum caerula nubes
solis inardescit radiis longeque refulget;
tum leves ocreas electro auroque recocto,
hastamque, et clipei non enarrabile textum.
illic res Italas Romanorumque triumphos,
haud vatum ignarus venturique inscius aevi,
fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
procubuisse lupam; geminos huic ubera circum
ludere pendentes pueros et lambere matrem
inpavidos; illam tereti cervice reflexa
mulcere alternos et corpora fingere lingua.
nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas

610 egelido. 633 reflexam.

consessu caveae, magnis Circensibus actis,
addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
post idem inter se posito certamine reges
armati Iovis ante aram paterasque tenentes
stabant et caesa iungebant foedera porca.
haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
distulerant—at tu dictis, Albane, maneres!—
raptabatque viri mendacis viscera Tullus
per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
accipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
illum indignanti similem similemque minanti
aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles,
et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
atque hic auratis volitans argenteus anser
porticibus Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
defensi tenebris et dono noctis opacae;
aurea caesaries ollis atque aurea vestis;
virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
lanigerosque apices, et lapsa ancilia caelo
extuderat; castae ducebant sacra per urbem
pilentis matres in mollibus. hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem,
secretosque pios, his dantem iura Catonem.
haec inter tumidi late maris ibat imago

657 olli.

aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
et circum argento clari delphines in orbem
aequora verrebant caudis aestumque secabant.
in medio classes aeratas, Actia bella,
cernere erat, totumque instructo Marte videres
fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque Penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
parte alia ventis et dis Agrippa secundis
arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,
tempora navali fulgent rostrata corona.
hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniunx.
una omnes ruere, ac totum spumare reductis
convulsum remis rostrisque tridentibus aequor.
alta petunt; pelago credas innare revulsas
Cycladas aut montes concurrere montibus altos:
tanta mole viri turritis puppibus instant.
stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
spargitur; arva nova Neptunia caede rubescunt.
regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
tela tenent. saevit medio in certamine Mavors
caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
et scissa gaudens vadit Discordia palla,
quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
ipsa videbatur ventis regina vocatis

672 spumabat. 700 tenens. 701 divae.

vela dare et laxos iam iamque inmittere funes.
illam inter caedes pallentem morte futura
fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri;
contra autem magno maerentem corpore Nilum,
pandentemque sinus et tota veste vocantem
caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
at Caesar, triplici invectus Romana triumpho
moenia, dis Italis votum inmortale sacrabat,
maxima ter centum totam delubra per Urbem.
laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
ante aras terram caesi stravere iuvenci.
ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis;
extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
talia per clipeum Vulcani, dona parentis,
miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
attollens umero famamque et fata nepotum.

LIBER NONUS

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
'Turne, quod optanti divom promittere nemo
auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relicta
sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes
Lydorumque manum collectos armat agrestes.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
rumpe moras omnes et turbata arripe castra.'
dixit, et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
adgnovit iuvenis duplicesque ad sidera palmas
sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
'Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
detulit in terras? unde haec tam clara repente
tempestas? medium video discedere caelum
palantesque polo stellas. sequor omina tanta,
quisquis in arma vocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, oneravitque aethera votis.
  iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
dives equum, dives pictaï vestis et auri;

17 et. 26 picta.

Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidae iuvenes; medio dux agmine Turnus
[vertitur arma tenens et toto vertice supra est].
ceu septem surgens sedatis amnibus altus
per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
cum refluit campis et iam se condidit alveo.
hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
primus ab adversa conclamat mole Caïcus:
'quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
hostis adest, heia!' ingenti clamore per omnes
condunt se Teucri portas et moenia complent.
namque ita discedens praeceperat optimus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
neu struere auderent aciem neu credere campo;
castra modo et tutos servarent aggere muros.
ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
obiciunt portas tamen et praecepta facessunt,
armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus ut ante volans tardum praecesserat agmen,
viginti lectis equitum comitatus et urbi
inprovisus adest; maculis quem Thracius albis
portat equus cristaque tegit galea aurea rubra.
'ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hostem?
en—?' ait, et iaculum attorquens emittit in auras,
principium pugnae, et campo sese arduus infert.
clamorem excipiunt socii fremituque sequuntur
horrisono; Teucrum mirantur inertia corda:
non aequo dare se campo, non obvia ferre
arma viros, sed castra fovere. huc turbidus atque huc
lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
nocte super media; tuti sub matribus agni
balatum exercent; ille asper et inprobus ira

37 et scandite. 51 et quis. 52 intorquens.

saevit in absentes; collecta fatigat edendi
ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet,
qua temptet ratione aditus et quae via clausos
excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum.
classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
invadit, sociosque incendia poscit ovantes,
atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
tum vero incumbunt—urguet praesentia Turni—
atque omnis facibus pubes accingitur atris.
diripuere focos; piceum fert fumida lumen
taeda et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
dicite. prisca fides facto, sed fama perennis.
tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
vocibus his adfata Iovem: 'da, nate, petenti,
quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
[pinea silva mihi, multos dilecta per annos ;]
lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
solve metus atque hoc precibus sine posse parentem,
neu cursu quassatae ullo neu turbine venti
vincantur; prosit nostris in montibus ortas.'
filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
'o genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
mortaline manu factae inmortale carinae
fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt

67 qua. 91 ne.

Ausonios olim, quaecumque evaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
mortalem eripiam formam, magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereïa Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.'
dixerat, idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentes atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
  ergo aderat promissa dies et tempora Parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum nova lux oculis offulsit et ingens
visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
neve armate manus; maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae,
ite deae pelagi; genetrix iubet.' et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt vincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt. hinc virgineae—mirabile monstrum—
reddunt se totidem facies pontoque feruntur
[quot prius aeratae steterant ad litora prorae].
  obstipuere animis Rutuli; conterritus ipse
turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto.
at non audaci Turno fiducia cessit;
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
auxilium solitum eripuit; non tela neque ignes
exspectant Rutulos. ergo maria invia Teucris,
nec spes ulla fugae; rerum pars altera adempta est;
terra autem in nostris manibus; tot milia gentes
arma ferunt Italae. nil me fatalia terrent,
si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum:

123 animi Rutulis.

sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
fertilis Ausoniae Troës. sunt et mea contra
fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
sed periisse semel satis est: peccare fuisset
ante satis, penitus modo non genus omne perosos
femineum: quibus haec medii fiducia valli
fossarumque morae, leti discrimina parva,
dant animos. at non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
apparat et mecum invadit trepidantia castra?
non armis mihi Vulcani, non mille carinis
est opus in Teucros. addant se protinus omnes
Etrusci socios. tenebras et inertia furta
Palladii, caesis summae custodibus arcis,
ne timeant, nec equi caeca condemur in alvo;
luce palam certum est igni circumdare muros.
haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum.
nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
procurate, viri, et pugnam sperate parari.'
interea vigilum excubiis obsidere portas
cura datur Messapo et moenia cingere flammis;
bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
delecti; ast illos centeni quemque sequuntur,
purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
discurrunt variantque vices fusique per herbam
indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
collucent ignes; noctem custodia ducit
insomnem ludo.
haec super e vallo prospectant Troës, et armis
alta tenent; nec non trepidi formidine portas
explorant, pontesque et propugnacula iungunt,

135 datum est. 143 discrimine parvo. 155 putent.

tela gerunt. instat Mnestheus acerque Serestus,
quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
omnis per muros legio, sortita periclum,
excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis;
et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma,
ora puer prima signans intonsa iuventa.
his amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
aut pugnam aut aliquid iamdudum invadere magnum
mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
lumina rara micant; somno vinoque soluti
procubuere; silent late loca; percipe porro,
quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes, populusque patresque,
exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
si tibi quae posco promittunt—nam mihi facti
fama sat est—tumulo videor reperire sub illo
posse viam ad muros et moenia Pallantea.'
obstipuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
'mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
est hic, est animus lucis contemptor, et istum
qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.'
Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale verebar,

nec fas; non: ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.
sed si quis—quae multa vides discrimine tali—
si quis in adversum rapiat casusve deusve,
te superesse velim; tua vita dignior aetas.
sit qui me raptum pugna pretiove redemptum
mandet humo, solita aut si qua id fortuna vetabit,
absenti ferat inferias decoretque sepulchro.
neu matri miserae tanti sim causa doloris,
quae te sola, puer, multis e matribus ausa
persequitur, magni nec moenia curat Acestae.'
ille autem 'causas nequiquam nectis inanes,
nec mea iam mutata loco sententia cedit:
adceleremus' ait. vigiles simul excitat; illi
succedunt servantque vices: statione relicta
ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
  cetera per terras omnes animalia somno
laxabant curas et corda oblita laborum;
ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
consilium summis regni de rebus habebant,
quid facerent quisve Aeneae iam nuntius esset.
stant longis adnixi hastis et scuta tenentes
castrorum et campi medio. tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
rem magnam, pretiumque morae fore. primus Iulus
accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
erigitur; si fortuna permittitis uti,
quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
mox hic cum spoliis ingenti caede peracta
adfore cernetis. nec nos via fallit euntes:
vidimus obscuris primam sub vallibus urbem

venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.'
hic annis gravis atque animi maturus Aletes :
'di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
non tamen omnino Teucros delere paratis,
cum tales animos iuvenum et tam certa tulistis
pectora.' sic memorans umeros dextrasque tenebat
amborum et vultum lacrimis atque ora rigabat.
'quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
praemia posse rear solvi ? pulcherrima primum
di moresque dabunt vestri ; tum cetera reddet
actutum pius Aeneas atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.'
'immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,'
excipit Ascanius, 'per magnos, Nise, Penates
Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
obtestor ; quaecumque mihi fortuna fidesque est,
in vestris pono gremiis ; revocate parentem,
reddite conspectum ; nihil illo triste recepto.
bina dabo argento perfecta atque aspera signis
pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
si vero capere Italiam sceptrisque potiri
contigerit victori et praedae dicere sortem,
vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
aureus ; ipsum illum, clipeum cristasque rubentes
excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
praeterea bis sex genitor lectissima matrum
corpora captivosque dabit, suaque omnibus arma ;
insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
insequitur, venerande puer, iam pectore toto
accipio et comitem casus complector in omnes.
nulla meis sine te quaeretur gloria rebus ;
seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
verborumque fides.' contra quem talia fatur

252 pro talibus ausis. 268 ducere. 274 quos.

Euryalus : ‘me nulla dies tam fortibus ausis
dissimilem arguerit ; tantum fortuna secunda
haud adversa cadat. sed te super omnia dona
unum oro : genetrix Priami de gente vetusta
est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
inque salutatam linquo ; nox et tua testis
dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
at tu, oro, solare inopem et succurre relictae.
hanc sine me spem ferre tui : audentior ibo
in casus omnes.’ percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas ; ante omnes pulcher Iulus,
atque animum patriae strinxit pietatis imago.
tum sic effatur :
‘sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusae
solum defuerit, nec partum gratia talem
parva manet. casus factum quicumque sequentur,
per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat :
quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
haec eadem matrique tuae generique manebunt.’
sic ait inlacrimans ; umero simul exuit ensem
auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
dat Niso Mnestheus pellem horrentesque leonis
exuvias ; galeam fidus permutat Aletes.
protinus armati incedunt ; quos omnis euntes
primorum manus ad portas, iuvenumque senumque,
prosequitur votis. nec non et pulcher Iulus,
ante annos animumque gerens curamque virilem,
multa patri mandata dabat portanda ; sed aurae
omnia discerpunt et nubibus inrita donant.
egressi superant fossas noctisque per umbram
castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
exitio. passim somno vinoque per herbam

283 aut.

corpora fusa vident, arrectos litore currus,
inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
'Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
hac iter est. tu, ne qua manus se attollere nobis
a tergo possit, custodi et consule longe;
haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.'
sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
exstructus toto proflabat pectore somnum,
rex idem et regi Turno gratissimus augur;
sed non augurio potuit depellere pestem.
tres iuxta famulos temere inter tela iacentes
armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
nactus equis, ferroque secat pendentia colla;
tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
terra torique madent. nec non Lamyrumque Lamumque
et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
luserat, insignis facie, multoque iacebat
membra deo victus; felix, si protinus illum
aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
inpastus ceu plena leo per ovilia turbans—
suadet enim vesana fames—manditque trahitque
molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
perfurit, ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
ignaros; Rhoetum vigilantem et cuncta videntem,
sed magnum metuens se post cratera tegebat;
pectore in adverso totum cui comminus ensem
condidit adsurgenti et multa morte recepit.
purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta
vina refert moriens; hic furto fervidus instat.

348 nocte.

iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
deficere extremum et religatos rite videbat
carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus—
sensit enim nimia caede atque cupidine ferri—
'absistamus,' ait, 'nam lux inimica propinquat.
poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.'
multa virum solido argento perfecta relinquunt
armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
quae mittit dona, hospitio cum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
post mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
induit. excedunt castris et tuta capessunt.
  interea praemissi equites ex urbe Latina,
cetera dum legio campis instructa moratur,
ibant et Turno regi responsa ferebant,
ter centum, scutati omnes, Volcente magistro.
iamque propinquabant castris muroque subibant,
cum procul hos laevo flectentes limite cernunt,
et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
prodidit inmemorem radiisque adversa refulsit.
haud temere est visum. conclamat ab agmine Volcens:
'state, viri. quae causa viae? quive estis in armis?
quove tenetis iter?' nihil illi tendere contra,
sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
obiciunt equites sese ad divortia nota
hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
silva fuit late dumis atque ilice nigra
horrida, quam densi complerant undique sentes;
rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
inpediunt fallitque timor regione viarum.

375 aggere. 380 aditum. 383 ducebat.

Nisus abit; iamque inprudens evaserat hostes
atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat;
ut stetit et frustra absentem respexit amicum.
'Euryale infelix, qua te regione reliqui?
quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
fallacis silvae?' simul et vestigia retro
observata legit dumisque silentibus errat.
audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
pervenit ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
oppressum rapit et conantem plurima frustra.
quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
eripere? an sese medios moriturus in enses
inferat et pulchram properet per vulnera mortem?
ocius adducto torquens hastile lacerto,
suspiciens altam Lunam, et sic voce precatur:
'tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
astrorum decus et nemorum Latonia custos.
si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi
suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi,
hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
dixerat, et toto conixus corpore ferrum
conicit: hasta volans noctis diverberat umbras
et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
diversi circumspiciunt. hoc acrior idem
ecce aliud summa telum librabat ab aure.
dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
saevit atrox Volcens nec teli conspicit usquam

391 resolvens. 400 in hostes. 402-3 *versus fortasse excidit.* 403 altam ad Lunam. 412 adversi.

auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
persolves amborum' inquit; simul ense recluso
ibat in Euryalum. tum vero exterritus, amens,
conclamat Nisus, nec se celare tenebris
amplius aut tantum potuit perferre dolorem:
'me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
o Rutuli; mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
nec potuit; caelum hoc et conscia sidera testor:
tantum infelicem nimium dilexit amicum.'
talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
transadigit costas et candida pectora rumpit.
volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
it cruor, inque umeros cervix collapsa recumbit:
purpureus veluti cum flos succisus aratro
languescit moriens, lassove papavera collo
demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
at Nisus ruit in medios solumque per omnes
Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
proturbant. instat non setius ac rotat ensem
fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
tum super exanimum sese proiecit amicum
confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
  fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.
  victores praeda Rutuli spoliisque potiti
Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
exsangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
corpora seminecesque viros tepidaque recentem

432 transabiit. 444, 451 exanimem. 455 tepidumque recenti.

caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
adgnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
  et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile :
iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
quin ipsa arrectis—visu miserabile—in hastis
praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem—nam dextera cingitur amni—
ingentesque tenent fossas et turribus altis
stant maesti ; simul ora virum praefixa movebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
  interea pavidam volitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur aures
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit ;
excussi manibus radii revolutaque pensa.
evolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam, muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa virum, non illa pericli
telorumque memor ; caelum dehinc questibus implet :
'hunc ego te, Euryale, aspicio ? tune ille senectae
sera meae requies, potuisti linquere solam,
crudelis ? nec te, sub tanta pericula missum,
adfari extremum miserae data copia matri ?
heu, terra ignota canibus data praeda Latinis
alitibusque iaces, nec te tua funera mater
produxi pressive oculos aut vulnera lavi,
veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
urguebam et tela curas solabar aniles.
quo sequar ? aut quae nunc artus avulsaque membra

456 pleno spumantes. 481 illa. 484 extremis. 485 date.

et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro:
aut tu, magne Pater divom, miserere, tuoque
invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.'
hoc fletu concussi animi, maestusque per omnes
it gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
corripiunt interque manus sub tecta reponunt.

at tuba terribilem sonitum procul aere canoro
increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
adcelerant acta pariter testudine Volsci,
et fossas inplere parant ac vellere vallum.
quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
qua rara est acies interlucetque corona
non tam spissa viris. telorum effundere contra
omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
adsueti longo muros defendere bello.
saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnes
ferre iuvat subter densa testudine casus.
nec iam sufficiunt. nam qua globus inminet ingens,
inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
tegmina. nec curant caeco contendere Marte
amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
missilibus certant.
parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
pinum et fumiferos infert Mezentius ignes;
at Messapus equum domitor, Neptunia prôles,
rescindit vallum et scalas in moenia poscit.

vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,
quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus

514 libet.

ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
et mecum ingentes oras evolvite belli.
[et meministis enim, divae, et memorare potestis.]
turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
opportuna loco, summis quam viribus omnes
expugnare Itali summaque evertere opum vi
certabant, Troës contra defendere saxis
perque cavas densi tela intorquere fenestras.
princeps ardentem coniecit lampada Turnus
et flammam adfixit lateri, quae plurima vento
corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
turbati trepidare intus frustraque malorum
velle fugam. dum se glomerant retroque residunt
in partem, quae peste caret, tum pondere turris
procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
semineces ad terram, inmani mole secuta,
confixique suis telis et pectora duro
transfossi ligno veniunt. vix unus Helenor
et Lycus elapsi; quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
sustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
ense levis nudo parmaque inglorius alba:
isque ubi se Turni media inter milia vidit,
hinc acies atque hinc acies adstare Latinas,
ut fera, quae densa venantum saepta corona
contra tela furit seseque haud nescia morti
inicit et saltu supra venabula fertur,
haud aliter iuvenis medios moriturus in hostes
inruit et, qua tela videt densissima, tendit.
at pedibus longe melior Lycus inter et hostes
inter et arma fuga muros tenet, altaque certat
prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
increpat his victor: 'nostrasne evadere, demens,
sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
pendentem et magna muri cum parte revellit:
qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum

sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis,
quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. undique clamor
tollitur; invadunt et fossas aggere complent;
ardentes taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium portae subeuntem ignesque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. hunc primo levis hasta Themillae
strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
ad vulnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta,
et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus
spiramenta animae letali vulnere rupit.
stabat in egregiis Arcentis filius armis,
pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
eductum Matris luco Symaethia circum
flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
stridentem fundam positis Mezentius hastis
ipse ter adducta circum caput egit habena,
et media adversi liquefacto tempora plumbo
diffidit, ac multa porrectum extendit harena.
tum primum bello celerem intendisse sagittam
dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum,
cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
germanam nuper thalamo sociatus habebat.
is primam ante aciem digna atque indigna relatu
vociferans tumidusque novo praecordia regno
ibat et ingentem sese clamore ferebat:
'non pudet obsidione iterum valloque teneri,
bis capti Phryges, et morti praetendere muros?

584 Martis.

en qui nostra sibi bello conubia poscunt!
quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
non hic Atridae nec fandi fictor Ulixes:
durum ab stirpe genus natos ad flumina primum
deferimus saevoque gelu duramus et undis;
venatu invigilant pueri silvasque fatigant;
flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
at patiens operum parvoque adsueta iuventus
aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
omne aevum ferro teritur, versaque iuvencum
terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
debilitat vires animi mutatque vigorem:
canitiem galea premimus, semperque recentes
comportare iuvat praedas et vivere rapto.
vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
desidiae cordi; iuvat indulgere choreis;
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
o vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
Idaeae: sinite arma viris et cedite ferro.'
  talia iactantem dictis ac dira canentem
non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
intendit telum diversaque bracchia ducens
constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
'Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis:
ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
et statuam ante aras aurata fronte iuvencum
candentem pariterque caput cum matre ferentem,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
audiit et caeli Genitor de parte serena
intonuit laevum; sonat una fatifer arcus.
effugit horrendum stridens adducta sagitta
perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
transigit. 'i, verbis virtutem inlude superbis;
bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.'

632 et fugit. 634 traicit.

hoc tantum Ascanius; Teucri clamore sequuntur
laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
desuper Ausonias acies urbemque videbat,
nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
'macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
dis genite et geniture deos. iure omnia bella
gente sub Assaraci fato ventura resident,
nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto
aethere se misit, spirantes dimovet auras
Ascaniumque petit. formam tum vertitur oris
antiquum in Buten. hic Dardanio Anchisae
armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
tum comitem Ascanio pater addidit. ibat Apollo
omnia longaevo similis, vocemque coloremque
et crines albos et saeva sonoribus arma,
atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
'sit satis, Aenide, telis inpune Numanum
oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
concedit laudem et paribus non invidet armis;
cetera parce, puer, bello.' sic orsus Apollo
mortales medio aspectus sermone reliquit
et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
it clamor totis per propugnacula muris;
intendunt acres arcus ammentaque torquent.
sternitur omne solum telis, tum scuta cavaeque
dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit:
quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
in vada praecipitant, cum Iuppiter horridus Austris
torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.

646 forma. 667 adflictu.

Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera
abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,
freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,
armati ferro et cristis capita alta corusci:
quales aëriae liquentia flumina circum,
sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
attollunt capita et sublimi vertice nutant.
inrumpunt aditus Rutuli ut videre patentes.
continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
agminibus totis aut versi terga dedere
aut ipso portae posuere in limine vitam.
tum magis increscunt animis discordibus irae;
et iam collecti Troës glomerantur eodem
et conferre manum et procurrere longius audent.
ductori Turno diversa in parte furenti
turbantique viros perfertur nuntius, hostem
fervere caede nova et portas praebere patentes.
deserit inceptum atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
aëra per tenerum stomachoque infixa sub altum
pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
tum Bitian ardentem oculis animisque frementem,
non iaculo; neque enim iaculo vitam ille dedisset;
sed magnum stridens contorta phalarica venit,
fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,

678 coruscant. 689 in unum.

nec duplici squama lorica fidelis et auro
sustinuit; collapsa ruunt inmania membra.
dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
talis in Euboico Baiarum litore quondam
saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
prona trahit penitusque vadis inlisa recumbit;
miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae;
tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile
Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.
hic Mars armipotens animum viresque Latinis
addidit et stimulos acres sub pectore vertit,
inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
undique conveniunt, quoniam data copia pugnae
bellatorque animo deus incidit.
Pandarus ut fuso germanum corpore cernit,
et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
portam vi magna converso cardine torquet,
obnixus latis umeris, multosque suorum
moenibus exclusos duro in certamine linquit;
ast alios secum includit recipitque ruentes,
demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
continuo nova lux oculis effulsit, et arma
horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
adgnoscunt faciem invisam atque inmania membra
turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens
emicat et mortis fraternae fervidus ira
effatur: 'non haec dotalis regia Amatae;
nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.'
olli subridens sedato pectore Turnus
'incipe, si qua animo virtus, et consere dextram:
hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.'

721 animos. 723 quis casus. 733 clipeique...mittunt.

dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
intorquet summis adnixus viribus hastam;
excepere aurae; vulnus Saturnia Iuno
detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
'at non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.'
sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
et mediam ferro gemina inter tempora frontem
dividit inpubesque inmani vulnere malas.
fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus;
collapsos artus atque arma cruenta cerebro
sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
huc caput atque illuc umero ex utroque pependit.
diffugiunt versi trepida formidine Troës:
et si continuo victorem ea cura subisset,
rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
ultimus ille dies bello gentique fuisset;
sed furor ardentem caedisque insana cupido
egit in adversos.
principio Phalerim et succiso poplite Gygen
excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
in tergum; Iuno vires animumque ministrat.
addit Halym comitem et confixa Phegea parma,
ignaros deinde in muris Martemque cientes
Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanim-
que.
Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
vibranti gladio conixus ab aggere dexter
occupat; huic uno deiectum comminus ictu
cum galea longe iacuit caput; inde ferarum
vastatorem Amycum, quo non felicior alter
unguere tela manu ferrumque armare veneno;
et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
et citharae cordi numerosque intendere nervis;
semper equos atque arma virum pugnasque canebat.

764 tergus. 765 confixum. 769 dextra. 770 desectum.

tandem ductores audita caede suorum
conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus,
palantesque vident socios hostemque receptum.
et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
unus homo et vestris, o cives, undique saeptus
aggeribus tantas strages inpune per urbem
ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
non infelicis patriae veterumque deorum
et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?'
talibus accensi firmantur et agmine denso
consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
et fluvium petere ac partem quae cingitur unda.
acrius hoc Teucri clamore incumbere magno
et glomerare manum: ceu saevum turba leonem
cum telis premit infensis; at territus ille,
asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
haud aliter retro dubius vestigia Turnus
inproperata refert, et mens exaestuat ira.
quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
bis confusa fuga per muros agmina vertit;
sed manus e castris propere coït omnis in unum,
nec contra vires audet Saturnia Iuno
sufficere; aëriam caelo nam Iuppiter Irim
demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
nec dextra valet; iniectis sic undique telis
obruitur. strepit adsiduo cava tempora circum
tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,
discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo
ictibus; ingeminant hastis et Troës et ipse

793 ac.

fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
liquitur et piceum—nec respirare potestas—
flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
in fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
accepit venientem ac mollibus extulit undis
et laetum sociis abluta caede remisit.

LIBER DECIMUS

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi,
conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnes
castraque Dardanidum aspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:
'caelicolae magni, quianam sententia vobis
versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite; et placidum laeti componite foedus.'
  Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o Pater, ó hominum rerumque aeterna potestas!
namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?
cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros.
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus moerorum et inundant sanguine fossas.
Aeneas ignarus abest. numquamne levari

24 fossae.

obsidione sines? muris iterum inminet hostis
nascentis Troiae, nec non exercitus alter;
atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. equidem credo, mea vulnera restant,
et tua progenies mortalia demoror arma!
si sine pace tua atque invito numine Troës
Italiam petiere, luant peccata neque illos
iuveris auxilio: sin tot responsa secuti,
quae superi Manesque dabant, cur nunc tua quisquam
vertere iussa potest? aut cur nova condere fata?
quid repetam exustas Erycino in litore classes?
quid tempestatum regem ventosque furentes
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
nunc etiam Manes—haec intemptata manebat
sors rerum—movet, et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
nil super imperio moveor; speravimus ista,
dum fortuna fuit; vincant, quos vincere mavis.
si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
dura, per eversae, genitor, fumantia Troiae
excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis,
et, quamcumque viam dederit fortuna, sequatur:
hunc tegere, et dirae valeam subducere pugnae.
est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
exigat hic aevum. magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
obstabit Tyriis. quid pestem evadere belli
iuvit et Argolicos medium fugisse per ignes,
totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
non satius, cineres patriae insedisse supremos
atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
redde, oro, miseris, iterumque revolvere casus

35 iura. 48 procul *pro* sane.

da, pater, Iliacos Teucris.' tum regia Iuno
acta furore gravi: 'quid me alta silentia cogis
rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divomque subegit
bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus; esto;
Cassandrae inpulsus furiis: num linquere castra
hortati sumus, aut vitam committere ventis?
num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
egit? ubi hic Iuno demissave nubibus Iris?
indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
nascentem, et patria Turnum consistere terra,
cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
quid, face Troianos atra vim ferre Latinis,
arva aliena iugo premere atque avertere praedas?
quid, soceros legere et gremiis abducere pactas,
pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
tu potes Aenean manibus subducere Graium,
proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
et potes in totidem classem convertere Nymphas:
nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas?
nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et foedera solvere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis; nunc sera querellis
haud iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'
talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
caelicolae adsensu vario; ceu flamina prima

71 Tyrrhenamque.

cum deprensa fremunt silvis, et caeca volutant
murmura, venturos nautis prodentia ventos.
tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
infit; eo dicente deum domus alta silescit,
et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;
tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus:
'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
haud licitum, nec vestra capit discordia finem:
quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusne fuat, nullo discrimine habebo,
seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
nec Rutulos solvo. sua cuique exorsa laborem
fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
fata viam invenient.' Stygii per flumina fratris,
per pice torrentes atraque voragine ripas
adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
interea Rutuli portis circum omnibus instant
sternere caede viros et moenia cingere flammis.
at legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,
nec spes ulla fugae. miseri stant turribus altis
nequiquam, et rara muros cinxere corona
Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
prima acies; hos germani Sarpedonis ambo,
et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
fert ingens toto conixus corpore saxum,
haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.
hi iaculis, illi certant defendere saxis,
molirique ignem, nervoque aptare sagittas.

100 prima. 126 ab Ida.

ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
qualis gemma, micat, fulvum quae dividit aurum,
aut collo decus, aut capiti ; vel quale per artem
inclusum buxo aut Oricia terebintho
lucet ebur ; fusos cervix cui lactea crines
accipit et molli subnectit circulus auro.
te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
vulnera derigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
exercentque viri Pactolusque inrigat auro.
adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
aggere moerorum sublimem gloria tollit,
et Capys : hinc nomen Campanae ducitur urbi.
illi inter sese duri certamina belli
contulerant : media Aeneas freta nocte secabat.
namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis,
regem adit, et regi memorat nomenque genusque ;
quidve petat, quidve ipse ferat ; Mezentius arma
quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
edocet ; humanis quae sit fiducia rebus
admonet, inmiscetque preces ; haud fit mora ; Tarchon
iungit opes foedusque ferit ; tum libera fati
classem conscendit iussis gens Lydia divom,
externo commissa duci. Aeneïa puppis
prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones.
inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
eventus belli varios ; Pallasque sinistro
adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
noctis iter, iam quae passus terraque marique.
pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete ;
quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus aerata princeps secat aequora Tigri :
sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi,

138 mollis.

quique urbem liquere Cosas; quis tela sagittae
gorytique leves umeris et letifer arcus.
una torvus Abas; huic totum insignibus armis
agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
sexcentos illi dederat Populonia mater
expertos belli iuvenes; ast Ilva trecentos
insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
tertius, ille hominum divomque interpres Asilas,
cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
ter centum adiciunt,—mens omnibus una sequendi—
qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.
non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
transierim, Cinyre, et paucis comitate Cupavo,
cuius olorinae surgunt de vertice pinnae,
crimen amor vestrum, formaeque insigne paternae.
namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati,
populeas inter frondes umbramque sororum
dum canit, et maestum Musa solatur amorem,
canentem molli pluma duxisse senectam,
linquentem terras et sidera voce sequentem.
filius, aequales comitatus classe catervas,
ingentem remis Centaurum promovet; ille
instat aquae saxumque undis inmane minatur
arduus, et longa sulcat maria alta carina.
ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires.

179 Alphea.

hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
quos patre Benaco velatus harundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
it gravis Aulestes, centenaque arbore fluctum
verberat adsurgens; spumant vada marmore verso.
hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
frons hominem praefert, in pristim desinit alvus;
spumea semifero sub pectore murmurat unda.
tot lecti proceres ter denis navibus ibant
subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.
  iamque dies caelo concesserat, almaque curru
noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas—neque enim membris dat cura quietem—
ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
occurrit comitum; Nymphae, quas alma Cybebe
numen habere maris Nymphasque e navibus esse
iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
quarum quae fandi doctissima Cymodocea,
pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
eminet, ac laeva tacitis subremigat undis.
tum sic ignarum adloquitur: 'vigilasne, deum gens,
Aenea? vigila, et velis inmitte rudentes.
nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,
nunc pelagi Nymphae, classis tua. perfidus ut nos
praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
quaerimus. hanc Genetrix faciem miserata refecit,
et dedit esse deas, aevumque agitare sub undis.
at puer Ascanius muro fossisque tenetur
tela inter media atque horrentes Marte Latinos.
iam loca iussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques. medias illis opponere turmas,

223 puppes. 237 ardentes.

ne castris iungant, certa est sententia Turno.
surge age, et Aurora socios veniente vocari
primus in arma iube, et clipeum cape, quem dedit ipse
invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
ingentes Rutulae spectabit caedis acervos.'
dixerat: et dextra discedens inpulit altam,
haud ignara modi, puppim. fugit illa per undas
ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
tum breviter supera aspectans convexa precatur:
'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi,
turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones;
tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.'
tantum effatus; et interea revoluta ruebat
matura iam luce dies, noctemque fugarat.
principio sociis edicit, signa sequantur,
atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
stans celsa in puppi, clipeum cum deinde sinistra
extulit ardentem. clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris; spes addita suscitat iras;
tela manu iaciunt; quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
at Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppes
respiciunt, totumque adlabi classibus aequor.
ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
non secus, ac liquida si quando nocte cometae
sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor,
ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
nascitur, et laevo contristat lumine caelum.

245 spectabis. 251 super. 256 rubebat. 270 ac.

haud tamen audaci Turno fiducia cessit
litora praecipere, et venientes pellere terra.
[ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro :]
'quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
in manibus Mars ipse viris. nunc coniugis esto
quisque suae tectique memor ; nunc magna referto
facta, patrum laudes. ultro occurramus ad undam,
dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
audentes Fortuna iuvat.'
haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
vel quibus obsessos possit concredere muros.
interea Aeneas socios de puppibus altis
pontibus exponit. multi servare recursus
languentis pelagi, et brevibus se credere saltu ;
per remos alii. speculatus litora Tarchon,
qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,
sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
advertit subito proras, sociosque precatur :
'nunc, o lecta manus, validis incumbite remis ;
tollite, ferte rates ; inimicam findite rostris
hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
frangere nec tali puppim statione recuso,
arrepta tellure semel.' quae talia postquam
effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
spumantesque rates arvis inferre Latinis,
donec rostra tenent siccum et sedere carinae
omnes innocuae. sed non puppis tua, Tarchon.
namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
solvitur, atque viros mediis exponit in undis ;
fragmina remorum quos et fluitantia transtra
inpediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
nec Turnum segnis retinet mora ; sed rapit acer
totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
signa canunt. primus turmas invasit agrestes
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos,

283 egressi. 291 sperat.

occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aenean petit: huic gladio perque aerea suta,
per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta,
et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
quod licuit parvo. nec longe, Cissea durum
inmanemque Gyan, sternentes agmina clava,
deiecit leto; nihil illos Herculis arma,
nec validae iuvere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes usque graves dum terra labores
praebuit. ecce Pharo, voces dum iactat inertes,
intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
tu quoque, flaventem prima lanugine malas
dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
qui iuvenum tibi semper erant, miserande, iaceres,
ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
progenies, septem numero, septenaque tela
coniciunt; partim galea clipeoque resultant
inrita, deflexit partim stringentia corpus
alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
'suggere tela mihi; non ullum dextera frustra
torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam,
et iacit; illa volans clipei transverberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
sustentat dextra: traiecto missa lacerto
protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
dexteraque ex umero nervis moribunda pependit.
tum Numitor, iaculo fratris de corpore rapto,
Aenean petiit; sed non et figere contra
est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus
advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis

317 quo licuit parvo?

vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
tres quoque Threïcios Boreae de gente suprema,
et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
per varios sternit casus. accurrit Halaesus,
Auruncaeque manus; subit et Neptunia proles,
insignis Messapus equis. expellere tendunt
nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. magno discordes aethere venti
proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;
non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.
  at parte ex alia, qua saxa rotantia late
inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci—
aspera quis natura loci dimittere quando
suasit equos—unum quod rebus restat egenis,
nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
'quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
per ducis Euandri nomen devictaque bella,
spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostes
est via. qua globus ille virum densissimus urguet,
hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
numina nulla premunt; mortali urguemur ab hoste
mortales; totidem nobis animaeque manusque.
ecce, maris magna claudit nos obice pontus;
deest iam terra fugae. pelagus Troiamne petemus?'
haec ait, et medius densos prorumpit in hostes.
obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
fit Lagus; hunc, magno vellit dum pondere saxum,
intorto figit telo, discrimina costis
per medium qua spina dabat; hastamque receptat

378 petamus.

ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
indiscreta suis gratusque parentibus error;
at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
te decisa suum, Laride, dextera quaerit,
semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas, accensos monitu et praeclara tuentes
facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo;
Ilo namque procul validam derexerat hastam:
quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
ac velut, optato ventis aestate coortis,
dispersa inmittit silvis incendia pastor;
correptis subito mediis extenditur una
horrida per latos acies Vulcania campos;
ille sedens victor flammas despectat ovantes:
non aliter socium virtus coit omnis in unum,
teque iuvat, Palla. sed bellis acer Halaesus
tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
elatam in iugulum; saxo ferit ora Thoantis,
ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
fata canens silvis genitor celarat Halaesum;
ut senior leto canentia lumina solvit,
iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt

417 cavens.

Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus :
'da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.'
audiit illa deus ; dum texit Imaona Halaesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
at non caede viri tanta perterrita Lausus,
pars ingens belli, sinit agmina : primus Abantem
oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci,
et vos, o Grais inperdita corpora, Teucri.
agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
extremi addensent acies ; nec turba moveri
tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urguet,
hinc contra Lausus—nec multum discrepat aetas—
egregii forma, sed quis fortuna negarat
in patriam reditus. ipsos concurrere passus
haud tamen inter se magni regnator Olympi ;
mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
  interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
ut vidit socios : 'tempus desistere pugnae ;
solus ego in Pallanta feror ; soli mihi Pallas
debetur ; cuperem ipse parens spectator adesset.'
haec ait ; et socii cesserunt aequore iusso.
at, Rutulum abscessu, iuvenis tum iussa superba
miratus stupet in Turno, corpusque per ingens
lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
talibus et dictis it contra dicta tyranni :
'aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
aut leto insigni ; sorti pater aequus utrique est.
tolle minas.' fatus medium procedit in aequor.
frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
desiluit Turnus biiugis ; pedes apparat ire
comminus. utque leo, specula cum vidit ab alta
stare procul campis meditantem in proelia taurum,

432 addensant.

advolat, haud alia est Turni venientis imago.
hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum
viribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
'per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,
te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
victoremque ferant morientia lumina Turni.'
audiit Alcides iuvenem, magnumque sub imo
corde premit gemitum lacrimasque effundit inanes.
tum genitor natum dictis adfatur amicis:
'stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus
omnibus est vitae; sed famam extendere factis,
hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
tot nati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.'
sic ait, atque oculos Rutulorum reicit arvis.
at Pallas magnis emittit viribus hastam,
vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
illa volans, umeri surgunt qua tegmina summa,
incidit, atque, viam clipei molita per oras,
tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
hic Turnus ferro praefixum robur acuto
in Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
'aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'
dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
vibranti medium cuspis transverberat ictu,
loricaeque moras et pectus perforat ingens.
ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
una eademque via sanguis animusque sequuntur.
corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
et terram hostilem moriens petit ore cruento.
quem Turnus super adsistens:
'Arcades, haec,' inquit, 'memores mea dicta referte

471 et iam.

Euandro : qualem meruit, Pallanta remitto.
quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
largior. haud illi stabunt Aeneïa parvo
hospitia.' et laevo pressit pede, talia fatus,
exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
inpressumque nefas : una sub nocte iugali
caesa manus iuvenum foede, thalamique cruenti,
quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro :
quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
nescia mens hominum fati sortisque futurae,
et servare modum, rebus sublata secundis !
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
oderit. at socii multo gemitu lacrimisque
inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
o dolor atque decus magnum rediture parenti !
haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos !
  nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
advolat Aeneae, tenui discrimine leti
esse suos ; tempus, versis succurrere Teucris.
proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
quattuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
viventes rapit, inferias quos inmolet umbris,
captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
inde Mago procul infensam contenderat hastam.
ille astu subit ; at tremibunda supervolat hasta ;
et genua amplectens effatur talia supplex :
'per patrios Manes et spes surgentis Iuli
te precor, hanc animam serves natoque patrique.
est domus alta ; iacent penitus defossa talenta
caelati argenti ; sunt auri pondera facti

521 infestam. 522 en. ac.

infectique mihi. non hic victoria Teucrum
vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta.'
dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
natis parce tuis. belli commercia Turnus
sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.'
sic fatus galeam laeva tenet, atque reflexa
cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
infula cui sacra redimibat tempora vitta,
totus collucens veste atque insignibus armis;
quem congressus agit campo, lapsumque superstans
inmolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
lecta refert umeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
et totum clipei ferro deiecerat orbem;—
dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
crediderat, caeloque animum fortasse ferebat,
canitiemque sibi et longos promiserat annos;—
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
silvicolae Fauno Dryope quem Nympha crearat,
obvius ardenti sese obtulit. ille reducta
loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;
tum caput orantis nequiquam et multa parantis
dicere deturbat terrae, truncumque tepentem
provolvens super haec inimico pectore fatur:
'istic nunc, metuende, iace! non te optima mater
condet humi, patriove onerabit membra sepulchro:
alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
unda feret, piscesque inpasti vulnera lambent.'
protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
magnanimo Volcente satum, ditissimus agri

558 humo. patrioque.

qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses :
sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei
quadriiuges in equos adversaque pectora tendit.
atque illi, longe gradientem et dira frementem
ut videre, metu versi retroque ruentes
effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
interea biiugis infert se Lucagus albis
in medios, fraterque Liger ; sed frater habenis
flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
haud tulit Aeneas tanto fervore furentes :
inruit, adversaque ingens apparuit hasta.
cui Liger :
'non Diomedis equos, nec currum cernis Achilli,
aut Phrygiae campos ; nunc belli finis et aevi
his dabitur terris.' vesano talia late
dicta volant Ligeri ; sed non et Troïus heros
dicta parat contra ; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
admonuit biiugos, proiecto dum pede laevo
aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen ;
excussus curru moribundus volvitur arvis.
quem pius Aeneas dictis adfatur amaris :
'Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
prodidit, aut vanae vertere ex hostibus umbrae ;
ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
arripuit biiugos ; frater tendebat inertes
infelix palmas, curru delapsus eodem :
'per te, per qui te talem genuere parentes,
vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.'
pluribus oranti Aeneas : 'haud talia dudum
dicta dabas. morere, et fratrem ne desere frater.'

tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
more furens. tandem erumpunt et castra relinquunt
Ascanius puer et nequiquam obsessa iuventus.
  Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
ut rebare, Venus—nec te sententia fallit—
Troianas sustentat opes, non vivida bello
dextra viris animusque ferox patiensque pericli.'
cui Iuno submissa: 'quid, o pulcherrime coniunx,
sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?
si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
vis in amore foret! non hoc mihi namque negares,
omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
et Dauno possem incolumem servare parenti.
nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
saepe manu multisque oneravit limina donis.'
cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi:
'si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuveni, meque hoc ita ponere sentis,
tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis.
hactenus indulsisse vacat. sin altior istis
sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
mutarive putas bellum, spes pascis inanes.'
et Iuno adlacrimans: 'quid si, quae voce gravaris,
mente dares, atque haec Turno rata vita maneret?
nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
vana feror. quod ut o potius formidine falsa
ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!'
haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
misit, agens hiemem, nimbo succincta, per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram

612 iussa. 621 fatus.

in faciem Aeneae, visu mirabile monstrum,
Dardaniis ornat telis, clipeumque iubasque
divini adsimulat capitis; dat inania verba;
dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
morte obita quales fama est volitare figuras,
aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
at primas laeta ante acies exsultat imago,
inritatque virum telis et voce lacessit.
instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
conicit; illa dato vertit vestigia tergo.
tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
'quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.'
talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
expositis stabat scalis et ponte parato,
qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
huc sese trepida Aeneae fugientis imago
conicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
avulsamque rapit revoluta per aequora navem.
illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
obvia multa virum demittit corpora morti.
tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago,
sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae,
cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
respicit ignarus rerum ingratusque salutis,
et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
'omnipotens Genitor, tanton me crimine dignum
duxisti, et tales voluisti expendere poenas?
quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducit?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?

661 ille. 668 tanto.

quosne, nefas, omnes infanda in morte reliqui,
et nunc palantes video, gemitumque cadentum
accipio? quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
terra mihi? vos o potius miserescite, venti;
in rupes, in saxa—volens vos Turnus adoro—
ferte ratem, saevisque vadis inmittite Syrtis,
quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.'
haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
an sese mucrone ob tantum dedecus amens 681
induat, et crudum per costas exigat ensem;
fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
ter conatus utramque viam; ter maxima Iuno
continuit, iuvenemque animi miserata repressit.
labitur alta secans fluctuque aestuque secundo,
et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
  at Iovis interea monitis Mezentius ardens
succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantes.
concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,
uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
ipsa inmota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem;
sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
occupat os faciemque adversam; poplite Palmum
succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
donat habere umeris et vertice figere cristas.
nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
aequalem comitemque; una quem nocte Theano
in lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseïs regina Parin creat: urbe paterna
occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
ac velut ille canum morsu de montibus altis
actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos

673 quosque. 682 inbuat. 705 Parin: Paris urbe *Bentley*.

defendit, multosque palus Laurentia, silva
pastus harundinea, postquam inter retia ventum est,
substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,
sed iaculis tutisque procul clamoribus instant:
haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
non ulli est animus stricto concurrere ferro;
missilibus longe et vasto clamore lacessunt:
ille autem inpavidus partes cunctatur in omnes,
dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos;
hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
purpureum pinnis et pactae coniugis ostro:
inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans—
suadet enim vesana fames—si forte fugacem
conspexit capream aut surgentem in cornua cervum,
gaudet, hians inmane, comasque arrexit, et haeret
visceribus super incumbens; lavit inproba taeter
ora cruor:
sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
sternitur infelix Acron, et calcibus atram
tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
sternere, nec iacta caecum dare cuspide vulnus;
obvius adversoque occurrit, seque viro vir
contulit, haud furto melior sed fortibus armis.
tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
'pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.'
conclamant socii laetum paeana secuti.
ille autem exspirans: 'non me, quicumque es, inulto,
victor, nec longum laetabere; te quoque fata
prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.'
ad quem subridens mixta Mezentius ira:
'nunc morere: ast de me divom pater atque hominum rex
viderit.' hoc dicens eduxit corpore telum;

olli dura quies oculos et ferreus urguet
somnus ; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen,
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
hunc peditem pedes. et Lycius processerat Agis ;
quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
deicit ; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
insignis iaculo et longe fallente sagitta.
iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
funera, caedebant pariter pariterque ruebant
victores victique ; neque his fuga nota, neque illis.
di Iovis in tectis iram miserantur inanem
amborum, et tantos mortalibus esse labores ;
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
pallida Tisiphone media inter milia saevit.
at vero ingentem quatiens Mezentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna viam scindens, umero supereminet undas,
aut, summis referens annosam montibus ornum,
ingrediturque solo et caput inter nubila condit :
talis se vastis infert Mezentius armis.
huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
obvius ire parat. manet inperterritus ille,
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat ;
atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae :
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint ! voveo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae.' dixit, stridentemque eminus hastam
iecit ; at illa volans clipeo est excussa, proculque
egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
haeserat Euandro, atque Itala consederat urbe.

754 insidiis, iaculo. 756 cedebant. 769 hunc.

sternitur infelix alieno vulnere, caelumque
aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
tum pius Aeneas hastam iacit ; illa per orbem
aere cavum triplici, per linea terga, tribusque
transiit intextum tauris opus, imaque sedit
inguine ; sed vires haud pertulit. ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
eripit a femine et trepidanti fervidus instat.
ingemuit cari graviter genitoris amore,
ut vidit, Lausus ; lacrimaeque per ora volutae.
hic mortis durae casum tuaque optima facta,
si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
non equidem, nec te, iuvenis memorande, silebo.
ille pedem referens et inutilis inque ligatus
cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
prorupit iuvenis seseque inmiscuit armis ;
iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
sustinuit ; socii magno clamore sequuntur,
dum genitor nati parma protectus abiret ;
telaque coniciunt, proturbantque eminus hostem
missilibus. furit Aeneas, tectusque tenet se.
ac velut effusa si quando grandine nimbi
praecipitant, omnis campis diffugit arator,
omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
dum pluit in terris, ut possint sole reducto
exercere diem : sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
sustinet, et Lausum increpitat Lausoque minatur :
'quo moriture ruis, maioraque viribus audes ?
fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
exsultat demens. saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt : validum namque exigit ensem
per medium Aeneas iuvenem, totumque recondit.

791 optime. 796 proripuit. 805 arte.

transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
et tunicam, molli mater quam neverat auro,
inplevitque sinum sanguis; tum vita per auras
concessit maesta ad Manes corpusque reliquit.
at vero ut vultum vidit morientis et ora,
ora modis Anchisiades pallentia miris,
ingemuit miserans graviter dextramque tetendit,
et mentem patriae subiit pietatis imago.
'quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro
cunctantes socios, et terra sublevat ipsum
sanguine turpantem comptos de more capillos.
  interea genitor Tiberini ad fluminis undam
vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
arboris adclinis trunco. procul aerea ramis
dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
stant lecti circum iuvenes; ipse aeger, anhelans,
colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
multa super Lauso rogitat, multumque remittit,
qui revocent, maestique ferant mandata parentis.
at Lausum socii exanimem super arma ferebant
flentes, ingentem atque ingenti vulnere victum.
adgnovit longe gemitum praesaga mali mens.
canitiem multo deformat pulvere, et ambas
ad caelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
'tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
quem genui? tuane haec genitor per vulnera servor,
morte tua vivens? heu, nunc misero mihi demum
exitium infelix! nunc alte vulnus adactum!
idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.

824 strinxit. 834 lavabat. 850 exsilium.

debueram patriae poenas odiisque meorum:
omnes per mortes animam sontem ipse dedissem.
nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo:
sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
se femur, et, quamquam vis alto vulnere tardat,
haud deiectus equum duci iubet. hoc decus illi,
hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
omnibus. adloquitur maerentem, et talibus infit:
'Rhaebe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
viximus. aut hodie victor spolia illa cruenta
et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
ultor eris mecum, aut, aperit si nulla viam vis,
occumbes pariter. neque enim, fortissime, credo,
iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.'
dixit, et exceptus tergo consueta locavit
membra, manusque ambas iaculis oneravit acutis,
aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
sic cursum in medios rapidus dedit. aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
[et furiis agitatus amor, et conscia virtus.]
atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas adgnovit enim, laetusque precatur:
'sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo!
incipias conferre manum.'
tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
ille autem: 'quid me erepto, saevissime, nato
terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
nec mortem horremus, nec divom parcimus ulli.
desine: nam venio moriturus, et haec tibi porto
dona prius.' dixit, telumque intorsit in hostem;
inde aliud super atque aliud figitque volatque
ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.
ter circum adstantem laevos equitavit in orbes,
tela manu iaciens; ter secum Troïus heros
inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet

857 tardet. 883 fugitque.

vellere, et urguetur pugna congressus iniqua,
multa movens animo iam tandem erumpit, et inter
bellatoris equi cava tempora conicit hastam.
tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
verberat, effusumque equitem super ipse secutus
implicat, eiectoque incumbit cernuus armo.
clamore incendunt caelum Troësque Latinique.
advolat Aeneas vaginaque eripit ensem,
et super haec : 'ubi nunc Mezentius acer, et illa
effera vis animi ?' contra Tyrrhenus, ut auras
suspiciens hausit caelum, mentemque recepit :
'hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris ?
nullum in caede nefas ; nec sic ad proelia veni ;
nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro :
corpus humo patiare tegi. scio acerba meorum
circumstare odia : hunc, oro, defende furorem ;
et me consortem nati concede sepulchro.'
haec loquitur iuguloque haud inscius accipit ensem,
undantique animam diffundit in arma cruore.

898 et auras.

LIBER UNDECIMUS

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
vota deum primo victor solvebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis
constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens ; aptat rorantes sanguine cristas
telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae
subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
turba ducum, sic incipiens hortatur ovantes :
'maxima res effecta, viri ; timor omnis abesto,
quod superest ; haec sunt spolia, et de rege superbo
primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis, et spe praesumite bellum,
ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
adnuerint superi pubemque educere castris,
inpediat, segnisve metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae
mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
ite,' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis

21 segnisque. 23 sub imo.

muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'
  sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum:
corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
servabat senior, qui Parrhasio Euandro
armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
circum omnis famulumque manus Troianaque turba
et maestum Iliades crinem de more solutae.
ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
ut vidit levique patens in pectore vulnus
cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
'tene,' inquit, 'miserande puer, cum laeta veniret,
invidit fortuna mihi, ne regna videres
nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
non haec Euandro de te promissa parenti
discedens dederam, cum me complexus euntem
mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
acres esse viros, cum dura proelia gente.
et nunc ille quidem spe multum captus inani
fors et vota facit, cumulatque altaria donis;
nos iuvenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
debentem vano maesti comitamur honore.
infelix, nati funus crudele videbis.
hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
haec mea magna fides? at non, Euandre, pudendis
vulneribus pulsum aspicies; nec sospite dirum
optabis nato funus pater. hei mihi, quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!'
  haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
imperat, et toto lectos ex agmine mittit
mille viros, qui supremum comitentur honorem,

60 ordine.

intersintque patris lacrimis, solacia luctus
exigua ingentis, misero sed debita patri.
haud segnes alii crates et molle feretrum
arbuteis texunt virgis et vimine querno,
exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt:
qualem virgineo demessum pollice florem,
seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit;
non iam mater alit tellus, viresque ministrat.
tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes
extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.
harum unam iuveni supremum maestus honorem
induit, arsurasque comas obnubit amictu;
multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammas;
indutosque iubet truncos hostilibus armis
ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
ducitur infelix aevo confectus Acoetes,
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
sternitur et toto proiectus corpore terrae.
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
post bellator equus, positis insignibus, Aethon
it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.
hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
victor habet. tum maesta phalanx Teucrique sequuntur
Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
postquam omnis longe comitum processerat ordo,
substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli

93 Tyrrhenique duces. 95 edidit.

fata vocant: salve aeternum mihi, maxime Palla,
aeternumque vale.' nec plura effatus ad altos
tendebat muros gressumque in castra ferebat.
  iamque oratores aderant ex urbe Latina,
velati ramis oleae, veniamque rogantes:
corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
redderet, ac tumulo sineret succedere terrae;
nullum cum victis certamen et aethere cassis;
parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantes,
prosequitur venia, et verbis haec insuper addit:
'quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
oratis? equidem et vivis concedere vellem.
nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.
nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
hospitia, et Turni potius se credidit armis.
aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
si bellum finire manu, si pellere Teucros
apparat, his mecum decuit concurrere telis;
vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.'
dixerat Aeneas. illi obstipuere silentes,
conversique oculos inter se atque ora tenebant.
tum senior semperque odiis et crimine Drances
infensus iuveni Turno sic ore vicissim
orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis,
vir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem?
iustitiaene prius mirer, belline laborum?
nos vero haec patriam grati referemus ad urbem,
et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
iungemus regi. quaerat sibi foedera Turnus.
quin et fatales murorum attollere moles,
saxaque subvectare umeris Troiana iuvabit.'
dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.

126 iustitiane. laborem.

bis senos pepigere dies, et pace sequestra
per silvas Teucri mixtique inpune Latini
erravere iugis. ferro sonat alta bipenni
fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus;
robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
  et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
funereas rapuere faces; lucet via longo
ordine flammarum, et late discriminat agros.
contra turba Phrygum veniens plangentia iungunt
agmina. quae postquam matres succedere tectis
viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
at non Euandrum potis est vis ulla tenere;
sed venit in medios. feretro Pallanta reposto
procubuit super, atque haeret lacrimansque gemensque,
et via vix tandem voci laxata dolore est:
'non haec, o Palla, dederas promissa parenti,
cautius ut saevo velles te credere Marti.
haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset.
primitiae iuvenis miserae, bellique propinqui
dura rudimenta et nulli exaudita deorum
vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
contra ego vivendo vici mea fata, superstes
restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec quas
iunximus hospitio dextras; sors ista senectae
debita erat nostrae. quod si inmatura manebat
mors natum, caesis Volscorum milibus ante

135 icta. 149 Pallante. 151 vocis.

ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.
quin ego non alio digner te funere, Palla,
quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto;
tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
esset par aetas et idem si robur ab annis,
Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis?
vadite, et haec memores regi mandata referte:
quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
dextera causa tua est, Turnum natoque patrique
quam debere vides. meritis vacat hic tibi solus
fortunaeque locus. non vitae gaudia quaero,
nec fas; sed nato Manes perferre sub imos.'

Aurora interea miseris mortalibus almam
extulerat lucem, referens opera atque labores.
iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
constituere pyras. huc corpora quisque suorum
more tulere patrum; subiectisque ignibus atris
conditur in tenebras altum caligine caelum.
ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
decurrere rogos; ter maestum funeris ignem
lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
it caelo clamorque virum clangorque tubarum.
hinc alii spolia occisis derepta Latinis
coniciunt igni, galeas, ensesque decoros,
frenaque, ferventesque rotas; pars munera nota,
ipsorum clipeos et non felicia tela.
multa boum circa mactantur corpora Morti,
saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
ardentes spectant socios, semiustaque servant
busta, neque avelli possunt, nox umida donec
invertit caelum stellis fulgentibus aptum.

nec minus et miseri diversa in parte Latini

168 iuvaret.

innumeras struxere pyras; et corpora partim
multa virum terrae infodiunt, avectaque partim
finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
cetera, confusaeque ingentem caedis acervum,
nec numero nec honore cremant; tunc undique vasti
certatim crebris collucent ignibus agri.
tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram:
maerentes altum cinerem et confusa ruebant
ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
pectora maerentum, puerique parentibus orbi,
dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
ingravat haec saevus Drances, solumque vocari
testatur, solum posci in certamina Turnum.
multa simul contra variis sententia dictis
pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
  hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
ecce, super maesti magna Diomedis ab urbe
legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
tantorum inpensis operum; nil dona, neque aurum,
nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
quaerenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
fatalem Aenean manifesto numine ferri
admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
ergo concilium magnum primosque suorum
imperio accitos alta intra limina cogit.
olli convenere, fluuntque ad regia plenis
tecta viis. sedet in mediis et maximus aevo
et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,

214 longe. 220 et saevus. 230 petendam.

quae referant, fari iubet, et responsa reposcit
ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
et Venulus dicto parens ita farier infit:
'vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra,
atque iter emensi casus superavimus omnes,
contigimusque manum qua concidit Ilia tellus.
ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
victor Gargani condebat Iapygis agris.
postquam introgressi et coram data copia fandi,
munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
auditis ille haec placido sic reddidit ore:
"o fortunatae gentes, Saturnia regna,
antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
quicumque Iliacos ferro violavimus agros—
mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
quos Simoïs premat ille viros—infanda per orbem
supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
vel Priamo miseranda manus; scit triste Minervae
sidus et Euboïcae cautes ultorque Caphereus.
militia ex illa diversum ad litus abacti
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
exsulat; Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivum
coniugis infandae prima intra limina dextra
oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
invidisse deos, patriis ut redditus aris
coniugium optatum et pulchram Calydona viderem!
nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
et socii amissi petierunt aethera pinnis
fluminibusque vagantur aves—heu dira meorum
supplicia!—et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt

261 adacti. 268 devicta Asia. possedit.

tempore, cum ferro caelestia corpora demens
appetii et Veneris violavi vulnere dextram.
ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas.
nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorve malorum.
munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
vertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra,
contulimusque manus: experto credite, quantus
in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
si duo praeterea tales Idaea tulisset
terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
haesit, et in decimum vestigia rettulit annum.
ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
hic pietate prior. coeant in foedera dextrae,
qua datur; ast armis concurrant arma cavete."
et responsa simul quae sint, rex optime, regis
audisti, et quae sit magno sententia bello.'
  vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
cum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur,
vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
praefatus divos solio rex infit ab alto:
  'ante equidem summa de re statuisse, Latini,
et vellem et fuerat melius; non tempore tali
cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
bellum inportunum, cives, cum gente deorum
invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
proelia, nec victi possunt absistere ferro.
spem si quam adscitis Aetolum habuistis in armis,
ponite. spes sibi quisque; sed haec quam angusta videtis.
cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
ante oculos interque manus sunt omnia vestras.

nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
esse, fuit. toto certatum est corpore regni.
nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
expediam et paucis—animos adhibete—docebo.
est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
longus in occasum, fines super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
haec omnis regio, et celsi plaga pinea montis,
cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
considant, si tantus amor, et moenia condant.
sin alios fines aliamque capessere gentem
est animus, possuntque solo decedere nostro;
bis denas Italo texamus robore naves,
seu plures complere valent; iacet omnis ad undam
materies; ipsi numerumque modumque carinis
praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
praeterea, qui dicta ferant et foedera firment,
centum oratores prima de gente Latinos
ire placet, pacisque manu praetendere ramos,
munera portantes aurique eborisque talenta
et sellam regni trabeamque insignia nostri.
consulite in medium, et rebus succurrite fessis.'
tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
seditione potens—genus huic materna superbum
nobilitas dabat, incertum de patre ferebat—
surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
'rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,
consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
det libertatem fandi, flatusque remittat,
cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros—
dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur—

lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
consedisse urbem luctu, dum Troïa temptat
castra, fugae fidens, et caelum territat armis.
unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
adicias; nec te ullius violentia vincat,
quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
des pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
quod si tantus habet mentes et pectora terror,
ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
quid miseros totiens in aperta pericula cives
proicis, o Latio caput horum et causa malorum?
nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
nil moror, en supplex venio. miserere tuorum,
pone animos, et pulsus abi. sat funera fusi
vidimus, ingentes et desolavimus agros.
aut, si fama movet, si tantum pectore robur
concipis, et si adeo dotalis regia cordi est,
aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
scilicet, ut Turno contingat regia coniunx,
nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
sternamur campis? etiam tu, si qua tibi vis,
si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
qui vocat.'
  talibus exarsit dictis violentia Turni;
dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
'larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocatis
primus ades. sed non replenda est curia verbis,
quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
agger murorum, nec inundant sanguine fossae.
proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
argue tu, Drance, quando tot stragis acervos

356 firmes. 382 aggere.

Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis
insignis agros. possit quid vivida virtus,
experiare licet; nec longe scilicet hostes
quaerendi nobis; circumstant undique muros.
imus in adversos:—quid cessas? an tibi Mavors
ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
semper erit?
pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
sanguine, et Euandri totam cum stirpe videbit
procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
et quos mille die victor sub Tartara misi,
inclusus muris hostilique aggere saeptus.
"nulla salus bello." capiti cane talia demens
Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno
ne cessa turbare metu, atque extollere vires
gentis bis victae, contra premere arma Latini.
nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
nunc et Tydides, et Larissaeus Achilles;
amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit
artificis scelus, et formidine crimen acerbat:
numquam animam talem dextra hac—absiste moveri—
amittes; habitet tecum et sit pectore in isto.
nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
si tam deserti sumus, et semel agmine verso
funditus occidimus, neque habet fortuna regressum,
oremus pacem, et dextras tendamus inertes.
quamquam o, si solitae quicquam virtutis adesset,
ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
sin et opes nobis, et adhuc intacta iuventus,

410 magne pater. 412 simul.

auxilioque urbes Italae populique supersunt;
sin et Troianis cum multo gloria venit
sanguine;—sunt illis sua funera, parque per omnes
tempestas—cur indecores in limine primo
deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
multa dies variique labor mutabilis aevi
rettulit in melius; multos alterna revisens
lusit et in solido rursus fortuna locavit.
non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
tot populi misere duces; nec parva sequetur
gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
est et Volscorum egregia de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentes aere catervas.
quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
idque placet, tantumque bonis communibus obsto,
non adeo has exosa manus victoria fugit,
ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem,
factaque Vulcani manibus paria induat arma
ille licet. vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
devovi. "solum Aeneas vocat": et vocet oro.
nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.'

illi haec inter se dubiis de rebus agebant
certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
nuntius ingenti per regia tecta tumultu
ecce ruit, magnisque urbem terroribus inplet:
instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
extemplo turbati animi, concussaque vulgi
pectora, et arrectae stimulis haud mollibus irae.
arma manu trepidi poscunt; fremit arma iuventus;
flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
dissensu vario magnus se tollit in auras:

425 varius. 455 ad auras.

haud secus atque alto in luco cum forte catervae
consedere avium, piscosove amne Padusae
dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
'immo,' ait, 'o cives,' arrepto tempore Turnus,
'cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
illi armis in regna ruant.' nec plura locutus
corripuit sese et tectis citus extulit altis.
'tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
duc,' ait, 'et Rutulos. equitem, Messapus, in armis,
et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
pars aditus urbis firmet turresque capessat:
cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'
ilicet in muros tota discurritur urbe.
concilium ipse pater et magna incepta Latinus
deserit ac tristi turbatus tempore differt,
multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean, generumque adsciverit urbi.
praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
subvectant. bello dat signum rauca cruentum
bucina. tum muros varia cinxere corona
matronae puerique; vocat labor ultimus omnes.
nec non ad templum summasque ad Palladis arces
subvehitur magna matrum regina caterva,
dona ferens, iuxtaque comes Lavinia virgo,
causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
succedunt matres, et templum ture vaporant,
et maestas alto fundunt de limine voces:
'armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.'
cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
iamque adeo rutilum thoraca indutus aënis
horrebat squamis, surasque incluserat auro,
tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem,
fulgebatque alta decurrens aureus arce,

466 **firment . . . capessant.** 480 **malis tantis. mali tantis.**
483 **praesens.** 487 **Rutulum.**

exsultatque animis, et spe iam praecipit hostem:
qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
tandem liber equus, campoque potitus aperto
aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
desiluit, quam tota cohors imitata relictis
ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
'Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae,
solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
me sine prima manu temptare pericula belli:
tu pedes ad muros subsiste, et moenia serva.'
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
'o decus Italiae virgo, quas dicere grates,
quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
exploratores, equitum levia inprobus arma
praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
per deserta iugo superans adventat ad urbem.
furta paro belli convexo in tramite silvae,
ut bivias armato obsidam milite fauces.
tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburtique manus; ducis et tu concipe curam.'
sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
urguet utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
hanc super in speculis summoque in vertice montis

planities ignota iacet, tutique receptus,
seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
sive instare iugis, et grandia volvere saxa.
huc iuvenis nota fertur regione viarum,
arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
  velocem interea superis in sedibus Opim,
unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
compellabat et has tristes Latonia voces
ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla,
o virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
cara mihi ante alias. neque enim novus iste Dianae
venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
pulsus ob invidiam regno viresque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
solorum nemorum; tela undique saeva premebant,
et circumfuso volitabant milite Volsci.
ecce, fugae medio summis Amasenus abundans
spumabat ripis; tantus se nubibus imber
ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur, caroque oneri timet. omnia secum
versanti subito vix haec sententia sedit:
telum inmane, manu valida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam, libro et silvestri subere clausam,
inplicat, atque habilem mediae circumligat hastae,
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
"alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,
diva, tuam, quae nunc dubiis committitur auris."
dixit, et adducto contortum hastile lacerto
inmittit: sonuere undae; rapidum super amnem

527 recessus.

infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urguente caterva,
dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
gramineo donum Triviae de caespite vellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere, neque ipse manus feritate dedisset;
pastorum et solis exegit montibus aevum.
hic natam in dumis interque horrentia lustra
armentalis equae mammis et lacte ferino
nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
utque pedum primis infans vestigia plantis
institerat, iaculo palmas armavit acuto,
spiculaque ex umero parvae suspendit et arcum.
pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
et fundam tereti circum caput egit habena,
Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.
multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
optavere nurum; sola contenta Diana,
aeternum telorum et virginitatis amorem
intemerata colit. vellem haud correpta fuisset
militia tali, conata lacessere Teucros;
cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
tristis ubi infausto committitur omine pugna.
haec cape, et ultricem pharetra deprome sagittam:
hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
post ego nube cava miserandae corpus et arma
inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.'
dixit; at illa leves caeli delapsa per auras
insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
  at manus interea muris Troiana propinquat
Etruscique duces equitumque exercitus omnis,

574 oneravit *Serv.* 592 Italusque. 595 demissa.

compositi numero in turmas. fremit aequore toto
insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
horret ager, campique armis sublimibus ardent.
nec non Messapus contra celeresque Latini
et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
adversi campo apparent hastasque reductis
protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
iamque intra iactum teli progressus uterque
substiterat: subito erumpunt clamore furentesque
exhortantur equos; fundunt simul undique tela
crebra nivis ritu, caelumque obtexitur umbra.
continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
conixi incurrunt hastis, primique ruinam
dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus
fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
praecipitat longe, et vitam dispergit in auras.
extemplo turbatae acies, versique Latini
reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.
Troës agunt; princeps turmas inducit Asilas.
iamque propinquabant portis, rursusque Latini
clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
nunc ruit ad terras, scopulosque superiacit unda
spumeus, extremamque sinu perfundit harenam;
nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos;
bis reiecti armis respectant terga tegentes.
tertia sed postquam congressi in proelia totas
inplicuere inter se acies, legitque virum vir:
tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
armaque corporaque et permixti caede virorum

601 conversus. 609 substiterant. constiterant. 612 adversi.

semianimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit;
quo sonipes ictu furit arduus, altaque iactat
vulneris inpatiens arrectó pectore crura.
volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan
ingentemque animis ingentem corpore et armis
deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
caesaries nudique umeri; nec vulnera terrent;
tantus in arma patet. latos huic hasta per armos
acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.
funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
certantes pulchramque petunt per vulnera mortem.
  at medias inter caedes exsultat Amazon,
unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla;
et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
spicula converso fugientia derigit arcu.
at circum lectae comites, Larinaque virgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
delegit, pacisque bonas bellique ministras:
quales Threïciae cum flumina Thermodontis
pulsant et pictis bellantur Amazones armis,
seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
feminea exsultant lunatis agmina peltis.
quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
deicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Euneum Clytio primum patre; cuius apertum
adversi longa transverberat abiete pectus.
sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.

650 densat. 653 in tergum, si quando.

tum Lirim, Pagasumque super; quorum alter habenas
suffosso revolutus equo dum colligit, alter
dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromimque;
quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
tot Phrygii cecidere viri. procul Ornytus armis
ignotis et equo venator Iapyge fertur,
cui pellis latos umeros erepta iuvenco
pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
et malae texere lupi cum dentibus albis,
agrestisque manus armat sparus. ipse catervis
vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
traicit, et super haec inimico pectore fatur:
'silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
advenit qui vestra dies muliebribus armis
verba redarguerit. nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.'
protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
loricam galeamque inter, qua colla sedentis
lucent et laevo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
tum validam perque arma viro perque ossa securim,
altior exsurgens, oranti et multa precanti
congeminat; vulnus calido rigat ora cerebro.
incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
isque, ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
posse neque instantem reginam avertere cernit,

671 suffuso. 672 inertem.

consilio versare dolos ingressus et astu,
incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti
fidis equo? dimitte fugam, et te comminus aequo
mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri;
iam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.'
dixit; at illa furens acrique accensa dolore,
tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
ense pedes nudo, puraque interrita parma.
at iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
'vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
nequiquam patrias tentasti lubricus artes;
nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno':
haec fatur virgo et pernicibus ignea plantis
transit equum cursu, frenisque adversa prehensis
congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit:
quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pinnis sublimem in nube columbam,
comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.
  at non haec nullis hominum sator atque deorum
observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
suscitat, et stimulis haud mollibus inicit iras.
ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
'quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
femina palantes agit atque haec agmina vertit?
quo ferrum, quidve haec gerimus tela inrita dextris?
at non in Venerem segnes nocturnaque bella,
aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
exspectare dapes et plenae pocula mensae—
hic amor, hoc studium—dum sacra secundus haruspex

708 laudem. 728 incitat. 738 exspectate.

nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.'
haec effatus equum in medios moriturus et ipse
concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
convertere oculos. volat igneus aequore Tarchon,
arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
qua vulnus letale ferat; contra ille repugnans
sustinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
utque volans alte raptum cum fulva draconem
fert aquila, inplicuitque pedes, atque unguibus haesit;
saucius at serpens sinuosa volumina versat,
arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
arduus insurgens; illa haud minus urguet obunco
luctantem rostro; simul aethera verberat alis:
haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
portat ovans. ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
velocem iaculo et multa prior arte Camillam
circuit, et, quae sit fortuna facillima, temptat.
qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
hac iuvenis furtim celeres detorquet habenas.
hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
undique circuitum, et certam quatit inprobus hastam.
forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
spumantemque agitabat equum, quem pellis aënis
in plumam squamis auro conserta tegebat.
ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
aureus ex umeris erat arcus et aurea vati

768 Cybelo.

cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro,
venatrix unum ex omni certamine pugnae
caeca sequebatur, totumque incauta per agmen
femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
telum ex insidiis cum tandem tempore capto
concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
'summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
pascitur, et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus vestigia pruna,
da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
omnipotens. non exuvias, pulsaeve tropaeum
virginis, aut spolia ulla peto; mihi cetera laudem
facta ferent; haec dira meo dum vulnere pestis
pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
audiit et voti Phoebus succedere partem
mente dedit, partem volucres dispersit in auras:
sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
adnuit oranti; reducem ut patria alta videret,
non dedit, inque Notos vocem vertere procellae.
ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
convertere animos acres oculosque tulere
cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa neque aurae
nec sonitus memor, aut venientis ab aethere teli,
hasta sub exsertam donec perlata papillam
haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
succipiunt. fugit ante omnes exterritus Arruns,
laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
credere, nec telis occurrere virginis audet.
ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,

801 auras (*gen.*) 806 suscipiunt.

continuo in montes sese avius abdidit altos
occiso pastore lupus magnove iuvenco,
conscius audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pavitantem utero, silvasque petivit:
haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
labitur exsanguis; labuntur frigida leto
lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
tum sic exspirans Accam, ex aequalibus unam,
adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,
quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
'hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
iamque vale.' simul his dictis linquebat habenas,
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
et captum leto posuit caput, arma relinquens,
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
 at Triviae custos iamdudum in montibus Opis
alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
utque procul medio iuvenum in clamore furentum
prospexit tristi mulcatam morte Camillam,
ingemuitque deditque has imo pectore voces:
'heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
supplicium, Teucros conata lacessere bello!
nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit, aut nostras umero gessisse pharetras.
non tamen indecorem tua te regina reliquit

826 urbi. 830 relinquunt. 844 sagittas.

extrema iam in morte ; neque hoc sine nomine letum
per gentes erit, aut famam patieris inultae.
nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
regis Dercenni terreno ex aggere bustum
antiqui Laurentis opacaque ilice tectum ;
hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
ut vidit fulgentem armis ac vana tumentem,
'cur,' inquit, 'diversus abis ? huc derige gressum,
huc periture veni, capias ut digna Camillae
praemia. tune etiam telis moriere Dianae ?'
dixit, et aurata volucrem Threïssa sagittam
deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
et duxit longe, donec curvata coïrent
inter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
extemplo teli stridorem aurasque sonantes
audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
illum exspirantem socii atque extrema gementem
obliti ignoto camporum in pulvere linquunt ;
Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum.
prima fugit, domina amissa, levis ala Camillae ;
turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
disiectique duces desolatique manipli
tuta petunt, et equis aversi ad moenia tendunt.
nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
sustentare valet telis, aut sistere contra ;
sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
volvitur ad muros caligine turbidus atra
pulvis, et e speculis percussae pectora matres
femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
qui cursu portas primi inrupere patentes,
hos inimica super mixto premit agmine turba ;
nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,

854 laetantem animis.

moenibus in patriis, atque inter tuta domorum,
confixi exspirant animas. pars claudere portas;
nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
accipere orantes; oriturque miserrima caedes
defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
pars in praecipites fossas urguente ruina
volvitur, inmissis pars caeca et concita frenis
arietat in portas et duros obice postes.
ipsae de muris summo certamine matres—
monstrat amor verus patriae—ut videre Camillam,
tela manu trepidae iaciunt, ac robore duro
stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.
interea Turnum in silvis saevissimus inplet
nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
ingruere infensos hostes, et Marte secundo
omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
ille furens—et saeva Iovis sic numina poscunt—
deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
vix e conspectu exierat campumque tenebat,
cum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
exsuperatque iugum, silvaque evadit opaca.
sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
agmine, nec longis inter se passibus absunt;
ac simul Aeneas fumantes pulvere campos
prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
et saevum Aenean adgnovit Turnus in armis
adventumque pedum flatusque audivit equorum.
continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
tinguat equos noctemque die labente reducat.
considunt castris ante urbem et moenia vallant.

882 intra.

LIBER DUODECIMUS

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet,
attollitque animos. Poenorum qualis in arvis
saucius ille gravi venantum vulnere pectus
tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
excutiens cervice toros, fixumque latronis
inpavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
haud secus accenso gliscit violentia Turno.
tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit:
'nulla mora in Turno; nihil est, quod dicta retractent
ignavi Aeneadae, nec, quae pepigere, recusent.
congredior. fer sacra, pater, et concipe foedus.
aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
desertorem Asiae,—sedeant spectentque Latini—
et solus ferro crimen commune refellam;
aut habeat victos, cedat Lavinia coniunx.'
olli sedato respondit corde Latinus:
'o praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est
consulere atque omnes metuentem expendere casus.
sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
multa manu; nec non aurumque animusque Latino est.
sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,

nec genus indecores. sine me haec haud mollia fatu
sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri:
me natam nulli veterum sociare procorum
fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
victus amore tui, cognato sanguine victus,
coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
promissam eripui genero; arma inpia sumpsi.
ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
bella, vides, quantos primus patiare labores.
bis magna victi pugna vix urbe tuemur
spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
si Turno exstincto socios sum adscire paratus,
cur non incolumi potius certamina tollo?
quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te—fors dicta refutet!—
prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
respice res bello varias; miserere parentis
longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
dividit.' haudquaquam dictis violentia Turni
flectitur; exsuperat magis aegrescitque medendo.
ut primum fari potuit, sic institit ore:
'quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
spargimus; et nostro sequitur de vulnere sanguis.
longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
feminea tegat, et vanis sese occulat umbris.'
at regina, nova pugnae conterrita sorte,
flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
'Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
tangit honos animum,—spes tu nunc una, senectae
tu requies miserae; decus imperiumque Latini
te penes; in te omnis domus inclinata recumbit—

33 patiere.

unum oro: desiste manum committere Teucris.
qui te cumque manent isto certamine casus,
et me, Turne, manent; simul haec invisa relinquam
lumina, nec generum Aenean captiva videbo.'
accepit vocem lacrimis Lavinia matris
flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
illum turbat amor, figitque in virgine vultus:
ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam:
'ne, quaeso, ne me lacrimis, neve omine tanto
prosequere in duri certamina Martis euntem,
o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
nuntius haec, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno
haud placitura refer: "cum primum crastina caelo
puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
non Teucros agat in Rutulos—Teucrum arma quiescant,
et Rutuli—nostro dirimamus sanguine bellum;
illo quaeratur coniunx Lavinia campo.""
haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
poscit equos gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
qui candore nives anteirent, cursibus auras.
circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
circumdat loricam umeris; simul aptat habendo
ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae;
ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
exin, quae mediis ingenti adnixa columna
aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,

92 columnae.

vociferans: 'nunc, o numquam frustrata vocatus
hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus
loricamque manu valida lacerare revulsam
semiviri Phrygis et foedare in pulvere crines
vibratos calido ferro murraque madentes.'
his agitur furiis; totoque ardentis ab ore
scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.
mugitus veluti cum prima in proelia taurus
terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
ictibus, aut sparsa ad pugnam proludit harena.
nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
oblato gaudens componi foedere bellum.
tum socios maestique metum solatur Iuli,
fata docens, regique iubet responsa Latino
certa referre viros et pacis dicere leges.
postera vix summos spargebat lumine montes
orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
solis equi lucemque elatis naribus efflant;
campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
dimensi Rutulique viri Teucrique parabant,
in medioque focos et dis communibus aras
gramineas. alii fontemque ignemque ferebant,
velati limo et verbena tempora vincti.
procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
agmina se fundunt portis. hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
pugna vocet. nec non mediis in milibus ipsi
ductores auro volitant ostroque superbi,
et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
defigunt tellure hastas et scuta reclinant.

104 aut irasci. 120 lino. 126 decori.

tum studio effusae matres et vulgus inermum
invalidique senes turres ac tecta domorum
obsedere; alii portis sublimibus adstant.
  at Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur,—
tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti—
prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
extemplo Turni sic est adfata sororem,
diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
praesidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit:
'Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
magnanimi Iovis ingratum ascendere cubile,
praetulerim, caelique libens in parte locarim:
disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
qua visa est fortuna pati Parcaeque sinebant
cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
nunc iuvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
tu pro germano si quid praesentius audes,
perge; decet. forsan miseros meliora sequentur.'
vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit
terque quaterque manu pectus percussit honestum.
'non lacrimis hoc tempus,' ait Saturnia Iuno;
'adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
incertam et tristi turbatam vulnere mentis.
  interea reges, ingenti mole Latinus
quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,

142 carissima.

sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
procedunt castris, puraque in veste sacerdos
saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
illi ad surgentem conversi lumina solem
dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
'esto nunc sol testis et haec mihi terra vocanti,
quam propter tantos potui perferre labores,
et Pater omnipotens, et tu Saturnia coniunx,
iam melior, iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
fontesque fluviosque voco, quaeque aetheris alti
religio, et quae caeruleo sunt numina ponto:
cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
convenit Euandri victos discedere ad urbem;
cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna lacessent.
sin nostrum adnuerit nobis victoria Martem,—
ut potius reor, et potius di numine firment—
non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
nec mihi regna peto; paribus se legibus ambae
invictae gentes aeterna in foedera mittant.
sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
constituent, urbique dabit Lavinia nomen.'
sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram:
'haec eadem, Aenea, terram, mare, sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,
vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit.
tango aras, medios ignes et numina testor:
nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,

188 numina.

quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
avertet, non, si tellurem effundat in undas,
diluvio miscens, caelumque in Tartara solvat;
ut sceptrum hoc'—dextra sceptrum nam forte gerebat—
'numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
cum semel in silvis imo de stirpe recisum
matre caret posuitque comas et bracchia ferro;
olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.'
talibus inter se firmabant foedera dictis
conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
in flammam iugulant pecudes, et viscera vivis
eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
at vero Rutulis inpar ea pugna videri
iamdudum, et vario misceri pectora motu;
tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
adiuvat incessu tacito progressus et aram
suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
sermonem, et vulgi variare labantia corda,
in medias acies, formam adsimulata Camerti,—
cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis—
in medias dat sese acies, haud nescia rerum,
rumoresque serit varios, ac talia fatur:
'non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
obiectare animam? numerone an viribus aequi
non sumus? en, omnes et Troës et Arcades hi sunt,
fatalesque manus, infensa Etruria Turno.
vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
succedet fama vivusque per ora feretur;
nos, patria amissa, dominis parere superbis
cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.'

221 pubentesque.

talibus incensa est iuvenum sententia dictis
iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
his aliud maius Iuturna adiungit, et alto
dat signum caelo, quo non praesentius ullum
turbavit mentes Italas monstroque fefellit.
namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
litoreas agitabat aves turbamque sonantem
agminis aligeri: subito cum lapsus ad undas
cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
arrexere animos Itali, cunctaeque volucres
convertunt clamore fugam—mirabile visu—
aetheraque obscurant pinnis, hostemque per auras
facta nube premunt, donec vi victus et ipso
pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
proiecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
'hoc erat, hoc, votis,' inquit, 'quod saepe petivi.
accipio, adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
corripite, o miseri, quos inprobus advena bello
territat, invalidas ut aves, et litora vestra
vi populat. petet ille fugam, penitusque profundo
vela dabit. vos unanimi densate catervas,
et regem vobis pugna defendite raptum.'
dixit, et adversos telum contorsit in hostes
procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
certa secat. simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
corpora constiterant contra, quos fida crearat
una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo

245 praestantius. 264 unanimes. densete.

balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
transadigit costas, fulvaque effundit harena.
at fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
corripiunt, caecique ruunt. quos agmina contra
procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troës Agyllinique et pictis Arcades armis.
sic omnes amor unus habet decernere ferro.
diripuere aras; it toto turbida caelo
tempestas telorum ac ferreus ingruit imber;
craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus
pulsatos referens infecto foedere divos.
infrenant alii currus, aut corpora saltu
subiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus
adverso proterret equo; ruit ille recedens,
et miser oppositis a tergo involvitur aris
in caput inque umeros. at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
'hoc habet; haec melior magnis data victima divis.'
concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
corripit, et venienti Ebyso plagamque ferenti
occupat os flammis; olli ingens barba reluxit,
nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
caesariem laeva turbati corripit hostis,
inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum;
sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
pastorem, primaque acie per tela ruentem,
ense sequens nudo superinminet; ille securi
adversi frontem mediam mentumque reducta
disicit, et sparso late rigat arma cruore.
olli dura quies oculos et ferreus urguet

somnus; in aeternam conduntur lumina noctem.
  at pius Aeneas dextram tendebat inermem
nudato capite, atque suos clamore vocabat:
'quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
o cohibete iras! ictum iam foedus, et omnes
compositae leges; mihi ius concurrere soli;
me sinite, atque auferte metus: ego foedera faxo
firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.'
has inter voces, media inter talia verba,
ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta,
quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
attulerit; pressa est insignis gloria facti,
nec sese Aeneae iactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit
turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
poscit equos atque arma simul saltuque superbus
emicat in currum et manibus molitur habenas.
multa virum volitans dat fortia corpora leto;
semineces volvit multos aut agmina curru
proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas.
qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
sanguineus Mavors clipeo increpat atque furentes
bella movens inmittit equos; illi aequore aperto
ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur:
talis equos alacer media inter proelia Turnus
fumantes sudore quatit, miserabile caesis
hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
sanguineos mixtaque cruor calcatur harena.
iamque neci Sthenelumque dedit Thamyrimque Pholumque
hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,

310 clauduntur. 332 intonat.

vel conferre manum vel equo praevertere ventos.
parte alia media Eumedes in proelia fertur,
antiqui proles bello praeclara Dolonis,
nomine avum referens, animo manibusque parentem,
qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
illum Tydides alio pro talibus ausis
adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
ante levi iaculo longum per inane secutus,
sistit equos biiuges et curru desilit, atque
semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
inpresso, dextrae mucronem extorquet et alto
fulgentem tinguit iugulo atque haec insuper addit:
'en, agros, et, quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia, qui me
ferro ausi temptare, ferunt; sic moenia condunt.'
huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit,
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
insonat Aegaeo, sequiturque ad litora fluctus;
qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo:
sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
et cristam adverso curru quatit aura volantem.
non tulit instantem Phegeus animisque frementem;
obiecit sese ad currum et spumantia frenis
ora citatorum dextra detorsit equorum.
dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
loricam, et summum degustat vulnere corpus.
ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
ibat, et auxilium ducto mucrone petebat;
cum rota praecipitem et procursu concitus axis
inpulit effunditque solo, Turnusque secutus

356 elapsoque.

imam inter galeam summi thoracis et oras
abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.
 atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
alternos longa nitentem cuspide gressus.
saevit, et infracta luctatur harundine telum
eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
ense secent lato vulnus, telique latebram
rescindant penitus, seseque in bella remittant.
iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Iasides, acri quondam cui captus amore
ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
augurium citharamque dabat celeresque sagittas.
ille, ut depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum usumque medendi
maluit et mutas agitare inglorius artes.
stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli
concursu, lacrimis inmobilis. ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
multa manu medica Phoebique potentibus herbis
nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
nulla viam fortuna regit; nihil auctor Apollo
subvenit; et saevus campis magis ac magis horror
crebrescit, propiusque malum est. iam pulvere caelum
stare vident, subeuntque equites, et spicula castris
densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum.
hic Venus, indigno nati concussa dolore,
dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
puberibus caulem foliis et flore comantem
purpureo; non illa feris incognita capris
gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.

382 harena. 408 subeunt.

hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
inficit, occulte medicans, spargitque salubres
ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
fovit ea vulnus lympha longaevus Iapis
ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis.
iamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
excidit, atque novae rediere in pristina vires.
'arma citi properate viro! quid statis?' Iapis
conclamat, primusque animos accendit in hostem.
'non haec humanis opibus, non arte magistra
proveniunt, neque te, Aenea, mea dextera servat;
maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
ille avidus pugnae suras incluserat auro
hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
summaque per galeam delibans oscula fatur:
'disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
defensum dabit et magna inter praemia ducet:
tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.'
haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
telum inmane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt, omnisque relictis
turba fluit castris. tum caeco pulvere campus
miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor; prima ante omnes Iuturna Latinos
audiit adgnovitque sonum, et tremefacta refugit.
ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus

422 imo in. 446 agmine.

it mare per medium; miseris, heu, praescia longe
horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti:
talis in adversos ductor Rhoeteïus hostes
agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
adglomerant. ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
primus in adversos telum qui torserat hostes.
tollitur in caelum clamor, versique vicissim
pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
ipse neque aversos dignatur sternere morti,
nec pede congressos aequo nec tela ferentes
insequitur; solum densa in caligine Turnum
vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
hoc concussa metu mentem Iuturna virago
aurigam Turni media inter lora Metiscum
excutit, et longe lapsum temone reliquit;
ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
nigra velut magnas domini cum divitis aedes
pervolat et pinnis alta atria lustrat hirundo,
pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
et nunc porticibus vacuis, nunc umida circum
stagna sonat: similis medios Iuturna per hostes
fertur equis rapidoque volans obit omnia curru;
iamque hic germanum iamque hic ostentat ovantem;
nec conferre manum patitur; volat avia longe.
haud minus Aeneas tortos legit obvius orbes,
vestigatque virum et disiecta per agmina magna
voce vocat. quotiens oculos coniecit in hostem,
alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
aversos totiens currus Iuturna retorsit.
heu, quid agat? vario nequiquam fluctuat aestu,
diversaeque vocant animum in contraria curae.

455 volans. 465 nec equo.

huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
lenta, levis cursu, praefixa hastilia ferro,
horum unum certo contorquens derigit ictu.
substitit Aeneas, et se collegit in arma,
poplite subsidens; apicem tamen incita summum
hasta tulit summasque excussit vertice cristas.
tum vero adsurgunt irae; insidiisque subactus,
diversos ubi sentit equos currumque referri,
multa Iovem et laesi testatus foederis aras,
iam tandem invadit medios, et Marte secundo
terribilis saevam nullo discrimine caedem
suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
  quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentes in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem,—ea prima ruentes
pugna loco statuit Teucros—haud multa morantem,
excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Diorem,
congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.
ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
tres uno congressu, et maestum mittit Oniten,
nomen Echionium matrisque genus Peridiae;
hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
et iuvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
ars fuerat pauperque domus, nec nota potentum
munera, conductaque pater tellure serebat.
ac velut inmissi diversis partibus ignes
arentem in silvam et virgulta sonantia lauro:

496 testatur. 497 tamen. 515 nomine. 520 limina.

aut ubi decursu rapido de montibus altis
dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt
quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
excutit effunditque solo; hunc lora et iuga subter
provolvere rotae; crebro super ungula pulsu
incita nec domini memorum proculcat equorum.
ille ruenti Hyllo animisque inmane frementi
occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
dextera nec tua te, Graium fortissime, Cretheu,
eripuit Turno; nec di texere Cupencum,
Aenea veniente, sui; dedit obvia ferro
pectora, nec misero clipei mora profuit aeris.
te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
oppetere et late terram consternere tergo;
occidis, Argivae quem non potuere phalanges
sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;
hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
et Messapus equum domitor et fortis Asilas
Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
pro se quisque viri summa nituntur opum vi:
nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
  hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
ocius et subita turbaret clade Latinos.
ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum
huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
inmunem tanti belli atque inpune quietam.

continuo pugnae accendit maioris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
ductores, tumulumque capit, qua cetera Teucrum
concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
deponunt. celso medius stans aggere fatur:
'ne qua meis esto dictis mora; Iuppiter hac stat;
neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
ni frenum accipere et victi parere fatentur,
eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
nostra pati, rursusque velit concurrere victus?
hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
dant cuneum densaque ad muros mole feruntur.
scalae inproviso subitusque apparuit ignis.
discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum,
testaturque deos iterum se ad proelia cogi,
bis iam Italos hostes, haec iam altera foedera rumpi.
exoritur trepidos inter discordia cives:
urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia regem;
arma ferunt alii et pergunt defendere muros:
inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
vestigavit apes fumoque inplevit amaro;
illae intus trepidae rerum per cerea castra
discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras;
volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
quae totam luctu concussit funditus urbem.
regina ut tectis venientem prospicit hostem,
incessi muros, ignes ad tecta volare,

nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
infelix pugnae iuvenem in certamine credit
exstinctum, et, subito mentem turbata dolore,
se causam clamat crimenque caputque malorum,
multaque per maestum demens effata furorem,
purpureos moritura manu discindit amictus,
et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
filia prima manu flavos Lavinia crines
et roseas laniata genas, tum cetera circum
turba furit; resonant late plangoribus aedes.
hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
coniugis attonitus fatis urbisque ruina,
canitiem inmundo perfusam pulvere turpans
[multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adsciverit ultro].
  interea extremo bellator in aequore Turnus
palantes sequitur paucos iam segnior, atque
iam minus atque minus successu laetus equorum.
attulit hunc illi caecis terroribus aura
commixtum clamorem, arrectasque inpulit aures
confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
'hei mihi, quid tanto turbantur moenia luctu?
quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?'
sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
aurigae currumque et equos et lora regebat,
talibus occurrit dictis: 'hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
ingruit Aeneas Italis et proelia miscet;
et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.'
Turnus ad haec:
'o soror, et dudum adgnovi, cum prima per artem

605 floros. 607 latae.

foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo
demissam tantos voluit te ferre labores?
an fratris miseri letum ut crudele videres?
nam quid ago? aut quae iam spondet fortuna salutem?
vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
oppetere ingentem atque ingenti vulnere victum.
occidit infelix ne nostrum dedecus Ufens
aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
exscindine domos—id rebus defuit unum—
perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
terga dabo, et Turnum fugientem haec terra videbit?
usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
este boni, quoniam superis aversa voluntas.
sancta ad vos anima atque istius inscia culpae
descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.'

vix ea fatus erat: medios volat, ecce, per hostes
vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum:
'Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
fulminat Aeneas armis summasque minatur
deiecturum arces Italum excidioque daturum;
iamque faces ad tecta volant. in te ora Latini,
in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
praeterea regina, tui fidissima, dextra
occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.
soli pro portis Messapus et acer Atinas
sustentant aciem. circum hos utrimque phalanges
stant densae, strictisque seges mucronibus horret
ferrea: tu currum deserto in gramine versas.'
obstipuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit; aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu

635 voluit perferre.

et furiis agitatus amor et conscia virtus.
ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
ardentes oculorum orbes ad moenia torsit
turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
ecce autem, flammis inter tabulata volutus
ad caelum undabat vertex turrimque tenebat,
turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
subdideratque rotas pontesque instraverat altos.
'iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
quo deus et quo dura vocat fortuna, sequamur.
stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
morte pati; neque me indecorem, germana, videbis
amplius. hunc, oro, sine me furere ante furorem.'
dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis,
perque hostes, per tela ruit, maestamque sororem
deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
ac veluti montis saxum de vertice praeceps
cum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber
proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas;
fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
exsultatque solo, silvas armenta virosque
involvens secum: disiecta per agmina Turnus
sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae;
significatque manu, et magno simul incipit ore:
'parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini;
quaecumque est fortuna, mea est; me verius unum
pro vobis foedus luere et decernere ferro.'
discessere omnes medii, spatiumque dedere.
at pater Aeneas, audito nomine Turni,
deserit et muros, et summas deserit arces,
praecipitatque moras omnes, opera omnia rumpit,
laetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
cum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
iam vero et Rutuli certatim et Troës et omnes

convertere oculos Itali, quique alta tenebant
moenia, quique imos pulsabant ariete muros,
armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
ingentes, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros et cernere ferro.
atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
procursu rapido, coniectis eminus hastis,
invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
congeminant; fors et virtus miscentur in unum.
ac velut ingenti Sila summove Taburno
cum duo conversis inimica in proelia tauri
frontibus incurrunt; pavidi cessere magistri;
stat pecus omne metu mutum, mussantque iuvencae,
quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
illi inter sese multa vi vulnera miscent,
cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
non aliter Tros Aeneas et Dauniüs heros
concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet, et fata inponit diversa duorum,
quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
emicat hic, inpune putans, et corpore toto
alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
et ferit. exclamant Troës trepidique Latini,
arrectaeque amborum acies. at perfidus ensis
frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
ni fuga subsidio subeat. fugit ocior Euro
ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
suffecit; postquam arma dei ad Vulcania ventum est,
mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu

709 decernere. 727 aut quo.

dissiluit; fulva resplendent fragmina harena.
ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus,
et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbes;
undique enim Teucri densa inclusere corona,
atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
interdum genua inpediunt cursumque recusant,
insequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:
inclusum veluti si quando flumine nactus
cervum aut puniceae saeptum formidine pinnae,
venator cursu canis et latratibus instat;
ille autem, insidiis et ripa territus alta,
mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti
increpuit malis, morsuque elusus inani est.
tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
responsant circa, et caelum tonat omne tumultu.
ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnes,
nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
exitium, si quisquam adeat, terretque trementes,
excisurum urbem minitans, et saucius instat.
quinque orbes explent cursu totidemque retexunt
huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestes;
sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
hic hasta Aeneae stabat; huc impetus illam
detulerat, fixam et lenta radice tenebat.
incubuit voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
non poterat. tum vero amens formidine Turnus,

741 resplendet fragmen. 746 tardante. 773 fixam lenta ab.

'Faune, precor, miserere,' inquit, 'tuque optima ferrum
terra tene, colui vestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos.'
dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
viribus haud ullis valuit discludere morsus
roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
rursus in aurigae faciem mutata Metisci
procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
quod Venus audaci Nymphae indignata licere
accessit, telumque alta ab radice revellit.
olli sublimes, armis animisque refecti,
hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
adsistunt contra certamine Martis anheli.
Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
'quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
deberi caelo, fatisque ad sidera tolli.
quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
mortalin' decuit violari vulnere divum?
aut ensem—quid enim sine te Iuturna valeret?—
ereptum reddi Turno et vim crescere victis?
desine iam tandem, precibusque inflectere nostris;
ne te tantus edit tacitam dolor, et mihi curae
saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
ventum ad supremum est. terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
ulterius temptare veto.' sic Iuppiter orsus;
sic dea submisso contra Saturnia vultu:
'ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
nec tu me aëria solam nunc sede videres
digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.

784 conversa. 790 certamina *codd. opt.* 801 ni, nec; edat.

Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
suasi, et pro vita maiora audere probavi ;
non ut tela tamen, non ut contenderet arcum ;
adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
una superstitio superis quae reddita divis.
et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
illud te, nulla fati quod lege tenetur,
pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum :
cum iam conubiis pacem felicibus, esto,
component, cum iam leges et foedera iungent,
ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari,
aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
sit Latium, sint Albani per saecula reges,
sit Romana potens Itala virtute propago ;
occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.'
olli subridens hominum rerumque repertor :
es germana Iovis Saturnique altera proles :
irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
verum age et inceptum frustra submitte furorem :
do quod vis, et me victusque volensque remitto.
sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
utque est nomen erit ; commixti corpore tantum
subsident Teucri ; morem ritusque sacrorum
adiciam faciamque omnes uno ore Latinos.
hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
supra homines, supra ire deos pietate videbis,
nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.'
adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit :
interea excedit caelo nubemque relinquit.
  his actis aliud Genitor secum ipse volutat,
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
serpentum spiris ventosasque addidit alas.
hae Iovis ad solium saevique in limine regis

apparent, acuuntque metum mortalibus aegris,
si quando letum horrificum morbosque deum rex
molitur, meritas aut bello territat urbes.
harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.
illa volat, celerique ad terram turbine fertur.
non secus, ac nervo per nubem inpulsa sagitta,
armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit,
stridens et celeres incognita transilit umbras:
talis se sata Nocte tulit terrasque petivit.
postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
alitis in parvae subitam collecta figuram,
quae quondam in bustis aut culminibus desertis
nocte sedens serum canit inportuna per umbras;
hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
illi membra novus solvit formidine torpor,
arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
at, procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
infelix crines scindit Iuturna solutos,
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
'quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
arte morer? talin' possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me terrete timentem,
obscenae volucres; alarum verbera nosco
letalemque sonum; nec fallunt iussa superba
magnanimi Iovis. haec pro virginitate reponit?
quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
condicio? possem tantos finire dolores
nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
inmortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
te sine, frater, erit? o quae satis ima dehiscat
terra mihi Manesque deam demittat ad imos!'
tantum effata caput glauco contexit amictu,
multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.

EURUS